

894.342-1
Ш31
К

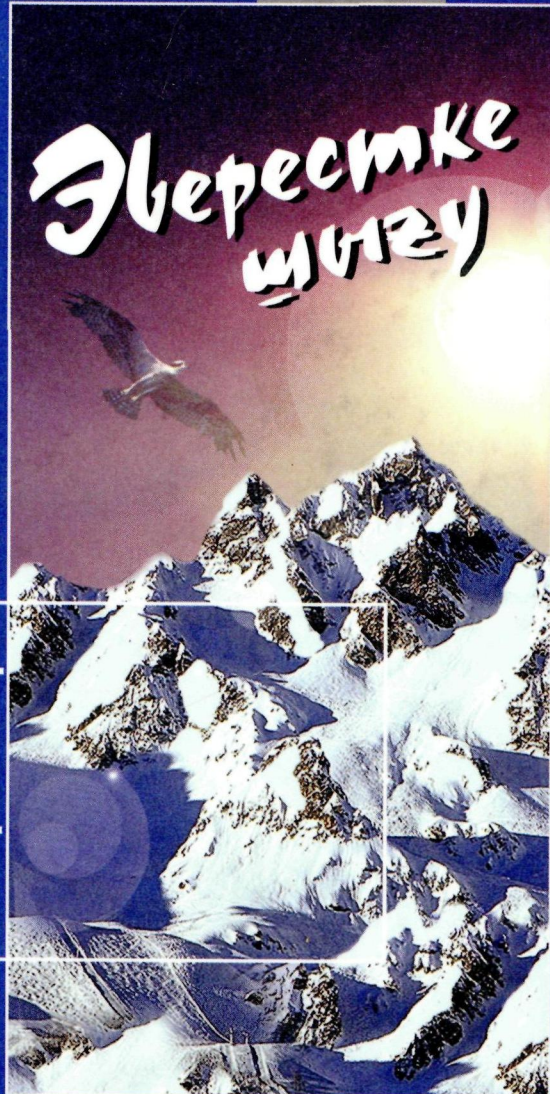
ура
Кітапханасы

АРХИВТІК
КОР

ШАХАНОВ

Мұхтар

Әберестіке
шығу

ШАХАНОВ

Мұхтар

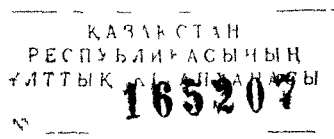
Эберестке
мызу

Өлендер, балладалар,
поэмалар

АЛМАТЫ
«АТАМҰРА»
2003

ББК 84 Каз 7-5
Ш 31

Шаханов М.
Ш 31 Эверестке шығу. Олеңдер, балладалар, поэмалар
Алматы. Атамұра, 2003. — 272 бет.

ISBN 9965-05-876-8

Шығармалары дүние жүзінің қырыққа тарта тілдеріне аударылған қазақтың аса көрнекті ақыны Мұхтар Шахановтың бұл кітабына әр кезеңде жазылған өлең, баллада, дастандарымен қатар өлем оқырмандарының ерекше қызығушылығын тудыратын “Өркениеттің адасуы”, “Жазагер жады космоформуласы” атты романдарынан үзінділер енгізілді.

Ш 4702250202 – 305
418 (05) – 03 хабарландырусыз – 2003

ББК 84 Каз 7-5

ISBN 9965-05-876-8

© Шаханов М., 2003
© «Атамұра» баспасы, 2003

Өлеңдер мен балладалар

*Ғашық болу келсе кімнің қолынан
Әлем соған сенеді.*

ЭВЕРЕСТКЕ ШЫҒУ

Кадалған көз таларлық,
Жігер отын жанар ғып,
Эверестке шыққандардың тізімі
Саусакпенен санарлық.

Махаббат та шың сияқты:
Күн жақындап қасына,
Бұлт қонатын тасына,
Қыран тектес жандар ғана
Шыға алатын басына...

.....
Бәрі бітті.

Құлайды арман дауыл жыққан қайынша,
Ел күлмей ме ессіз үрей ықпалына бой ұрса?!
Өзін-өзі олтіруге тиісті еді Транзей
Сол кездегі өміршінің қатал заңы бойынша.

“Мені айналып, өте алмайтын кезеңге тап
болдың ба?”

Дегендей-ақ жарк-жүрк етіп қанжар жатты алдында.
“Қайсар Рим заңы солай,
Көзінді енді күрт, батыр”, —
Деген сөзді оймен айтып, біраз адам сыртта тұр.

Бөлме дел-сал, жүріп жатыр өмір, өлім таласы,
Ал, қанжарға қол бармайды, бұл азапқа қарашы.

Гүлзар тірлік қимастықпен жымиғанда қиылып,
Ең бастапқы қатқыл ойы бірте-бірте сұйылып,
Дір-дір етіп, дегбірі ұшып қалшылдады бейшара,
Намысына тірек етер ерлік таппай күйініп.
Осы сәтте кіріп келді Аррия,
Ақша қардай аппақ көйлек киініп,
Жанарынан жан тербетер назды сәуле құйылып.

Асқак ұстап, сұнғақ бойын сымбатты,
Транзейге өйел былай тіл қатты:
“Құдай саған еркек деген ат берді,
Дәулет берді,
Атақ берді,
Бак берді.

Шараң канша, енді соның бәрімен,
Қоштасатын шақ келді.
Кимекпісің қорқақ атын нокта ғып,
Қалсын десең еркек атың сақталып,
Есінді жи, айнама менің, есінді жи, қамықпа,
Ел мазағын көтеруден өлім ауыр болып па?!
Илан маған,

тіпті түк те қиындығы жоқ мұның,
Батыл ұста қанжарынды,

батыл ұста, шоқтығым!
Ездік мінез сынға түспей қойсын қайдан байкала,
Қиындықсыз келген бакыт кетер кезін айта ма?
Бұл ерлігің болсын сенің ең алғашқы, ең соңғы,
Кәне, менің кимылымды қайтала!”

Аррия ару Транзейге ойлы көзін ойната,
Жүзін гүлдей жайната,
Күле карап тұрды-дағы, қанжарын
Жүрегіне сұғып алды бойлата...

.....
Шулы, даулы пікір тастап артында,
Бір-біріне қол созысқан қалпында,
Біраздан соң екі бейне жатты үнсіз...
Кемітпеген тіпті қорқақ күйеуінің нарқын да
Ұлылық бар сол әйелдің данкында...
Бірақ мақтау қажет те емес алтынға.

ҒАШЫҚТЫҚ ҒАЛАМАТЫ

Атақты “Қорлан” әнінің авторы Естай ақын 72-ге келіп, тіршілікпен қоштасар шағында аласұрып жан досы Нұрлыбекті іздепті. Екі күндік қашық жерде тұратын Нұрлыбек аттан құлап, аяғын сындырып алғанына қарамастан арбаға жамбастай жатып досына жеткен екен. Сонда Естай әбден жұқарып тозуға айналған сұқ саусағындағы жүзігін көрсетіп: “Сүйегіме кіретін қарттарға ескерт. Мына жүзікті жарты ғасыр қолымнан тастамай келгенімді білесің. Ендеше қалған ғасырларда да саусағымда жарқырап жатсын... Ұлы сезімін кішкене жүзігіне сыйдырған қайран Қорланым-ай!” — деп ағыл-тегіл жылапты.

Бірде Евгений Евтушенконың үйінде шет елдік достармен болған бас қосуда мен осы оқиғаны әңгімеледім. Кенет итальян мүсіншісі орнынан тұрды да: “Мұнда сүйгеніне қосыла алмаған Естай ақынның сағынышы мен зары ғана емес, бүкіл бір ұлттың махаббатқа

деген мінезі мен ерлігі жатыр екен. Осы Естай мен Қорланды туған халықтың денсаулығы үшін тост көтеруді ұсынамын”, — деді.

Сол сәтте төбем көкке екі-ақ елі жетпей тұрды.

Қартаң әйел жұмысыма іздеп келіп, жылады:

“Жалғыз қызым бар еді, айнам,
тірлігімнің шынары.

Еркелеттім,

Өмірімді желкен еттім жолына.

Тек сол гүлдеп толыссын деп,

Тек сол кісін, сол ішсін деп,

Ештеңені аяғам жоқ, бәрін бердім қолына.

Қызым сұлу бой түзеді, ой түзеді жайдары,

Ой түзеді көз жауын ап қызғалдақтай майдағы,

Алды болды құрбысының бірге өскен.

Үмітіме бақ пен қайғы қалай қатар мінгескен?

Бекер,

Бекер жіберіппін еркіне,

Ерте түсіп қалды-ау, сірө, албырт сезім өртіне.

Бакытты едім,

бакытты едім мен қандай

Қашан қызым жолыққанша ғашықтықтың дертіне.

Күзетшімін бұл күн есік торыған,

Туар айым тұмай қалды оңынан.

Үш жыл болды.

Бұйрабас бір әртістің

Сорлы қызым жүгіріп жүр соңынан.

Ал ол иттің

(бұл қорлыққа қарашы?)

Бар әйелі, баласы.

Үйленуге қайдан келсін шамасы.

Қызым соны білмейді ме?

Біледі!

Біле тұра селт етпейді жүрегі.

Небір жайсаң жігіттерді төредей

Мазак етіп кетпеді ме елемей?!

Бұл не деген көлден табар бакытты

Шөлден іздеп жанылысқан шөрегей?

Деп сенсем де: бакыт алда, жол алда,

Адасқандай кейіптемін боранда.

Ал ол үшін бұйрабас сол әртістен

Артық жан жоқ ғаламда.

Тек соны ойлап беріледі арманға,

Тек соны ойлап жылайды үйде қалғанда.
Сосын қайта жымияды:
— Менен асқан бақытты
Адам жоқ деп жалғанда.
Дауа бар ма, дауа бар ма талғамға!
Жақын тартып сырласымдай бұрынғы,
Кешір, калкам, саған аштым сырымды. .
Сен ерекше сыйлы жансың қызыма,
Сыйлайтыны — жатқа оқиды жырыңды.
Өзіне аян, қыз көңілі — гүл нәзік,
Жене алмаспыз өр мінезбен ұр да жық.
Өтінемін,
Сол бақытсыз сорлыға
Қол ұшын бер, ой саларлық жыр жазып”.
Соны айтты да, шығып кетті ол, қоштасып,
Тұрып қалдым ойым мұнмен астасып.
Көз алдымнан кетпей қойды мұңлы ана,
Көз алдымнан кетпей қойды жас ғашық.
Өлке даңқын артқанымен арқаға,
Әлі күнге түспей келген картаға,
Қыран ғана калықтайтын көгінде,
Бұлттан биік заңғар аз ба,
Сұрақ қойған тандар аз ба,
Жазылмаған заңдар аз ба өмірде?
Күдіс пейіл кедергіден қайтқанымен меселі,
Ғашық жүрек өз тағдырын өзі ғана шешелі.
Жыға алмайды оны жұрттың өсегі.
Бұған дәлел — күдіретті “Қорлан” әні кешегі.
Қасіретті сәт сокқанда әбден меңдеп кеселі,
Қайран Естай, кимас досын шақырып,
Былай депті деседі:
— “Ей, Нұрлыбек, еренім!
Жетпіс екі жасымда
Тұзағына іліндірді мені өлім.
Тулағанмен, амал нешік, көнемін.
Тіршілікте аз созбап ең қол ұшын
Өлген соң да қажет боп тұр көмегін.
Дәл өзіндей қайдан ұқсын қайғымды ел,
Ғашық көңіл — мәңгі жасыл айдын көл.
Ғашықтықпен өткен күндер ғана өмір,
Ал қалғаны жай күндер.
Көлмен көлдей,
таумен таудай теңдесе,

Естай Естай бола ма?!
Онсыздағы жаны сұлу балаңа
Сұлу өлім сыйлапсың-ау, Жер-ана!” —
Деп жылапты кемпір байғұс еңкілдеп,
Ақ жаулығы ай нұрымен желкілдеп.

Нағыз ғашық карттығына көнер ме?!
Қорлан өзі кейінірек қылтамақтан өлерде,
Әжімді жүзі қуарып, түнеріп,
Күйеуін сыртқа шығарып жіберіп,
Ақпалап, козып делебесі де,
Бойжетіп қалған немересіне
Естайдың өнін салдырып,
Жанарын шоқтай жандырып,
“Бақыттымын, бақыттымын”, — депті де,
Көз жұмыпты мәңгілік.

Ғашық жүрек сүйгені үшін бола алмайды жазалы.
Адам азса ғашықтықтың жоқтығынан азады.
Ғашық қыры — тіршіліктің көкейтесті өлеңі.
Ешбір геометриямен
Өлшенбейтін көлемі.
Бұл сезімнің ұшан-теңіз адамзатқа берері.
Ғашық болу келсе кімнің қолынан
Әлем соған сенеді.
Құлай сүю — ерлікпен тең себебі!
Апатай-ау,
Онда неге итереміз ғашықтарды қақпанға?
Көңілінің күні жоқтардан
Табанының бүрі жоқтардан
Жұрт онсыз да зардап шегіп жатқанда.

Апатай-ау,
“Қызым батты күнәға”, —
Деп қамығып жылама,
Жанарыңды қасіретке бұлама.
Мүмкін, жолы сәтсіз шығар...
Бірақ сүю бақыты
Кез келгенге тартылмайтын сыбаға.
Апатай-ау,
Сенімінді жасытпа,
Қашықтықты жене білу — мықтылық,
Нағыз бақыт — жақында емес, қашықта.

Кел, ендеше, орнымыздан тік тұрып,
Тост айтайық
Қашық, қиын жол таңдаған ғашыққа:
Аспаны ашық болсын деп,
Сәулесін алысқа шашып қалсын деп,
Өлім де бөле алмас ғашық болсын деп,
Адамдар оларды соттауға
Асықпасын деп!

ЕРКЕКТЕР ЖЫРЫ

... Біздің тауда канатына қаңғырған бір оқ тиіп,
Ата қыран ұясында тартып жатты көп күйік.
Кей кездері ызадан жарылардай
Дөнбекшіді ол қорлыққа бағына алмай.
Бала қыран күндікке тауды кезіп,
Жем тасыды ұяға жаны қалмай.
Ата қыран перзентінің қамқорлығын құп алып,
Шүкіршілік етті іштей қуанып.
Ол ойлады: “Ұзақ қайғы бола қоймас бұл аса,
Құлан таза сауығамын, тағы екі-үш ай шыдасам”.
Бірақ бір күн бала қыран оған былай тіл қатты:
“Баға жетпес асылымсың, ардағымсың, қымбатты.
Әбден қажып сорладың-ау, жүдедің-ау тым қатты.
Есіме алсам баяғы шат күндерінді еңселі,
Жаным жылап аяп кетем, аяп кетем мен сені!”
— Токтат! — деді ата қыран қалш-қалш етіп долданып, —
Бекер жатқан екенмін ғой, ұлым бар деп малданып.
Көкірегін бір алапат ыза буып алды да,
Ұясының аузына әрең жүріп барды да,
Жан шошытар жалтыр құздан құлап өлді табанда
.....
Қалқам!
Ерлік данқы канат жайған мына ұлы заманда
Мүсіркеу сөз есітуден өлім жеңіл маған да!!!

ӘЙЕЛДЕР

Не толкытса, соның мұнын тартасың...
Аурухана ауласында сытырлатып картасын,
Жанарында әзіл ойнап жарасты

Маған бір қыз бал ашты:
— Науқастан ба, ерініңіз кезерген,
Жазыласыз,
Налымаңыз бекер сіз.
Әйтседе әйел қауымына ежелден
Немқұрайды қарамайды екенсіз.
Сүюді Сіз ерлік деп те айтасыз,
Онсыз ақын боларсыз ба ой өрген.
Дегенмен сіз абайлаңыз, байқаныз,
Бағыңыз да, сорыңыз да әйелден.

— Бәрекелде,
Өркен жайсын талабың,
Сәуегейі сен боп жүрме қаланың.
Бұл бетіңмен сығандарды жұмыссыз
Қалдырарсың, қарағым, —
Дедім күліп. Бірақ қыздың байсалды
Әзіл сөзі маған біраз ой салды.
Дүниеге қан тамырдай тарайтын
Жер бетінде әйел жайлы ертеке көп.
Әйелдерге немқұрайды қарайтын
Еркекті мен санамаймын еркек деп.
Қай кезде де сұлулықтың жолы — мұз.
Әйел — біздің әзиз байлық қорымыз.
Әйел — біздің тағдырымыз,
Тағдырымыз болған соң,
Белгілі ғой, бағымыз не сорымыз.
Хас сұлулық әлсіздердің қызғанышын маздатқан,
Ал қызғаныш құрды деп кім айта алады аз қақпан.
Бір әйелге бола кейде ел менен ел жауласып,
Жер жастанған боздақтар.
Оған куә — анау төбе томпиған,
Анау шыңдар құлақтары қалқиған.
Сан ұрпаққа тұлға болған ақындар
Бір әйелдің намысы үшін жан қиған.
Мағынасыз жылтырақты сақтамайды ел еске.
Жалын болып, жылу болмау,
Әйел болып, сұлу болмау —
Табиғатты алдаумен тең емес пе?
Гүлзар әйел қауымына сұлулықсыз бақ қайда,
Шын сұлулық тереңдікте жатпай ма?
Қайырлатқан кемесін талай ердің
Саяз көлге шашылмағай шұғылан.

Терендігі жок әйелдін
Корку керек сыртқы сұлулығынан.
Әйел — еркек намысының қорғаны.
Нағыз сұлу әйел табу —
Бүкіл еркек атаулының арманы.
Нағыз сұлу әйел үшін қажет кезде жан қию:
Бұл — жігіттік кодекстің жазылмаған тармағы.
Бірақ, бірақ талайлардың бақыты алыс сорынан,
Бұл кез келген бөріктінің келе бермес қолынан.
Ерлік семсе, азаматтық семеді.
Үлкен ерлік үлкен күшке келеді.
Маған ғашық бір әйел бар.
Ол әйел
Менде сондай күш барына сенеді!

**СҰЛУЛЫҚТЫ СЕЗІНУ
НЕМЕСЕ
ҒАБИДЕН МҰСТАФИНМЕН КАРТТЫҚ
ЖАЙЛЫ ӘҢПМЕ**

Нар көңілдің жастығы ма,
Әлде оянған арман ба,
Жүз жасаған Жамбыл акын кешегі,
О, керемет,
Грузияға барғанда,
“Бір сұлуға ғашық бопты” деседі.

— Міне, нағыз бүгінгінің батыры,
Катал уақыт қарияны сала алмапты-ау тезіне.
Неікен қайсар сұлулық бұл, —
деп бір орыс акыны
Жас алыпты көзіне.

Иә, карттар бар арғымағы арманнан,
Жігерімен дүр сілкінткен даланы.
Сұлулықты сезінуден қалған жан
Бәрінен де қалады.

Жер бетінде жел өшірген із аз ба,
Жігерсіздің өрісі әр кез тар болған.
Отызында кемпір болған қыз аз ба,
Жігіт аз ба отыз бесте шал болған?!

Кім жас,
Кім қарт,
Уақыт өзі іріктер,
Ер көбейсін ат қып мінер қиялды.
Қарттық — оттың азаюы,
оты азайған жігіттер
Қай кезде де қоғам үшін зиянды.

Бақыттысың әр таң сайын көзінді
Сұлулыққа суарудан қашпасан.
Қартайдым деп алдай көрме өзінді,
Қарттық жаспен өлшенбейді ешқашан.

АРМАН

Ерте, ерте,
ертеде
Отырарда,
Біздің інкәр өлкеде,
Иық бұрмай тек білімнен басқаға
Қатар өсті екі бірдей жас бала.
Қатар жүріп сан өнерге машықты,
Бірге оқыды,
Бірге ойнады асықты.
Екеуіне назар бұрды ел ерек,
Өйткені олар дарынды еді керемет.

“Таңдайымыз өрісті оймен татымақ”, —
Деп қуана езу тартты атырап.
Ал дарындар медресені тауысты
Он екіге жасы ілікпей жатып-ақ.
Сыбағасын тағдыр дара бөлгендей,
Өсе берді төске шауып, төрге өрлей,
Екеуіне қараған жұрт сүйсінді,
Отырардың болашағын көргендей.

Отырарда жаны жайқын дария,
Ойы безбен бар еді бір қария.
Сол қария бір күні екі шәкіртті
Құрметпенен өз үйіне шақыртты:
— Балақайлар, балапандар, көк өрім,
Сендерге бір сауал қойсам деп едім,

Туған жан деп өнерімен, өртімен
Екеуінді сөз етіп жүр ел түгел.
Мен де танып білсем деп ем,
Кімсіңдер?
Қандай арман жетегінде жүрсіңдер,
Қандай бағыт ұстайсыңдар түбінде.
Сонша неге құштарсыңдар білімге?
Қане, Дойыл, сен айтшы?

Дойыл айтты: — Жалғыз арман бар менде,
Шектесетін қулықпен де, армен де.
Жалын шашса өнерімнің өрнегі,
Сонау Йемен, Мысыр, Бағдат елдері
Түгел танып жыр ететін таңдана,
Саудагер боп шықсам деймін, жан баба.
Тірлігімде жабырмай, жасымай,
Ата жолын қусам деймін осылай.
Бой шалдырмай бос мактан мен өсекке
Өмірімді құрсам деймін есепке.
Ұтыласың, жебемесе желекті ой,
Бұл өнердің табиғаты ерек қой.
Қаншама елмен сауда-саттық жасауға
Соншама елдің тілін білу керек қой.
Табу үшін жұрт таппаған айланы,
Көру үшін жұрт көрмеген пайданы,
Шығу үшін жұрт шықпаған белеске,
Жұрттан асқан білім керек емес пе?
Тілін тапсаң кім созбайды қол ұшын,
Өнер қажет, білім қажет сол үшін.

Қарт күрсінді: — Ұлым, желік қуыпсың!
Неге мұнша желтоқсандай суықсың?
Бағымызға туған дарын болар деп
Қуанып ем,
Сорымызға туыпсың.
Сор боларсың, одан не мән табарсың,
Арманыңды, бөлкім, қайта қарарсың?
Бірақ Дойыл тұрып алды паңдана:
— Арманымды өзгерте алман, жан баба!

— Ал сен қалай бағыттадың нұрыңды,
Жасырмай айт,
Жасқанбай айт сырыңды, —

Өзі салып беріп жүрді қазанға.
Тек байлыққа деген жұтан сарандық
Жіберді оның бар өнерін қараң ғып.
Міне, осылай жазық дарын, жас тұлға
Ұшырады әбілетті тозғынға.
Саудагерді өзге түгіл

өзінің

Ұрпақтары кетті ұмытып аз жылда.
Ал Әбу ше?

Кенге жайды ол қанатын,
Әбуіміз — әрі ғалым, әрі ақын,
Әбуіміз — біздің ұлы бабамыз
Әбу-Нәсір әл-Фараби болатын.

МӘНГІ ЛАУЛАП ЖАНУ ҮШІН ҒАЛАМДА,
ҮЛКЕН БАҚЫТ ТАБУ ҮШІН ҒАЛАМДА,
ҮЛКЕН БОЛЫП ҚАЛУ ҮШІН ҒАЛАМДА,
ҮЛКЕН АРМАН КЕРЕК ЕКЕН АДАМҒА.

ШЫҢ БАСЫНДАҒЫ ОҚИҒА

Жасарал Илиясовқа

Бір-бірінен көз айырмай үздігіп
Кұзар шынның басында тұр қыз, жігіт.
— Қыранымсың күллі Кавказ мактаған,
Қанатына алғаныңа шаттанам.
Тағдырымды бердім, жаным, қолына,
Енді өзің біл,
Сенсіз өмір жоқ маған! —
Деді сұлу жасаурап от жанары.
Жігіт те оған ырзалықпен,
Ерге біткен мырзалықпен
Жүрегінен жалын шаша қарады.
“Қандай бакыт түсініскен, сеніскен”.

.....
Біраздан соң кикү шықты еңістен —
Бұл, әрине, қуғыншының хабары.
— Нар тәуекел,
Келсе, келсін! — Батыр жігіт томсарды,
Томсарды да, қанжарына қол салды.
— Жо-жок, күнім,

Қайсарланба бекерге,
Жалынамын,
Әкеме қол көтерме.
Жазмыш солай болған шығар,
Көнеміз.
Әттең, ерте қайырлады-ау кемеміз.
Енді бізге бір жүру жоқ,
Сондықтан
Екеуміз де құздан ұшып өлеміз.
Тіршілікте жетпесек те мұратқа,
Ақыретке бір барамыз бірақ та.
Ант еткемін алған серттен танбасқа,
Жасымасқа,
Жүнжімеске,
Талмасқа.
Өміріме шуақ құйған өзің ең,
Өлімге де алдыменен сен баста! —
Деді ерні дір-дір етіп ақ маңдай,
Ақ маңдайы алауланып ақ таңдай.
Жігіт үнсіз бас изеді күлімдеп,
Тұңғыықтан шығар бір жол тапқандай.
Ақтық рет қызды құшып сүйді де,
Өлімге емес,
Тойға бара жатқандай
Шыңнан төмен қарғып кетті тоқталмай.

Қыз жылады құзға шағып зар-мұңын,
Қарғап, сілеп дүниенің тарлығын.
Секіруге сүйгенінің соңынан
Бірақ күші жетпей қалды сорлынын.

Өзі берген сертін өзі сата ма,
Сатқандық па?
Атай көрме,
Атама!
Секіруге оқталғанда қайтадан
Өмір тәтті боп көрінді,
О, тоба!

Ат терлете
Көктеп өтіп шатқалды
Біраздан соң құғыншылар кеп қалды.
Қыз бейшара тұманданып көз алды,

Бір қызарды,
Бір сұрланды,
Бозарды.
Әбден қанып ұғынған соң мән-жайға
Кияк мұртты қыз ағасы сөз алды:

— Әке, қызың күйе жақты данқына,
Күйе жақты ата-баба салтына.
Сатқындыктан жиренішті не болмақ
Таудың қайсар ұлағатты халқына.
Неткен азап қорлық жеңіп арыған
Қызынды енді бөгеме, әке, жолынан,
Батанды бер,
Сертің жықпай аттансын
Сүйгенінің соңынан.
Бұдан төте өткел бар деп іздеме,
Осы жеңіл өзіне де, бізге де. —
Сосын қызға бұрылып:
— Көне, калкам, неге тұрсың үдеріп?

— Әмин, — деді әкесі де түнеріп.
Көрі көзін күдік қатқан
Ту еністе жігіт жатқан
Құзар шынның қойнауына жіберіп.
Қыз жылады:
— Арым да қан,
Жолым қан.
Кинамандар,
Солай болды сорымнан.
Өз еркінмен өлу ерлік екен ғой,
Ондай ерлік келер емес колымнан.
Перзентіңді ете көрме келеке,
Ая мені,
Ая мені, жан әке!
Ағасы айтты:
— Олай болса мін атқа,
Тағдыр сені салды дүлей сынаққа.
Сексендегі мәужіреген шалды ертіп,
Көзіңді құрт туған жерден жыраққа.
Көктем қоныс тепкендей-ақ іргемде
Шаттанушы ем, сен қасымда жүргенде.
Әкем сені шалға берем дегенде
Осы опасыз мінезінді білген бе?

Тіршілікте ез адамға көп өлім,
Неге ғана, қуғыншы боп кеп едім.
Жігітінді сүйгендігін шын болса,
Әкеме ара түсейінші деп едім.
Кайран жігіт жүрегіне нұр тұна
Өліп кетті сені тастап жұртына.
Кебек толы құмыраның келісті
Ішін көрмей,
Ғашық болып сыртына.
Тек ол өлім — өнегелі өр өлім,
Өр өлімнен шын ғашықтың күдіретін көремін.
Неге бізде еркін, ұзақ ғұмыр сүрген нар жоқ?
Нар жоктығы — Нарды жығар сен секілді жар көп.
Қалың жұртты мен екіге бөлемін:
Сүйе алатындар деп,
Сүйе алмайтындар деп,
Сүйе алмайтынына
Ұялмайтындар деп.
Сәтсіз бітті пенделікпен күресің,
Сен, әрине, соңғы топқа кіресің.
Сүйе алмаудың зор қасірет екенін
Пенделердің есіне сап жүресің.
Қарлы Кавказ артып саған ұлы айып
Аянышпен карап тұрар мұнайып.
Шын сүйеге қабілеті жетпеген
Әрбір адам мүсіркеуге лайық!

АЛТЫН, КҮМІС ЖӘНЕ ҚАЛАЙЫ

Шыңғыс Айтматовқа

Пәстеу соғып сырт көркі мазмұнынан,
Бекер болды-ау, мезгілсіз тозды бір ән.
Мыстан кұйдык тұлғасын ұлылардың,
Жер бетінде алтынның аздығынан.

Міне, тағы құлашын жазды бір ән,
Көркі осалдық етпегей мазмұнынан.
Сорпа ішеміз қалайы қасықпенен,
Жер бетінде күмістің аздығынан.

Жасық жайлы жасампаз ойға қалып,
Жарар еді кетпесек майдаланып.

Сары шымшык сан рет той бастады,
Бұлбұлдардың аздығын пайдаланып.

Қалайы өтсе күмістің есімімен,
Үйреніппіз карауға кешіріммен.
Соның бөрі асылдың аздығынан,
Азға зорлық жасаудың кесірінен.

ЖАЙЫҚПЕН ЖҮЗДЕСКЕНДЕ

О.Еркіновке

Сәлем, ұлы Жайығым!
Толқыныңа кім салмады қайығын.
Кім шертпеді саған келіп шаттығын,
Кім жумады саған келіп айыбын.
Ғұмырыңда қозғалыстан танбадың,
Заманалар қанатында самғадың,
Ғасырлар мен ғасырларды жалғадың,
Айтшы маған, бар ма сенің арманың?
Қуат-күші сендегі ұлы дарынның
Орталанса қайтер еді, Нарын құм?
Жадыратып сен ашпасаң қабағын,
Халі қалай болар еді даланың?
Сен айнысаң мінезіңнен дағдылы,
Қалай болмақ қарт Каспийдің тағдыры?
Жұрт көп еді атак-даңқтан үмітті,
Оның көбін катал тарих ұмытты.
Туған Отан мәңгі ұмытсын мені де,
Сендей өзен бола алмасам еліме!

* * *

Байқаймысың,
Байқаймысың
Мына ғажап тамашаны:
Бір адамға байланысты бір адамның болашағы.
Байыппенен көз жіберсең асау жылдар өрісіне,
Бір адамға байланысты бір адамның жеңісі де.
Бұл замани қағиданың мүмкін бе екен көнермегі,
Қозы Көрпеш аман тұрса, Баян сұлу өлер ме еді?

Исатайды жеңбесе жау, Махамбетті жеңер ме еді,
Қайран акын тағдырының соққысына көнер ме еді?
Қайран акын — сұңқар қиял, наркескен ой, батыл арман,
Исатайдан айрылғанда жер бауырлап жатып алған.
Бұдан асқан қайғылы түн қонған емес басына оның,
Досы барда алшысынан түрушы еді асығы оның.
О, сұмдық-ай,
Жаулық сезім парасатты паналапты,
Исатайдың өлімімен Махамбетті жаралапты...
Қадірлім-ау,
Көз жіберші асау жылдар өрісіне,
Бір адамға байланысты бір адамның жеңісі де.
Кейде мені мұқатпақ боп жаулар сені жамандайды,
Ал егер сен жамандалсаң, бұл, әрине, маған қайғы.
Басымызға шиыр-шиыр күн туғанда күстаналы,
Кейде мені жеңу үшін жаулар саған күш салады.
Тайғақ өмір жолдарында сүрінгенде тірек алар,
Сүйенішім сен екенін айтпастан-ақ біледі олар.
Әлемнің бар ажарынан бізге достық сымбаттылау,
Мен жадырап жүрсін десең, сен мықты бол, қымбаттым-ау.

ЖАЛЫН

Өтудесін,
өтесін замандарым,
Құпиям көп ұқпаған, түсінбеген.
Әкем менін жек көрген адамдарын
“Жалыны жоқ сорлы” деп мүсіркеген.

Алдан іңкәр үміттің жолын көрем,
Жолын көрем,
Жанымнан жалын көрем.
Мүсіркетпе тағдырым мені ешкімге,
Мүсіркеген адамның қолында өлем.

Ғасырына өң берген,
Ерлер аз бап шапағатын ел көрген,
Жас шағында-ақ заманының заңғар ойын меңгерген.
Керісінше, сақал-шашын күнге ағартқан карттар бар,
Жасы жүзге келгенмен.
Даңқы шырқау ел рухын айқындайтын деңгейдің,
Жас кезінде жалыны жоқ жігіттің,

Жас кезінде арыны жоқ жігіттің
Ертен ерлік жасарына сенбеймін.
Иә, жастық шақ бола алмайды ешқашанда жарлы ұғым,
Аяу керек
Жастық отын ерте өшіріп алғандардың барлығын!

ЖАНЕРКЕ

I

Сонау-сонау Алматыдан алып-ұшып хат келді,
Хат келді де Бапа апайға бір қуаныш ап келді.

Секілденген жанарының ағы менен қарасы,
“Демалысқа барып қайтам”, — деп жазыпты баласы.

Шүкір-шүкір, жалғыз ұлы қазір елге мақтаныш,
Ержетті де, арман қуып туған жерден кетті алыс.

Алыс кетсе, несі өкініш, көңіл көгі аршылар,
Көңіл көгі аршылар да намыс атын камшылар.

Көне, кімнің аузы бармақ жас жігіттің от кеуде
Туған жерге деген гүлзар махаббаты жоқ деуге.

Күннен-күнге дарынының ашылғандай бұлағы
Өлендері газеттерден күле қарап тұрады.

Ана соған мәз болғандай жанарына жас алып,
Жайлауына жаз конғандай қалады бір жасарып.

Қызғалдақтай сымбатына көрген адам қызығар,
Қызылқұмнан көшіп келген көрші үйдің жас қызы бар.

Ер жігітке онайлықпен ұстатпайтын мұраттай,
Сыңғыр-сыңғыр шат күлкісі таудан аққан бұлақтай,

Саттар жырын сақтайтұғын қиып ап ол газеттен,
Сонан кейін анаға кеп жатқа айтатын кезекпен.

Шіркін, ана, кондырғандай арманының тан құсын,
Жыр оқыған жәудір көзге жаудыратын алғысын.

“Қандай жайсаң әсем тұлға, қандай нәзік гүл көңіл,
Маған-дағы нақ осындай керек еді бір келін”.

Деп өзінше игілікті ойға шомып ана бір
Қарсы отырған бойжеткенге қадайтұғын жанарын.

Ал бойжеткен сыр бермейтін мұндай киын шақта да,
Үндемейтін, төмен қарап күлімдейтін тек қана.

II

Үш күн өтті Саттар туған ошағына келгелі,
Үш күн бойы ескі досы кітап болды ермегі.

Сәл кідірсе, жастық шағы балақ түріп кашардай,
Терең тарих айдынына үңіледі бас алмай.

Ана байғұс көзбен бағып ұлының қас-қабағын,
Бәйек боп жүр: — Жүзің солғын, жүдеусің ғой, карағым?

— Жай ғой, апа, мазаланба! — деп бір ауық тосылды,
Бойын ауыр сырқат меңдеп жүргендігін жасырды.

Кенет есік ашылды да, үйге бір жас қыз кірді,
Асау тайдай өлі ешкімге ұстатпаған тізгінді.
— Кел, Жанерке,
Кел, жарығым,
Кане, төрлет,
Токтама,
Өзінді ойлап отыр едім... — деп қалбақтап жатты ана. —

Бұрын ылғи жырын мақтап шулатушы ең құлағын,
Енді өзімен танысып қой, ағаң — мынау, шырағым!

Танысты олар. Сол таныстық сыйластыққа ұласты.
Апта өтпей-ақ қос кеудеден қимас сезім гүл ашты.

Атқан таң мен батқан күннің бәрі есінде тұра ма?
Бірақ бұл күн ұмытылмас, ұмытылмас, сірә да.

Саттар қызға жыр оқыды от үшкындап көзінен,
Ертең сапар. Анасын да ала кетпек өзімен.

Коштасарда Жанерке де жанарына жас алды,
Бойын бірақ нық ұстады өрлігімен кашанғы.

Сосын жақын туысындай бауыр тартып Саттарды,
Көңіліне ұя салған бір максатын ақтарды:

— Мектепті де бітірер кез таяу қалды, жан аға,
Жазға таман оқу іздеп барсам деймін қалаға.

— Тіпті ғажап! — деді Саттар жанғандай бір арманы.—
Күтіп алам, келерінде хабар берсең болғаны.

Қыз қуана бас изеді, албырады гүл өні,
Бір белгісіз сағыныштан тулағандай жүрегі.

III

Атқан тан мен батқан күннің бәрі есінде тұра ма,
Жаздың ерке сол бір кеші ұмытылмас, сірә да.

Асығады пойыз алға, ойнап ерке желменен,
Сол пойызда қыз келеді бакытына шөлдеген.

Қиялына атар таннан таң-тамаша күй еніп,
Кең далаға көз тастайды терезеге сүйеніп.

Сан ғасырдың жауынымен, дауылымен алысқан
Қожа Ахмет ескерткіші қол бұлғайды алыстан.

Қалып жатыр қыр-адырлар ұлан-ғайыр аумағы,
Қазығұрттын карт тауы мен Түлкібастын баулары.

Әне, анау Алматының Алатауы ақ қарлы,
Қыз тағы да күлімсіреп есіне алды Саттарды.

Бұл сезімнің мүмкін емес алдамшы өсер болмағы,
Бәлкім, казір мені күтіп тұрған шығар ол дағы.

Вокзал басы. Жадырайды асқақ қала алмалы,
Бірақ мұнан Жанеркені ешкім күтіп алмады.

Көңілсіздік көленкесі жүзін бүркеп шырайлы
Өмірінде тұнғыш рет нақ осылай мұнайды.

Енді бір сәт алысқандай қыз өзінің ойымен
Жоғары өрлеп жүре берді кең көшенің бойымен.

Тұрып қалды, салғырт жүріп барды-дағы шамалы,
Қарсы алдынан қалың жиын келе жатты қаралы.

Қалың жиын келе жатты жүректері жаралы,
Оркестрдің зарлы даусы мұңға бөлеп қаланы.

Ал Жанерке назар салмай тұра берді бұған да,
Тұра берді, басы айналып адасқандай тұманда.

Неге, неге кешікті екен, Саттар қайда жаны асыл?
Жырларымен тербететін қазақтың кең даласын.

Саттар қайда, шынымен-ақ, қыз көңілін ұқпай ма,
Қайда сол бір мейірімді жан, күліп алдан шықпай ма?

Амал қанша, сүйіктісі алыс жолдан келгенде,
Туған елі оны әкетіп бара жатты жерлеуге...

IV

Кой, Жанерке,
Ұзақ таңға өкси берме,
Тынымал.
Сенің тілсіз қасіретінді дәл өзіндей кім ұғар?

ДОСТЫҚ ӨЛКЕСІНІҢ ЗАҢЫ

Икрам Төлеевке

Алдымызда қанша сауал тосылды,
Өмір бізді ерте үйірді биіне.
Сәби кезім.
Бірге ойнайтын досымды
Ертіп бардым нағашымның үйіне.

Сәбилік шак!
Сүттей аппақ кезең бұл,
Аңғал, бейқам балбұлақтай сыңғырлы.
Досым “киіп көремін” деп әжемнің

Андаусызда көз әйнегін сындырды.

Енді қайттік, амал-айла азайып,
Құтылуға өткел іздеп тарықтық.
Досым менің ұяң еді ғажайып,
Әжем өте катал еді, жарықтық.

— Бала мұнша бола ма екен мазасыз,
Қане, қайсың көзәйнекті сындырған? —
деді әжеміз, — қалдырмаймын жазасыз,
Сындырған кім? Алдыма кеп тұр жылдам!

Енді қайттік, кім ұсынбақ көмегін?
Бұл қырсықтан құтқармақ боп досымды:
— Мен сындырдым, кешіріңіз... мен едім... —
Дедім үнсіз төмен салып басымды.

Бір ерекше дүлей мінез тосып ек,
Шіркін, адам табиғаты-ай сан қырлы.
Қанша ашулы болғанымен осы рет
Әжем мені жазалаусыз қалдырды.

Лезде қайта көтеріліп енсеміз,
Көңіліміздің айдынынан күн күлді.
Сол сәтте інім сыбыр етті:
“Сенбеңіз,
Көзәйнекті қонақ бала сындырды”.

Әжем кенет ашу буып күйгелек,
Ашу буып аң-таң болып қалды да:
— Жүр бері, — деп құлағымнан сүйрелеп
Ертіп барды нағашымның алдына.

“Қой, бәйбіше, дау тудырма бекерге, —
Деп нағашым өңгімесін жалғады, —
Айып па екен, өзін беріп қатерге,
Ер жігіттің досын қорғап қалғаны.
Достық деген ізгіліктің алаңы,
Оған куә ғасырлар мен замандар.
Отанын да сатып кете алады
Қиын шакта досын сатқан адамдар!”

ЖІГЕРЛЕНДІРУ
немесе
өзін бақытсызбын деп
есептеген жігітке жауап

Сен жыладың, жігітім,
Көп көрдім деп тұрмыстың тапшылығын,
Қайтпады деп жұртқа еткен жаксылығым.
Сен жыладың,
Сезімің жасып ағып,
Кіп-кішкентай баланды қасыңа алып.
Қырмызы күнім өтті деп.
Сенгенім сатып кетті деп.
Сен жыладың:
Аңғармай қалдым орды деп,
Қадамым сәтсіз болды деп,
Бір қатты сокқы алдым деп,
Бакытсыз болып қалдым деп.
Сен жыладың:
Мен бірақ селт етпедім,
Білем сені тағдырдың ерке еткенін,
Білем сені — өр көңіл, жомарт едің,
Енді бүгін... қалай бұл кер кеткенің?
Жә, жә, жарар,
Өткен күн оралар ма,
Қарау керек, бауырым, саған алға.
Басындағы бөрік пе,
Орамал ма?
Бөрік болса, ауыс тез басқа күйге,
Көз жасыңды көрсетпе жас сәбиге.
Көз жасыңды көрсетпе, сұранамын,
Әй, әй, жігіт, сен маған ұнамадың.
Жас нәресте көруге тиісті емес,
Әкесінің еңкілдеп жылағанын,
Әкесінің тым күйреп құлағанын.
Ерлік пенен ездіктің жолы қатар
Екеуінің арасы бір-ақ адым.
Көз жасыңды көрсетпе, сұранамын.
Көтер, көне, басыңды,
қалай бұның,
Мұз боп еріп кеткен бе бар айбының?
Көтер, көне, басыңды,
Күніңді босқа өткізіп пе едің,

Тағдырың неге сыр айтты сараң?
Өмірдің барлық сәтсіздіктерін
Бакытсыздық деп кім айтты саған?
Кім айтты саған:
Тұлпарды сүрінбейді деп,
Асауды мінілмейді деп,
Ақ койлекті кірлемейді деп,
Қара ешкі мүжіген ағаш
Қайтадан гүлдемейді деп?
Кім айтты саған:
Жұрттың бәрі мейірбан, арайлы деп,
Жұрттың бәрі шындықты қалайды деп,
Биікті ардақтайды деп,
Асылды қорлатпайды деп...
Тоқырау білмес айбыны
Адалдық деген — әлемнің ұлы байлығы.
Бетіне жиған ұятты
Әйтсе де, кейде ол кінәмшіл бала сияқты.
Тірлікте осы баланы
Өкпелететіндер бар да,
Жұбататындар бар.
Жек көретіндер бар да,
Ұнататындар бар.
Арын сатып қорлайтындар бар да,
Жанын сап қорғайтындар бар.
Қиналып бекер алаңдадың-ау,
Ойынды шығар өріске.
Өзін-ақ айтшы ғаламда мынау
Женудің бәрі жеңіс пе?
Жігітке арман жеткізіп пе еді
Өз сорын өзі жеңбесе.
Өмірдің барлық сәтсіздіктері
Бакытсыздық емес, ендеше!

ӨЗЕНДЕР

Мыңбай Илесовке

Ән туады мұраттан,
Ой туады сұрақтан.
Небір үлкен өзендер басталады бұлақтан.
Бірақ соның барлығы жете алмайды теңізге,

Жоғалтады өзді-өзін, түседі де көп ізге.
Өмір кейде тым катал, өмір кейде тұйықтау,
Кей өзеннің жолына бөгет болды биік тау.
Небір асау, асығыс, шулы өзендер ақ тарлан,
Ағып-ағып барған да, құмға сіңіп жоқ болған.
Жолсыздық пен жөнсізді жалықты көз көруден,
Құтқар анау өзенді құмға сіңіп өлуден.
Құтқар анау аққуды сол өзеннен жеруден,
Ағын судан зерігіп, шалшық суға сенуден.
Өзен болу үлкен сын,
Бақыт емес ол да аса,
Теңізге ағып баруға мүмкіндігің болмаса.

ЛА ВАЛЕТТА МАҢЫНДАҒЫ ТҮН НЕМЕСЕ КАСИЕТ МҰНАРАСЫ

Мальта кызы жиырма үшке толғанда
Иек артып арманға,
Жанары жайнап,
Шашына аляндір гүлінен жемелек байлап,
Қоштасып бал дәурен шағымен саялы,
Өртеніп іштен,
Толғанып, алқынып,
Нән үлкен ыдысты
Терезе алдына қояды,
Әбден қызарып піскен
Алма мен бананға толтырып.
Бұл — бойжеттім дегені.
Міне, осылай, сынға түспек сұлу қыздың беделі.

Ал, үміткер жігіт біткен қақпа алдына тұра қап,
Алма-кезек өз бакытын сынамақ.
Кім ұнамақ бұл сайыста, кімнің даңқы құламақ?
Қыз отырар терезенің жабығынан сығалап.
Бірі мұңлы гитар тартып, бірі назды ән салып,
Бірі қыздың сұлулығын жырға қосып тамсанып.
Күн батқанша өз өнерін көрсетеді жан салып,
Жанын салған өнерпазда жігер жатпақ қаншалық.

Егер де қыз терезеден саған күліп қараса,
Той қамына кірісе бер, бағың жанды. Тамаша!

Үйлендің бе, бітті әңгіме, жолың болсын, мархаба!
Ажырасу туралы заң атымен жоқ Мальтада.

— Жарың жайсыз боп жолыкса бакыт іздеп жаңадан
Әуреленбе, өліп қана құтыласың сен одан, —
деді Мальта тарихшысы көзбен қарап жұмбақты.
Жанарында сөзбен айтып жеткізе алмас мұң жатты.
Мұныңды ұғар жан табудан не бар екен қымбатты,
Көк теңізді кешіп барып, алауланып күн батты.

Сары аралдың сәні болған, сары мәрмәр какпалы
Жымындайды Ла Валетта қаласының оттары.
Осы манның бүкіл тыныс тіршілігін қолға алып,
Арнасына шалқып сыймай теңіз жатты толғанып.
Толғанбаса теңіз теңіз, адам адам бола ма?
Біз бөлініп шетке шықтық, үнсіз тұрдық жағада.

Үнсіз тұрдық,
— Аға, — дедің біраздан соң сен маған, —
Аға, — дедің, — мен бір жанмын, бақ жұлдызы жанбаған.
Сырымды ашсам сенгендігім, бұйырманыз айыпқа,
Кейде өзімді ұқсатамын ескегі жоқ қайыққа.
Қандай қорлық, шынымен-ақ ескексіз боп қалдым ба?
Осы ұзақ саяхатқа шығар жолдың алдында
Шорт үзіліп үмітім,
Ойда-жоқта тастап кетті, сенген, сүйген жігітім.
Көкірегімде өшпенділік барда мен де өшпеймін,
Бұл қылығын қашан көзім жұмылғанша, кешпеймін!

— Жоқ, сен оны сүймейсің, сүймегенсің және де
Шын махаббат, қалқам-ау, қара күшке көне ме?
Шын махаббат — қасиеттен құралатын мұнара,
Қасиетке сызат түссе, мұнара аман тұра ма?!
Ғашық адам сүйгеніне өзінің
Жаманшылық ойлай ма екен сірә да?
Тек жүрегін салар жерде білек күшін танытқан,
Білек күшін танытам деп тілек күшін арытқан
Тура сенен айнымаған сұлу қыз
Бір кез маған жолыққан, —
деп едім мен, жалт бұрылдың сен кенет,
Жалт бұрылдың көкірегіңді бір қара күш желкелеп.
“Токта, токта, қара күштің адымы әр кез келте” деп
Тобығыңнан теңіз суы қағып жатты еркелеп.

Қайрылмадың, жауабымды ауыр алдың көңілге,
Адал, батыл мойындау да түспес, қалқам, жеңілге.
Тек табудан, жоғалтудан, іздеуден
Тұратұғын мына қатал өмірде!

ҰШАҚ ҮСТІНДЕГІ ОЙ

Шаңқай түсте,
Яки нұрлы ак танда,
Нән ұшақпен самғап бара жатқанда,
Көз салсаңыз төменге:
Біртегіс боп көрінеді жыралар,
Тереңінде жыланы бар ұралар,
Байқалмайды өжім-өжім қыраттар,
Қырат көзін жарып шыққан бұлақтар.
Бұққан сансыз құпиялы ойларға,
Біртегіс боп көрінеді сайлар да.
Біртегіс боп көрінеді
Қыр мұрынды қырқалар ала бөтен,
Сәулет беріп жатқандай далаға кен.
Сөйтсем, мына қашықтық қанша сырды
Сырт көздерден бүркелеп қалады екен.
Мен де сенен көп мезгіл қашық жүріп,
Назарымды жан-жаққа шашып жүріп,
Байқамаппын жаныңның жыраларын,
Жылан бұққан зымыстан ұраларын.
О, тағдырым,
Тірек бол тілегіме,
Сабырлы ойдың қашырма сұрқын тіптен,
Қас пен достың қажырлы жүрегіне
Тек жақыннан қарауға мүмкіндік бер!
Ал егер мен жақыннан қателессем,
Жақын келген бақытқа қуанбасам,
Жақын тұрған биікке шыға алмасам,
Жақын жүріп жауымды танымасам,
Жақын жүріп досымды ұға алмасам,
Өз қайғыммен өзімді жазалағын,
Онда менің өзіме — өз обалым!

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ҰЛТТЫҚ КІТАПХАНАСЫ

№ 165207

ҮНСІЗДІК

Бір танысым қонакка шақырды да,
Топ адамның көзінше
Пікір пішіп өзінше,
Көңіліңді елемей аппақ айдын,
Досым, сені жатып кеп даттады-ай бір.

Кеткен шакта өділдік заңға айналып,
Ақты кара деп айту кандай набыт.
Үнсіз калдым.
Өзінді нақ сол сәтте
Ақтап алар дәлелім болмай калып.

Өткен күзде билетін жоғалтып ап,
Бір карт әжей вокзалда жылап тұрды,
Жылап тұрды, еңсесі құлап тұрды,
Жанарында жалыныш сұрақ тұрды.

Кеткен шакта ізгілік заңға айналып,
Жомарттықты тұсаулау кандай набыт.
Үнсіз калдым.
Қалтамда нақ сол сәтте
Көк тиын болмай калып.

Өмір сансыз сауалын тартыпты алға,
Кездерім бар өзімді қор тұтқан да,
Мүмкіндігім жоқ сәтте мұңға батам,
Үнсіз калып отырам сондықтан да.

Табиғаттың тымырсық ақпанындай,
Ақпанындай, жылдардың қақпанындай,
Мені осынау мейірімсіз үнсіздіктің
Азабынан әрдайым сақта, күдай!

ТҮСІНІСУ ТЕОРЕМАСЫ

Келіп жатыр, кетіп жатыр дарындар...

.....

Қара бұлттай қайғы жапты бөлмені.
Адамзаттың алғыр, ұлы қыраны
Лев Толстой жатыр еді өлгелі.

Әйелі кеп қолын сүйіп, жылады:
“Тежей алмай мінезімнің тасырын
Өзіңменен өтті жарты ғасырым.
Мен бейбақты кешіре гөр.
Күнәм көп...
Кешіре гөр,
Кешіре гөр, асылым?!”

Өткен күнін оймен шолып алыстан
Үнсіз, іштей күбірледі данышпан:
“Жә, кемпірім,
Жасынды тый,
Жетті енді,
Жылап ешкім қайыра алмас өткенді.
Қаштым сенен...
Саған жакын жүргенше,
Артық көрдім жиһан кезіп кеткенді.
Жалғыз сенен қаштым ба екен мен бірақ...

.....
Ресейден бөлінбестей болдым-ақ,
Із бастадым күртік қарды омбылап.
Күллі әлемді тамсандырған ақылым
Сенен қолдау таппағаны қорлық-ақ.
Бір шындық бар ешкімнің жоқ таласы —
Ұл-қызымның болдың ғазиз анасы.
Қартайғанда түсініспей, өттең-ай,
Жолымыздың қырсыққанын қарашы.
Дей алмаймын: “Мандайымның сорысын...
Қамқорым боп создың канша қол ұшын.
Бірақ мені түсінбедің.
Түсінуге және де
Тырыспадың...
Кешірмеймін сол үшін,
Кешірмеймін сол үшін...”

Күллі адами пенделікпен алысқан
Қыран ойы тұрақ таппай ғарыштан,
Әйеліне қарап терең күрсіне
Мәңгілікке көзін жұмды данышпан.

Қайда,
қайда
көңіл сырын көзден ұғар нәзіктік?

Үш өлшем бар —
Биіктік пен тереңдік, кеңдік (яки жазықтық).
Бұл үшеуін бағаламау — көзсіздік һәм керендік.
Ал түсінбеу...
бақытсыздық болар ол.
Иә, адамдық катынаста жоқ өлі де сара жол.

Онай емес,
онай емес бұл егес,
Қашан болсын бірлік жолы бұрыстау.
Керек десең, түсінбестік — кінә емес,
Қылмыспен тең — түсінуге тырыспау.

Ох, каншама бұлақтарды жұрт түсінбей суалтты.
Сөйтіп, канша бәйтеректі қуартты.
Ох, каншама ұлыларды жұрт түсінбей өлтірді,
Сөйтіп, мына тіршілікке үлкен зиян келтірді.

Бруноны отқа жаккан,
Галилейді сотқа тарткан,
Біржан салдың аркан байлап қолына,
Жылан болып Ұлықбектің иірілген жолына —
Түсінбестік еді ғой.
Соның бәрі адамзаттың сорына.

Түсінбестік аз жайды ма қанатын?
Мұнан асқан нала бар ма?
Ұлы Абайды сабаған да
Түсінбестік болатын.
Талантына тамсандырған талайды
Жазған шақта Әуезов сол “Абайды”
“Бұл туынды шыға алмайды белеске”, —
Деп құлшына қарсыласқан,
Кияс ойға қамшы қосқан
Тағы да сол түсінбестік емес пе?!

Ал Әуезов жолсыздыққа бұл сынды
Ызалана қол сілтеп,
Іштей, үнсіз күрсінді:
“Түсінетін халық аман болсын”, — деп.

Өткен — өтті.
Бірақ бәрі есепте.

Кандай азап,
Кандай азап — ұғыспау.
Түсінбеген кінәлі емес десек те,
Қылмыспен тең — түсінуге тырыспау.

Түсінбестік — секілді бір көк тұман
Сол көк тұман тудырады көп күмөн.
Бір жас дарын көтерілсе мінбеге,
Жұрт түсінбей қалмаса екен деп тұрам!

ТЖ-лар

Жағымпаздық — бұл заманда басты өнер,
Шындық оған бола алмай жүр тас кемер.
Қазіргі бақ кайсар рухты ерді емес,
Арын сатқан жағымпазды ескерер.
Дәуірдің де даңқы солар төс керер,
Оны ойласаң жанарыңа жас келер.

Кеудесінде жалғандықтың мұзы бар,
Қажет кезде мұз үстінде қызынар,
Басшы алдында жас келіндей сызылар,
Кілең табан жалағыштар — ТЖ-лар.
Оларды ертең адалдықтың тұзы ұрар.
ТЖ-ларға егер бөгет қоймасак,
Ұлтымыздың ауа райы бұзылар.

Ей, қарт ТЖ, қамқорсынып тасыма,
Қарасаңшы сақалыңа, шашыңа,
Ел сенімін ақтағаның осы ма?
Атанғанша жалғандықпен ашына,
Беделінді намысыңнан асыра,
Күлкі болдың қасың түгіл досыңа.
Биліктің лас көн етігін тіліңмен
Жалайтындай не күн туды басыңа?

Оң мен солым сансыз ТЖ, күлем бе,
ТЖ-ларын көтерген даңқ-кілемге
Әлде қарғыс тиді ме екен бұл елге?
Тек күні үшін жалбаң қағып иілген
Пәс кеудеге асқақ рух түнер ме?
Самал қажет індет бұлтын түрерге.

Жағымпазын тау санаған,
Шыншыл ұлын жау санаған ұлттын
Мүмкіндігі аз мазмұнды өмір сүрерге...

.....
Мінезсіз ұлт айналмайды ұлы елге.

БІЗ, ҚАЗАҚТЫҢ ЕКІ АҚЫНЫ, БІРГЕМІЗ

Олжас Сүлейменовке

Біз, казактың екі акыны, әрқашанда біргеміз,
Түрлі сыпсың сөздерден де,
Ызғар шашқан көздерден де,
Заман мен заң өзгергенде,
Бүлінген жоқ іргеміз.
Бірімізді екіншіміз ылғи қолдап жүргеміз.
Біз, казактың екі акыны, әрқашанда біргеміз.

Көзі тірі пайғамбар жоқ, данқы шырқап өскенмен,
Пайғамбардың барлығы да өз жеріне кеш келген.
Бұлт күрсамай тұрар кезі өте сирек Айдың да,
Ал сен туған мекеніне терең тамыр жайдың да,
Айналдың зор айбынға,
Міне содан өрбіп жатыр бақытың да, қайғың да.

Алғаш рет сен қозғалдың ұлт намысы дегенде,
Халқымыздың ұлы рухын алып ұштың көп елге,
Баба түркі сөз төркінін іждағатпен қопардың,
Семейдің зор қасіретін әйгіледің өлемге,
Сөйтіп Абай, Шәкәрімнің аруағынан бата алдың.
Мен Аралдың, Желтоқсанның мұң-зарына болысып,
Қыран таулы қырғыздардың ел акыны атандым...
Ешкім бізді өгей ұлы дей алмайды Отанның.

Елден алған, жерден алған жырларының қуатын
Жолың болғай, ғасырының үні болған ұлы ақын!

ҚАЛДАЯҚОВ ӨЗЕНІ

Бар казакты тамсандырған,
Таннан-танға өн салдырған,

Өзін әнмен қарсы алдырған Шәмші едің,
Зорсығанның көбісі құры сүлде,
Ешкім көзі тірісінде
Ән көгінен дәл өзіндей таба алған жоқ нар сенім,
Қандай ғажап кереметің бар сенің.
Ұлылыққа еліктегіш отсыз, нәрсіз көздер көп,
Біреулер жүр саусағының көмегімен сазгер боп,
Ал сен ұлы жүрегінмен,
Пейіліңмен, тілегіңмен,
Күллі тамыр тірегінмен,
Дарын едің алдына жан салмаған,
Ұлт сезімін аркалаудан талмаған.
Отырардың еңкеймеген рухын
Әр қазаққа ән арқылы жалғаған.

Бәлкім, содан мандайыңның қасіреті тым қалың,
Пенделік пен кенделікті көп көрсен де сынбадың.
Заманыңда ұшырсаң да әннің небір сұңқарын,
Тіпті сазгер қоғамына мүше болмай кеттің-ау,
Ерлік шығар сондай сәтте еңкейместен тұрғаның.
Өкпелеме қазағыңа, өкпелеме, іңкәрім.

Жігіттің бір жарқыны едің,
Дәуірдің сом алтыны едің
Едің және арайы.
Бірақ сенен әлдеқайда қымбатқа
Бағаланды қалайы,
Солай көшкен бұл даладан ұлылардың талайы.

Мына шақта, ізгіліктің тауы тозған кезеңде,
Қырандардан қораздар мен тауық озған кезеңде,
Хас тұлпарды топ жабағы
Қалың шаңға жауып озған кезеңде,
Айналдың сен енді ешкім бөгей алмас өзенге.

Енді саған өшпес, өлмес атақ данқтың кезегі
Келгендігін досың түгіл қастарың да сезеді.
Кеш болса да жадырап ақ, еркелеп ақ еліңе
Ұлтымыздың ұлы өзені, Қалдаяқов өзені.

АЙБЕРГЕНОВ ШЫҢЫ

Бәйшешектің ғұмырындай тағдыр кешкен мәрт батыр,
Өлеңінде ешбір ғасыр өшіре алмас өрт жатыр,
Намысыңды дәуіріне еткізбедің қақпақыл.
Міне содан, ұлтымызды рухсыздан күзетіп,
Сенің жырың шекарада әлі күнге сапта тұр.

Пайымдаймын, мойындаймын, сен данасың, мен — бала,
Ұлтына кім жақын, алыс, айқындайтын ел ғана.
Он том өлең жазғандарды кетті ұмытып кең дала.
Бірақ шағын он өлеңмен он миллион қазақты
Толғандырған, таң қалдырған Махамбет пен Сен ғана.

Адамдыксыз ақындық жоқ, тырмыссаң да жан сала,
Жомарттықсыз тағы алысқа шабамын деп шаршама,
Батырлығың қанша болса ақындығың соншама.
Тіпті өзінді сыйдырмаған даңқтың тар төріне
Мені бірге ап шыққың кеп арпалыстың қаншама.

Заманының ыңғайына жүрмей кеткен, інкәрім,
Саң өнерде қызғанышты білмей өткен, інкәрім,
Иығына бүтін бешпет ілмей кеткен, інкәрім!
Жер астынан сәлем жолдап жатырсың сен күн сайын,
Қазағымның маңдайына сыймай кеткен, сұңқарым.

Не жақсылық болса алдымен елге болсын дегенсін,
Сондықтан да сенің даңқын, сенің салтың көгерсін.
Сайын далаң жырынды еске ап күлкісін сәл шегерсін.
Әр жүректе бұлтқа оранған қасиетті бір шын бар,
Ол — ақындық мәрттік шыны, Айбергенов деген шын...

.....

Ұлт рухы қай кезде де қанаттыға астана,
Айбергенов шыңын көрсен, атыңнан түс, жас бала!

ҚАЗАҚТЫҢ БАС БҰЛШЫҚ ЕТІ

(Қажымұқан қабірі басындағы ой)

Тұлпар далаң, інкөр далаң айтып жатыр алғысын,
Қабіріне бас игендей төқаппар тау, қарлы шын.

Күллі казак әйелдері толғатса да қанша рет,
Туа алмастан келеді әлі саған ұксас нар мүсін.
Ұлтымыздың кара күші, дара күші, армысың,
Біз аспаған биіктерден сенің данқын қарғысын.

Беске толған шағым еді.

Каскасудың төсінде
Беу, Қажеке, әкемді іздеп келген кезің есімде.
Шетте жүріп мекенінің амандығын сұраған,
Кезеңі еді әкемнің ол көңіл шыңы құлаған.
“Туған жерден мені іздейтін бар екен деп бір адам”,
Құзар тауға сүйенгендей сені құшып жылаған.
Сен әкеме жігер беріп, мейіріміннен от өріп,
“Мына ұлын палуан болсын!” дедің мені көтеріп.

Жә, палуандық қайда маған, нәзік, жұқа кескінмен,
Жел үрлесе құлайтындай қауқарсыз боп өстім мен.
Бұл не тағдыр, сусыз көлдің қоғасындай мәні кем,
Тән қуатын күйттегеннің жығылдым мен бәрінен.
Намысыма қамшы басып, бірақ қарап қалмадым,
Өзің жеңген жарты әлемді мен де біраз шарладым.
Ой қуатын жарқыраттым талай көңіл көгінде,
Бәлкім, мені рухымен палуан болсын дедің бе?
Бір шынары атансам мен сен данқ қосқан Отанның,
Мүмкін түскен нұры шығар сонда берген батанның.

Қазақтың бас бұлшық еті, құлагер төс, піл табан,
Қара күште әлі ешкім жоқ сенше биік шырқаған.
Өнерге де өзгелерден жақын ең ғой бір табан,
Рух қашып бара жатыр өзің өскен қырқадан...
Бүгін мені қайта көтер, жарты ғасыр өткен соң,
Қанатсызды мойындамас мінезіңмен бұрқаған.
Сол бір салтын тірі тұрса, тұрар әр кез ұлт аман,
Елімнің бас бұлшық еті, құлагер төс, піл табан...

АЛҒЫС АЙТЫП ӨТЕМ САҒАН

Рысбек Тұрысбековке

О бастан-ақ Мен Сен болғам, Сен, әрине, Мен едің,
Екеуміз қос желкені едік достық атты кемеңін.

Келер таңға қиял жалғап, сыр толғасып кей күн біз
Шын досы жоқ адамдарды аяу керек дейтінбіз.

Адал достық құдіретін ешбір сезім бөгемес,
Тіпті көзсіз махаббаттан оның данқы кем емес.

Тірліктегі менің әрбір өрісім мен жеңісім
Ең негізгі қуаныш боп есептелді сен үшін.

Қалжыраған сәттерімде қайғы-мұңмен қағысып,
Пейілінді қанат етіп, сен жетуші ең ап ұшып.

Енді бейнең алыс тартты қалың тұман ішінде,
Еш айырма болмап еді сөзің менен ісінде.

Зор пенделік тарту күшін жеңе алғаның үшін де,
Саф адалдық ауасымен дем алғаның үшін де,

Маған шексіз және шетсіз сене алғаның үшін де,
Алғыс айтып өтем саған өнім түгіл түсімде.

ОРАЛУ

*(Мойынқұмдағы Қайрат Рысқұлбековтің
ескерткішін ашардағы сөз)*

Нақ төрінен мәңгі итжығыс түсіп жатқан майданның,
Жігеріңмен көктеп өтіп,
Ұлт мүддесін шекпен етіп,
Төбең бір сәт көкке жетіп
Өз өлкене ескерткіш боп оралдың ба, айдарым!

Жетекке алып саналы арман,
Бүршігінді жана жарған шағында,
Денен қалып сонау Семей түрмесінің маңында
Мойынқұмның топырағын қайта бастың кемелдеп,
Ара жігін ерлік пенен ездіктің
Бір-ақ кадам екендігін дәлелдеп.

Қиын сәтте жалау еткен намысын,
Данқың ассын, қайсар ұлан, жанын қиған ар үшін.
Ноғайбайдың перзенті боп Алматыға кетіп ең,
Бар казактың мақтаны боп қайта оралдың, арысым!

НАУРЫЗҒА ОДА

1988 жыл да — мен үшін рухани жеңіс жылы. Қолбынмен және бір топ өз ұлтымыздың нигилистерімен өткен мылтықсыз шайқаста асығым алшысынан түсті. “Наурыз — ислам дінінің қалдығы” деген сыңаржақ пікірді мaldанып, көлденең тұрмақ болғандар жеңілді. Кең байтақ қазақ жеріне, іле-шала күллі Орта Азияға 62 жылғы үзілістен соң “Наурыз” мерекесінің қайта оралуына септігім тигеніне қуаныштымын.

Мына жыр Алматыдағы М.Горький атындағы демалыс паркінде, 100 мың адам жиналған сол шадыман мерекеде оқылып еді.

(Күнделіктен)

Қанша ғасыр сән берген даламызға
Өзгеше бір әні едің байтақ елдің,
Сәлем, Наурыз!
Сен біздің арамызға
Алпыс екі жылдан соң қайта келдің.

Сен ең көне жырысың санамыздың,
Рухи шаттығымысың тасып толған.
Сені тойлап, бабасы бабамыздың
Әжемнің әжесіне ғашық болған.

Сен бүгін арнасысың дара күйдің,
Сан пейілдің төрінен күлімдейсің.
Сен менің ұлы бабам Фарабидің
Кешігіп елге жеткен үніндейсің.

Басынды көтер, қане, күн қақтаған,
Сен енді басқа айқайға бұрылмайсың.
Тымырсық, тылсым жылдар тындатпаған
Сен бізге Шәкәрімнің жырындайсың.

Ғасырды көктеп өтіп сұңқар сезім,
Немерем тік көтеріп уақыт туын,
Ғашығына арнаған іңкәр сөзін
Өзіннің тойында айтса — бақыттымын!

* * *

Көкірегімде төрт сәуле бар төрт бақыттан тұратын,
Төртеу — менің мұратым.
Төртеуінен алма-кезек нұр алам.

Біріншісі — туған елім — ұлы анам.
Екіншісі — ғаизз анам, саулығымды сұраған.
Бірақ маған екеуі де — бір адам.
Үшіншісі — намыс үшін беріспеген күндерім,
Жанған отты өшіруге келіспеген күндерім,
Жаксылыкка жаксылыкпен өріс берген күндерім,
Тағдырымның жанарынан жеңіс көрген күндерім.
Сүрінгенді сүйеймін деп құлап қалған кездерім,
Өзім жылап, жан досымды жылатпаған кездерім.
Бәр-бөрісі, жомарттығым, адалдығым сондағы
Кеудеме кеп жиналды да, бакыт болып орнады.
Төртінші ме?
Төртіншісі — сәл тайкыса болар мұң,
Маған деген адалдығы ол,
мені сүйген адамның.

РУХ МЕКТЕБІНДЕГІ МҰН

Төлен Әбдікке

Асқақ ұстап жастық туын,
Алпыс таудан астық бүгін.
Алла білер, алдымызда енді қанша қалды тау,
Барлық батыл ойларыңның алды — күрес, арты — дау.

Кейде албырт Батырлық та Тасырлықтан кетпекке
Оймен, мұнмен көз тастайды Рух атты мектепке.

Ол мектептің түсі жадау, терезесі қираған,
Ішіне даңқ сыйғанымен, даңқы байлық жимаған.

Содан оған жұрттың көбі құлықты емес баруға,
Шу менен Бу дес бермейді мектеп паркын тануға.

Сол мектептің ұстазы едік, нәпсіге бас имеген,
Аңқау, сенгіш адамдығын қайсарлығы сүйреген.

Күллі рухсыз биіктердің парқы, данқы сұйықтау,
Біз шыққан тау — Шындық тауы, барлық таудан биік тау!

ЖАҢА ҚАЗАҚТАР

немесе

рухани байлықсыз да мемлекет құруға
болады деп ойлайтын жас бизнесменге хат

Жаңа қазақ, шала қазақ — жас інім,
Алшысынан тұрды бүгін асығын.
Саған қарап ойландым да, жасыдым.
Айырмаған азғыны мен асылын
Мына ғасыр, бәлкім, сенің ғасырың.

Мына ғасыр безбүйректеу өр ғасыр,
Жүрегінде сезім емес, қорғасын,
Шетке қакты тұлпары мен жорғасын.
Қақпай қайтсін, бәрін сатып алуға
һәм сатуға мүмкіндігі болғасын.

Сенде қазір думан дәурен, масат күн,
Өзінді-өзің бар жауаптан босаттың,
Рухани байлыққа да тас аттын.
Аудандағы жалғыз кітап дүкенін
Сатып алып, сыраhana жасаттың.

Тез ашылып саудагерлік дарының,
Таудан, тастан қайтпастай өр арының,
Саудаладың Алматының жарымын.
Ұлағатты ұлы қазақ елінде
Сатылмайтын байлықтар да бар, інім.

Жалғыз саған борыштыдай бар халық,
Топ ішінде ісіп-кеуіп, нарланып,
Кейкиесің қол беруге арланып.
Дегенмен біз сені туған ұлттын
Сатылмайтын қасиеттерін қорғадық.

Көз көп қазір сыртымыздан сын айтар,
Бәйтеректі мазақтаса құмай тал,
Ерден бұрын ел сенімін мұнайтар.
Бірақ бізге өз ұлтыңды өзгеден
Кем сүйесің деп, канекей, кім айтар?

Асау даусы өр киырдан естілген
Ағаң бізбіз, ерте есейіп, кеш күлген.

Аман калған талай қарлы көшкіннен.
Уақыт артқан абырой мен беделі
Сұрап, сатып алынбаған ешкімнен.

Желтоксанда құрық түсіп арманға,
Жас буынның өзегін өрт шалғанда,
Үнсіздігі айналып зор қорғанға,
Дәл бүгінгі батырлардың көбісі
Столына жасырынып калғанда,
Найзағайлар жарк-жүрк ойнап аспанда,
Ұлтымызға ызғарлы үрей шашқанда,
Қыздарымыз қайсар мінез ашқанда,
Кей еркектер, құдай қара басқанда,
Ұксағанда піштірілген қошқарға,
Қонаевтың жақсылығын көргендер
Қонаевты жалғыз тастап қашқанда...
Сахаровка іні болып табысып,
Горбачевпен, Крючковпен қағысып,
Талай залым алпауытпен алысып,
Біз тіккенбіз басымызды бөйгеге
Бар қазақтың ар-намысын ап ұшып.

Ұлтымыздың әр мұңының басында,
Салт пен сана, тіл мен дәстүр қасында,
Арал зары шапқан кезде насырға,
Қорғаушы боп тағы да біз жүргенбіз
Мейірім қосып мейірімсіздеу ғасырға.

Тамырсыз жан жұрт мұңына санырау
Деген пікір рас па еді, тәңір-ау?
Неге болдық рухсызға қоңырау?
Қандай қорлық, ағыл-тегіл дәулеттен
Дәулеттінің жан байлығын танымау.

Дәстүріміз тұрса екен деп күшінде,
Егемен ел болуды аңсап түсінде,
Ұлы арманы жапыран боп ішінде,
Сан ғасырлық ұлтымыздың шайқасы
Сендейлерді тайрандату үшін бе?

Мұндай бакты көрдің бе екен түсінде,
Бүгін жұртты менсінбеген пішінде

Шыға келдің айналып тас мүсінге.
Біздің килы күресіміз кешегі
Сені атқа отырғызу үшін бе?

Біздің дәуір нарыктан кеп табылды,
Бірақ, нарық жүрмей жатып жаңылды.
Нақ сол тұста сынап қалдың бағынды:
Қоғам мүлкін заңдастыра жымқырып,
Іс бастап ең, байлық сел боп ағылды.

Рухынан артық қойған қарынды
Шын безбүйрек болып шықтың алымды.
Нәтижеде жұрт қалтасы қағылды.
Ал, әйтпесе мына үйлер, зауыттар
Қайдан тапқан дәулетіне алынды?

“Бөлінсе де сана төртке, ми үшке,
Нарық заңы солай, жөнсіз тиіспе!” —
Дейді біреу шығып алып мүйіске.
Сонда қалай, кедейленіп бар халық,
Жүз-ақ адам бай болуға тиіс пе?

Жүз бай шырқап, миллион кедей аһ ұрған,
Пайда тым аз жүз бай екен дақылдан.
Кім бар жұртты тең баюға шақырған?
Фарабиден “мықты ел кім?” — деп сұраса,
“Қайыршысы жоқ ел,” — депті ақылман.

Сорласа жұрт рухсыздан сорлайды.
Қырандардан биік қойсақ торғайды,
Отанды кім торғайлардан қорғайды?
Рухсыздың, қайырсыздың баюы,
Бәлкім, ертең ұлтымызға зор қайғы.

Жинасаң да өлемнің бар алтынын,
Адамдығың көрсетпесе жарқылын,
Қоршар сені салқын шаттық, салқын үн.
Ешкім рух байлығынан бөлініп,
Шын бақытқа жеткен емес, жарқыным!

ЦЕМЕНТ

С. Сейтжановқа

Күм мен күмді кіріктіріп жалғайтын,
Тас пен тасты біріктіріп қолдайтын,
Топтасуға жаны ғашық,
Үгілгеннің бағын ашып,
Тек тұтастық мүддесінен самғайтын
Құрылысқа арзан әрі тиімді,
Тенге ететін, қонды ететін тиынды
Жана цемент ойлап таптын, жас ғалым,
Құрмет көргей күмға жазған дастанын.

Азаматтық санамыздан ғылым озса, не етерміз?
Аман тұрсақ, әлі талай жаңалыққа жетерміз.
Бірақ мынау ұлтымызды жауырыны құрысқан,
Бірлік емес, байлық үшін жұлысқан,
Бас басына би болуға тырысқан,
Қалай, қайтіп біріктірер екенбіз,
Қалай, қайтіп кіріктірер екенбіз?

Рухсыз бен ұлтсыздың бағы жанған заманда
Басымды ием, дәл осы іске цемент тапқан адамға!

ЖҰБАЙЛАР БАР ӘНГІМЕСІ ТАУСЫЛҒАН

Гамбург сотына бір әйел күйеуімен ажырасатыны жайлы өтініш тапсырды. Бітімге шақырған сот мүшелеріне әйел үзілді-кесілді қарсы тұрып, мынадай уәж айтты:

— Бірге тұрмыс құрған 17 жыл ішінде жұбайымның менімен әңгімесі үш-ақ сөйлемнің төңірегінде болды. Таңертеңгі айтатыны — “Қайырлы таң”, кешкілік жұмыстан оралған соң: “Тамаққа не бар?” — деп сұрайды. Ал сағат тілі түнгі 11-ді көрсеткенде: “Ұйқыға жатайық,” — дейді.

Сот әйелдің күйеуімен ажырасу талабын орынды деп тапты.

(Газеттен).

Тағдырыңды катыгез де, сараң де,
Сен сүйгенмен, ол сүймесе — шараң не?
Махаббат ол — қос жүректің өні ғой,
Өзіне сай дауыс керек әр өнге.

Сүйіктім-ау,
Сәнсіз өмір мәнді ме?
Мәнсіз адам шырқай алмас әнді де.
Бәсендетпе,
Қарлықтырма даусынды,
Бақытсыз боп қалмау үшін мәңгіге.

Сүйіктім-ау,
Әнсіз өмір мәнді ме?
Ән түзелсе, түзейміз ғой сәнді де.
Жұбайлар бар әңгімесі таусылған,
Ал махаббат — таусылмайтын әңгіме!

ШЕКАРАСЫЗ ЖОМАРТТЫҚ НЕМЕСЕ ҚАЛЕКЕШ ҚАРАҒҰЛОВТЫ ІЗДЕУ

Өмір деген ұлы өзенде ғарышка атқан толқындарын,
Бәрі де есте, алқынғаның, бақыт іздеп шарқ ұрғаның.
Ашық-адал мінезінді ту ғып ұстап жаркылдадың,
Бірақ неге қайығынды құзға соғып алдың, жаным?
Кей адамның рухынан бақыт кейін қап жүреді,
Жігіт едің аузын ашса, көрінетін ақ жүрегі.

“Дарындыдан қарынды озсын!” дейді күліп заман арсыз,
Нақ осы ұран тұрған кезде қалай түлеп, ағарарсыз,
Қарын күшін мойындамас жұртты қайдан таба аларсыз?
Таба алсаңыз, мұның ерлік екендігін бағаларсыз.
Сатылғанның барлығы — құл, сатылсаңыз — жоғаласыз.
Ал, сен соны тым ерте ұққан жомарт болдың шекарасыз.

Күнде үйіне қонақтарды топ-тобымен алып келіп,
Таң атқанша лаулап-жанып, әрқайсысын танып, көріп,
Және оларды әнге, жырға, ой-толғауға салып көріп,
Отырушы ең, қымбаттым-ау, жүрегіннен жарық беріп.
Дархан, аңғал болмысына пенде көздер таң қалатын,
Кез келгеннен пәктік іздеу саған ғана тән болатын.

Сен бір бөлек ғұмыр едің, сөзі — сенім, ісі — бекем,
Бәлкім акын болғандығым сендей достың күші ме екен?
Мен қайда ұшсам, қанатымнан, демеп жүрген сені көрем,
Шашым ойша таралады Ақтөбенің желіменен,

Сосын Естай әуенімен, ару Корлан лебіменен,
Мен қайда ұшсам, қанатымнан, демеп жүрген сені көрем.

Әлі талай биіктерге бірге шыркап, асқақтаймыз,
Дос сезімді өлім жеңбес. Сондықтан біз қоштаспаймыз!

ҚҰЛПЫТАС КЕПИЕТІ НЕМЕСЕ КЕРІ ТЕБУ ЗАҢЫ

Асанәлі Әшімовке

*“...Сізге ғашық екенімді бүкпесіз айтқым келеді. Мен ешқашан
және ешкімге де, тіпті туған ағам да осындай сезіммен елжірей
берілген емеспін...”*

(Федор Достоевскийдің Шоқан Уәлихановқа жазған хатынан)

“Досым Федор,
Мына хат — соңғы хатым.
Соңғы тыныс,
Соңғы дем қалды жақын.
Жайшылықта айырмас ақ, қараны
Сыпсың сөздер бір сәтке тоқталады.
Тоз-тоз болған ағайын басын қосып,
Ертең мені жерлеуге ап барады.

Намыстыны өлімім ойландырсын,
Босқа төккен қалың жұрт қайран күшін.
Мені жерлеу арқылы
өз ұлтының
Бір үмітін көмерін қайдан білсін?

Табылар-ау даңқымның жокшылары,
Жалған жылау,
Жалған мұң кетсін әрі.
Бұл хат саған жеткенше, досым Федор,
Қабірімнің үстіне шөп шығады.

Қажет кезде кергітін шабандана,
Өкпем таудай заңға да, заманға да.
Мен де өзіне іңкәр ем елден ерек,
Соңғы демім арналсын саған ғана.

Мынау жалпақ әлемде өзендер бар:
Төсінен самғатып ақ қанат шағалаларын,
Мойындамайтын шектелу, шекара занын,
Бір елден бір елге кесіп өтетін,
Байлығын сан ел несіп ететін,
Еркіне бағындыра алмай,
Табындыра алмай,
Есер күш иелерінің есі кететін.

Кер бұлаң тірлік кері тартып арытқанменен,
Кер кабақ мінез танытқанменен не түрлі,
Ғаламға қарайтын толық күш, толық қанменен
Ойнауға болмайды алыптарменен,
Ұлы адамдар ұлы өзендер секілді.

Ұлы өзенім,
Кім бар саған тең келер,
Толқынынды терең тартып шалқыдың!
Тереңінде жүзе алмаса пенделер,
Онда сенің кінәң қанша, жарқыным?!

Мейлі, ол да арынынды тежемес,
Айналаңда қызғаныштан тор құрар.
Дарынының әлсіздігін өзі емес,
Өзгелерден көретұғын сорлылар.

Қай кезде де шын достықтың паркы — ұлы.
Тиісті оған әркім басын июге.
Бір адамды, шексіз сүю арқылы
Болады екен бүкіл ұлтты сүюге.

Ерте ояндым,
Ерте күлдім,
Құштар едім өзінмен бір гүлдеуге.
Бірақ, өттең, келте өмірім
Келмей қалды күрмеуге...”

Матай тауын көлегейлеп Ай қарады албырап,
Қандай көусар,
Қандай бейқам таңғы уақ,
Жұлдыздар түр бір сұмдықты сезінгендей қалтырап.
Таңғы ауамен алып соңғы тынысын,
Шоқан мәңгі көзін жұмды...
Аяқталмай қалды хат.

Қырын келген ол ма, әлде ғасыр ма.
Уыз шақта,
Жиырма тоғыз жасында
Шокан солай екінші өмір бастады.
Ең айдарлы жұлдызынан айырылды
Аңқау казак аспаны.

Жылдар озды,
Ескі тозды,
Көнерді,
Озғақ жылдар көнерте алмас өнерді.
Бір кез Омбы түрмесінің тұтқыны
Федор даңқы шарлап кетті әлемді.
Шокан жатқан Алтынемел төсі де
Талай-талай той-думанға бөленді...
Осыменен бітіруге болушы еді өленді,
Уақыт қанша жасырғанмен өлмеген
Бір оқиға кездеспесе көлденең:

Жай үңілсең көрінбейтін астары,
Ол оқиға — тағдыр, тағлым дастаны.
Көп жыл бойы Шоканның
Бір топ жақын достары
Ұлы адамның ұлы рухын азалап,
Қайта-қайта ұлықтарды мазалап,
Сонау Ташкент қаласынан алдыртып,
Қырат үстін балға үнімен жаңғыртып,
Мәрмәр тастан белгі орнатты басына,
“Дастан — дұға” осы да.

Ізетті іске ізетсіздік жармасты,
Ардан жұрдай бір безбүйрек албасты
Ұрланып кіріп молаға,
Екіге бөліп,
Қол диірмен жасап сол тасты,
Сатпақшы бопты қалаға.
Құныққан деген жаман, ө?!
Нені ұқсын сорлы есалаң кезде,
Тағдырдың өзі салыпты оған қармақты,
Мәрмәрды бұзып қашаған кезде
Көзіне тастың ұнтағы тиіп зарлапты.
Таңменен таңға кірпігін қақпай
Дөнбекшіп,

Тулап,
Бір тыным таппай,
Жасаған емі конбапты.
Қанталақ көзі қабынып ісіп,
Артынша жерді қармапты.

Нак сол жылы көктемде
Матай тауы маңындағы көк белге
Қонып ұшқан сынар аққу
Петрбордың төбесінен өткенде,
Әлгі аққудың мұңлы өніндей
Мұңлы хабар Федордың
Құлағына жеткенде:
— Шапағатқа суарылған сүйегі
Дос сезімде қасиет бар киелі.
Киеліге қол көтерген жолығады бөгетке,
Сауап бопты ойсыз, арсыз төбетке, —
депті ұлы адам бойын дүлей ыза буып, қасарып,
Досын аңсап, жанарына жас алып...

II

Тіршіліктің иірімі неге мұнша көп еді,
Арың өлсе, тәнің қатар өледі!
Бір қасиет бар әлемде қаққан жұмбақ қанатын,
Артық кетсең, қатал қолмен тәубанды еске салатын.
Әрбір оғаш қылығыңды ұмытпаған, кешпеген,
Ол — табиғат заңдылығы, ғылым әлі шешпеген.
Сәл көңіліме желік енсе,
қасиетті сол заңға
Қайшы келіп қалам ба деп сескенем.

* * *

Ғұмырымыз сан үміттен тұрады,
Сан күдіктен тұрады екен, тәңір-ау.
Кімнің қанша керең болса құлағы,
Секілді оған бүкіл дүние саңырау.

Өмір шіркін кейде жомарт қолменен
Сарандардың шайына сүт катады.

Кейде қызық, тұлпар жүрген жолменен
Есектер де кетіп бара жатады.

Мұның өзі жомарттыққа сыя ма,
Қыран неге тартады өзін төменге?
Намыстанам, бүркіт ұшқан кияда
Жапалақтың ұясы бар дегенге.

Бакыттылар салған әнді ертемен
Тұрам тындап, мен қашанда ояумын.
Жапалақтар ұя салған өлкеден
Сенің даусың естілмесін, аяулым.

МЕН ҚЫЗ ҮШІН ҰЯЛДЫМ

Өзбекәлі Жәнібековке

Байқатпастан уақытты тез өткен,
Өнер толы өзекпен,
Жыр канатын безеп кең,
Әнге басты жиналғандар кезекпен.
Бірақ жұртқа зейін қоймай сыздана,
Ортамызда отырды бір қыз бала.
Міне, ғажап, келбет қандай, көз қандай,
Сұлулығы қиялыңнан озғандай!
Ақша бұлттың арасынан бір арман
Соған қолын созғандай.
Бозбалалар аузын ашып анырып,
Қарап қапты қозғалмай.
Думан қызды. Аяматын заман ба?
Ән кезегі келіп жетті оған да.
Сінген өнер көріге де, жасқа да,
Қыз көңлінен таба алмапты баспана.
Әлгі сұлу өзін туған халықтың
Бір әнін де білмей шықты, маскара.
Ал онысын кемшілікке санамай,
Отырды ол өз ойымен одағай.
Бөлме толы жақтырмаған көздерге
Пыскырып та қарамай.
Оғы болмай атуға,
Қарттар жағы наразы тіл қатуда:
“Бұл немене тумай жатып бату ма?”
Нак сол сәтте сен ән салдың, жан аға.

Бұдан асқан нұрлы шаттық бола ма?
Сен өн салдың шарыктатып, шырқатып,
Көңіліңнің ақ дауылын бұрқатып,
Сен өн салдың арындатып, зарлатып,
Көздің жасын парлатып.
Айналайын, нар тұлға,
Теңіз болсаң тартылма.
Өзен біткен шапқылап
Еріп жүрсін артыңда.
Әлде шырқау таусың ба?
Ал тау болсаң, таусылма.
Қазақтың кең даласы
Жатты сенің даусыңда.
Көз алдымда көлбеді
Толқын құм мен салқын мұң,
Жарқын белес, жалқын күн.
Жатты сенің даусыңда
Жомарттығы халқыңның,
Жатты сенің даусыңда
Шарқ ұрғаны сұңқардың,
Алқынғаны тұлпардың,
Ойпаң жердің орманы,
Таудың кия жолдары,
Әкеміздің талғамы,
Бабамыздың арманы.
Сен өн салдың, жан аға,
Бұдан асқан нұрлы шаттық бола ма?
Ұқсап туған екенсің-ау далана.
Міне, сендей жаны мұхит жандармен
Бізге сұлу көрінеді замана.
Ән қаптасын гүл қаптаған қырлардан,
Халық деген — мағынаға бай теңіз.
Өз халқының байлығынан құр қалған
Мазмұны жоқ мына қызды қайтеміз?
Борышымыз ұшан-теңіз, елесек,
Адам әр кез заманына берешек.
Не болады одан туған бүлдіршін,
Не болады одан туған келешек?
Халық әні —
Азаттық пен киялдың
Самалы ғой. Оны естуден тыяр кім?
Сені тындап мен ерекше шаттандым,
Ал қыз үшін ұялдым.

Маған арман жалғағандар,
 Ақ тілегін арнағандар,
 Маған қорған болған жандар,
 Алдамаймын сендерді мен мына жарқын тірлікте,
 Өміріме қойылғанша бір нүкте.
 Жүріп келем, тау суындай тыншымайтын жаным бар,
 Ай мандайлы арым бар,
 Құшағымда көктемім бар, құшағымда қарым бар,
 Сендер мені өзіме тән мінезімнен таныңдар.
 Кейде кеме секілдімін тоқтап өткен порттарға,
 Қуанамын тағдырыма тілеулестер тапқанға,
 Әлде мынау табиғаттан ала беру мұрат па?
 Өмір бойы еліктеумен келем мөлдір бұлаққа.
 Асқар таудан қуат алып, айға қарап елжіреп,
 Аға алмасам туған жердің кеудесінде мөлдіреп,
 Бір лайсаң өзен болсам тұнықтықтан шеткері,
 Атама, елім, өз перзентім деп мені,
 Жо-жоқ, мұны тағдыр басқа жазбасын,
 Бұдан ауыр қарғыс бар деп ұғынбаймын өз басым.

ТАРЫСЫ БАР АЙМАҚТЫҢ

Даттайды екен бір кінәнді ел білсе,
 Бірақ ол да келген қайғы уақытсыз.
 Қызғанышы ізгілігін сөндірсе —
 Нақ сол адам бақытсыз.

Көздер барда қадалатын тамсана
 Шын сұлулық қалмақ емес назарсыз.
 Қажырсыз ба, қанша сұлу болса да,
 Нақ сол адам ажарсыз.

Жабырқама,
 Белінді жаз бүгілген.
 Еңкеймесін ер жігіттің атағы,
 Ол солай ғой,
 Түймедей бір мініңнен
 Бәз біреулер түйе жасап жатады.

Мойыма дос,
 Неге әлсіздік байқаттың,

Тарылмасын көңіліңнің қойнауы.
Ойлашы өзін,
Тарысы бар аймақтың
Мүмкін бе екен торғайлары болмауы?

ҚАСЫМДЫ ҚАБЫЛДАМАҒАН АДАМ ХАҚЫНДА

Кез болатын наурыз айы сән құрған,
Дала жатты есі шығып жанбырдан.
Сол далада... жол үстінде бұралаң
Жасы алпыстың әуізіне құлаған
Машинаға қол көтерді бір адам.
Киял құсы қалықтап,
Шат сезімі шарықтап өңіндегі
Жүргізуші ерекше көңілді еді.
— Көрші ауданға жеткізсең, ұлым, мені,
Шексіз алғыс айтар ем күні ілгері, —
Деп жолаушы кулана күлімдеді.
— Жырақ әрі шет екен қонысыңыз,
Сізге кінә тақпайық ол үшін біз. —
Жүргізуші күлімдеп есік ашты:
— Картты сыйлау — қашанғы борышымыз.
Ұзақ жүрдік.
Жол шеті көрінбейді,
Керім дала қасарып берілмейді.
Сыр тартыспақ болсақ та одан-бұдан,
Әңгілеміз шашырап өрілмейді.
Дәрігердей іздеген жүрек емін,
Кенет жерден тапкандай тілегенін.
Жүргізуші көзінен от ұшқындап
Жатқа соқты Қасымның бір өлеңін.
Лезде дәмді аузының тұзы құрып:
— Ә, Қасым ба, — деді шал тыжырынып,
Менсінбеген кейіппен маңғазданып,
Маңғазданып орнынан паң қозғалып. —
— Бізден де жұрт кезінде арай көрген,
Қарсы алып ек, дүние-ай, талайды өрден,
Мен бастық боп тұрғанда осы ақының
Пәтер сұрап алдыма талай келген.
Тіпті жиі соғатын дамылдамай,
Қайтарушы ем көбіне қабылдамай...

— Әуре еттім деп Қасымды өні нардай
Мақтанасыз ақыңыз әлі бардай.
Кане, жылдам түсіңіз машинадан, —
Деді жігіт ызадан жарылардай. —
Ең айбарлы ақынды жаны көктем,
Албырт, алау тандарға өні кеткен,
Ең айдарлы ақынды,
Ең айбарлы ақынды,
Халық сүйген ақынды,
Туған халқын жанып сүйген ақынды,
Туған елдің гүлі болған,
Заманының үні болған ақынды,
Мұқаттым деп мақтануға,
Мұқаттым деп шаттануға бола ма?
Сондай есер сезіміңіз үшін мен
Қазір сізді тастап кетем далаға,
Тез түсіңіз тимей тұрып кесірім! —
Жүргізуші қатты жапты машинаның есігін.

P.S. Төбелер көп өмірде, ал биіктер санаулы,
Ұнатады ел сондықтан биікке көп қарауды.
Шымшықтар көп өмірде, ал сұңқарлар санаулы,
Санаулы олар, сондықтан жалпы жұртқа қалаулы,
Жылдар түмен зейнетін артқанымен қаншалық,
Қалаулысын қайда да қорғайды жұрт жан салып.
Туған өлке бағы үшін өссін, жансын, гүлдесін,
Қарсы қойма оларға мансабыңның мінбесін.
Келер албырт ұрпақтың жігіттері сені де
Орта жолға жеткенде тастап кетіп жүрмесін!

ЖАРОКОВ КӨШЕСІНДЕГІ КЕЗДЕСУ

I

Лаулата алмай бойдағы бар ұшқынды,
Жүрген кезім армандап алыс қырды.
Бірде мені Төлеген Айбергенов
Тарлан ақын Тайырмен таныстырды.

Күйін шертіп өзінің сан-салалық,
Бұлақ жатты көктемді ансап ағып.
Күн жексенбі.

Сондықтан үшеуміз де
Тауға барып қайтуды жөн санадық.

Кез болатын кең жайған күз канатын,
Аспан жиі бозарып сызданатын.
Алатауға өрлеген ақ қайыңға
Қарап қойып сыр тартты бізден акын.

Жан еді өзі секілді дара қайын,
Дара қайың болса да, қарапайым.
— Қане, Төлеш, — деп күлді ол, — жырыңды оқы,
Қане, сен де тартынба, балақайым!

Күле қарап төбеден ай қабақ күз,
Көп сырластық, көп жырды қайталаппыз.
Жана жарқын ойларға ат шалдырып,
Күн кешкіріп қалғанын байқамаппыз.

Бас игізіп оң-солға теректі ептеп,
Соғып-соғып өтті де жел өкпектеп.
Қаба сакал кара бұлт қасын керіп,
Кара нөсер құйды-ай бір шелектеп кеп.

Бұл қырсықтан құтылу күш-ау бізге,
Салу киын, әрине, тұсау күзге.
Әр шыршадан пана іздеп жүгіргенмен,
Сеп болмады. Су болдық үшеуміз де.

Биік ұстап үйренген асқақ атын,
Асқақ еді ол. Жаны да жас болатын.
Суық өтіп кетті ме, сәлден кейін
Боп-бозданып жөтеле бастады акын.

Күз көңілдің желігін нөкталайды.
(Содан оны жұрт та көп мақтамайды).
Жол бойында телміріп ұзақ тұрдық,
Қас қылғандай бір такси тоқтамайды.

Сенім барда үміт те саркылмаған,
Төмен түстік тар жолмен толқындаған.
Алдан бір үй көрінді,
ал қасында
Судан жана “Волга” тұр жарқылдаған.

Кім біледі көнерін, құп аларын,
Батылдандым. Сенімнен құламадым.
Дарбазасын қағып ем үн болмады,
Сосын барып әйнектен сығаладым.

Кездейсоқтық. Сірә, оның аз ба себі?
Міне мұндай ғажап та кездеседі.
Төрде отырған нән қарын сары кісі
Менің жакын досымның жездесі еді.

Әрі туыс ағаммен етене еді
(Бір қолкамды қалайда көтереді),
Сонғы жылдар мерейі канаттанып,
Басқаратын үлкен бір мекемені.

Сакта тәңір үміті суалғаннан,
Айым мұндай сөтімен туар ма алдан.
Еркін ашып қақпаны өзімсініп,
Кіріп бардым ішкі үйге қуанғаннан.

Сәлем бердім. Сәлемі ұнамады,
Күнгірт тартты көңілімнің гүл алаңы.
Ұзақ үнсіз отырдық, бұрынғыдай
Анамның да саулығын сұрамады.

Мінез көрдім бойынан алғаш бөтен,
(Бөтендік пен оғаштық жалғас па екен?)
— Ағай, — дедім, — жанбырда қалып қойдык,
Машинаңыз жеткізіп салмас па екен?

— Жаяу жүрдік біз сендей жасымызда, —
Деп жымыды ол байқатып тосын ызғар.
— Ағай, — дедім тағы да, — өтінемін,
Бір ардақты акын бар қасымызда...

— Жоктан-бардан қайтеміз кеңес құрап,
Кеңес құрап, келіссіз егес құрап.
Алматыда акын көп,
барлығына
Көлік беру міндетім емес, шырақ.

Талабымды алғандай шокқа сұғып,
Алдан жабық, мейірімсіз қақпа шығып.

Тұрып қалдым көзіммен жер шұқылап,
Тасып кірген көңілім сап басылып.

II

Жайсаң жырдың дәмін тез айыратын,
Жасықтардың канатын қайыратын.
Жиындар мен тойлардың мінбесінен
Көрінбейді бұл күнде Тайыр акын.

Не болды екен, тағдырдың көзі өткен бе?
Шіркін, өмір, сараң-ау өжеттерге.
Қайда сол бір достыққа ғашық адам,
Жырын неге бермейді газеттерге?

Сыйламасын бақ-дәулет төрін, мейлі,
Сонда да адам үміттен жерінбейді.
Арасынан жүлдегер ақындардың
Менің Төлеш ағам да көрінбейді.

Бір арманды бір арман жетектеді,
Қырға шықты бұл күнде етектегі.
Көп болды ғой, өмірдің от толқыны,
Ол екеуін ағызып әкеткелі.

Ту биіктен шуағын жаяды арай,
Жол кешпедік үмітті аяламай.
Міне, қызық.
Бір күні ойда жокта,
Шыға келді алдымнан баяғы ағай.
Тым асығыс демалып иінінен,
Сәлем берді. Өзгеше күйі мүлдем.
Шеті сынған ыдыстай көңілі орта,
Есіткен ем түскенін биігінен.

Күні өткенмен күштіге табан тіреп,
Шіркін мансап болмапты-ау оған тірек.
Сөз қозғады жаныма жакын келіп,
Кінәлады ұмыттың ағанды деп.

— Ала жіпті, немене, кесесің бе,
Өкпе қалсын өткеннің есесінде.
Көне, қалкам, үйге жүр, қонағым бол,
Үйім мынау Жароков көшесінде.

Шығып жатыр,
Шығып жатыр құлшынып,
Бойсыз,
Ойсыз,
Тек ұшуға құштарлар,
Құштарлықтан тұра ма әлде тіршілік?!

Жеке күйттеп өдеттенген бас камын
Бір-біріне ұксас,
Ұсақ құстардан
Тазартамыз қалай өнер аспанын??? —
Деген сұрақ алдымызды кес-кестеп,
Кешегіден келіп жетті бүгінге.
Қиын,
Қиын ойланбасақ түбінде.

Құр калбактап ұшуды нысап тұтқан
Ұксастық пен ұсақтықтан
Қашан қонар екенбіз біз зор парасат-пайымға...

.....
Барселона өуежайында
Болды бірде ғажап жағдай таң қалар:
Кілең ұсақ, майда құстар — шымшық,
торғай,
қарғалар —

Билеп алып аспанды
Реактивті ұшақтардың
Самғауына қиын кезең басталды.
— Бізді мұнша әлек еткен,
Бұл күтпеген пәлекеттен
Құтылатын жол қайда,
Ғалымдардан, сірә, көмек болмай ма?
Дүлей үрей құшағында азап шектік күнделік,
Майда құстар турбинаға
Жойқын ауа толқынымен бірге еніп,
Бес нән ұшақ істен шықты соңғы айда, —
деп өтінді ұшқыштардың бастығы
Ғалымдардың басшысы — үлкен қасқа мандайға.
“Ғылым үшін, міне, жаңа тақырып”,
Қасқа мандай аз ойланып отырып,
Табыстады істі басқа мандайға.
Басқа мандай ертіп басқа мандайды
Жете зерттеп, түсінгенмен мән-жайды,

Көкірегін көрікті ойға бөлеген
Орманшы карт, шынында да, болып шықты көреген.
Ұсақ құстан күрт тазарып күллі өуежай аспаны,
Ұшақ біткен еркін самғай бастады.

Жеңіл соқпас осы қайсар заңдылықты меңгеру,
Саған қашан келер екен кемел кез.
Міне, аға, сұңқарларға жол беру —
Майдаларға күрес ашу деген сөз.
Ал сен кімге,

қай сұңқарға жол бердің?

Есіңде ме,
Кімге кімді тенгердің?
Қаптаған көп бала тайдан
Суырылып шыққан кезде дара тай
Демедің ғой “Алақай”.
Жеткергенов Жебегенге,
Айбергенов Төлегенге
Бір көзбенен қарап обал жасадың ғой, ағатай!
Енді бүгін қолдан билік, бойдан күшін қашқанда,
Жалтақтайсын жан-жағына,
алақтайсын аспанға,

— “Сүйеніші,
Қамқоршысы,
Мектебі,
Емес пе едім —
Асқаны ма, неткені?
Ебін тапса ысырады шеткері,
Елемейді, сыйламайды, — деп, — мені”.
Өкпелейсің, ұксас өрі ұсақ қанат
жастарға.

Иә, олар қадіріне жетпеді!

Құтылам деме өзгеге артып кінәні!
Сен жауап бересің өлі
Жолыңды салмай қиынға
Жөніңді таппағаның үшін,
Сұңқарлар болған жиында
Шымшықты мақтағаның үшін.

Құр қалбақтап ұшуды нысап тұтқан
Ұқсастық пен ұсақтықтан
Біз әрдайым тиістіміз қорқуға.

Не ғаламат жатыр мына ғасырының бойында?
Желтең,
Мазаң ойменен
Жүргендеймін кейде мен
Барселона әуежайында.
Бір кез әлгі орманшы кеп қасыма
Балап мені баласының досына,
Мейіріммен күлімсіреп жанары:
— Әне, ұлым,
Уақыттың талабы —
Ерте, кеш пе, бәрін жөнге салады.
Сұңқарына жағдай жасамаған ел
Майдалардың мазағына қалады, —
деп тұрғандай болады.

ЖІГІТТІҢ ЕКІ СИПАТЫ

Марсқа

Кім қайратты
Кім кімге асқар тұлға,
Мүмкін бе екен тағдырдан бас тартуға?
Неткен ғажап,
Биіктен құлаған тас
Сынғанымен қалады тас қалпында.

Құзар шында,
Ойпанда,
Бұраланда,
Талайларды сын күтіп тұрады алда...
Быт-шыт болып кетпей ме қам кесектер
Кіп-кішкентай жырадан құлағанда.

Алуан тағдыр берілген бұл адамға
Есегінен ез жігіт құлағанда
Жұбатындар,
Аяндар,
Өйткені оның
Құм боп кетер жігері жылағанда.

Алуан тағдыр берілген бұл адамға,
Тұлпарынан ер жігіт құлағанда,

Жұбатпандар!
Ер адам от-жігерін
Намысына жаниды жылағанда.

ҚҰДАША

Бас имей бұрқасынға
Өтті де жылдар ағып.
Туған жер қырқасында
Кап қойды бұл балалық.

Қайтемін оны даулап,
Тек арман мүлгімейді.
Бір сезім омыраулап,
Кеудемді тілгілейді.

Арайлы ақ тілекпен
Қанша үміт сабақталды.
Қаншама өтті көктем,
Мен сені жоғалткалы.

Кезімде гүл атпаған
Көріп ең өзің мені.
Ешкімді қуантпаған
Қауқарсыз кезім бе еді?!

Күлкіңнен нәр алып бір,
Аулыңа барғанымда,
Жүргенсің балалықтың
Балауса орманында.

Конақжай сыйыменен
Бір шерткен көңіл күйін.
Әпкемнің үйіменен
Көрші еді-ау сенің үйің.

Ай маңдай мұратымның,
Кінәсіз сенімі үшін,
Жиі кеп тұратынмын
Өзінді көру үшін.

Шақырса құба дала,
Гүл қуып қыр асамыз.

Мен едім құда бала,
Сен едің құдаша қыз.

Қызғалдақ — қырдың сәні
Жебейтін арман атын.
Мен үзген гүлдің бәрі
Бір саған арналатын.

Жан едің дала көңіл,
Өзгеше ең, ерек едің,
Мен сені бар әлемнің
Көркіне теңегенмін.

Сол сезім нұр ұсынды
Жанымның жайлауына,
(Бұл кейін тынышымды
Алар деп ойлады ба?)

Бір күні дүрілдеген
Той болды көрші ауылда.
Қыз десе күлімдеген
Жігіттер қанша мұнда.

Сыртта би қызды тіптен,
Сол кезде сен де келіп,
Бейтаныс бір жігітпен
Биледін дөңгеленіп.

Нұрға орап жана отауды
Түннің бір ортасында,
Ай туды Алатауды
Жамбастап арқасына.

Сазанды терең көлдей
Шоршыдым, тосырқандым.
Ал жігіт көлеңкеңдей
Қалмады қасыңнан бір.

Бұлай деп андамағам,
Тандантты-ау сырың мені,
Айтшы, бұл әлде маған
Көрсеткен қырың ба еді?

Жанымды ызғар ұстап,
Намысым арығандай.
Лап етпе қызғаныштан
Шақ түрдым жарылардай.

Той таркап таң алдында,
Конактар жолға аттанды.
Сол жігіт сені ауылға
Шығарып салмақ болды.

Адасқан орманынан
Еліктей тұрып қалдым.
Сонан соң соңдарыннан
Біраз жер жүріп бардым.

Сонан соң жалт бұрылып,
Қаштым мен тауға қарай.
Кеудеме от тығылып,
Жүрегім лаулағандай.

“Токта” деп айқайладың,
Соныңды қалдым ұғып.
Даусыңды қайталады,
Кең дала жаңғырығып.

Өрлігім алға сүйреп,
Қайырылып караппын.
Сен менен алғаш рет
Алыстап бара жаттың.

Сол түннің құмар қылған
Өзгерді мәні мүлде...
Тек даусың құлағымнан
Кетпейді әлі күнге.

МҰРЫН ЖАЙЛЫ ӘЗІЛ

“Перзент болу оңай ма толыққанды,
Зерттеп өс, — деп, — айдарлы алыптарды”,
Мені башқұрт жыршысы Мұстай Кәрім
Расул Ғамзатовқа алып барды.

Таулыққа төн асау ой қанатында
Жайсаң күліп коштасты дара тұлға.
Үш жылдан соң
Ғарышкер Севастьянов
Таныстырды қайтадан мені ақынға.
Расул айтты: “Кез келген жас талапты
Балау киын қыранға қос қанатты.
Інім, сенің жырыңды оқығам жоқ,
Бірақ бұзау мұрының есте қапты.
Өзгешелік — табиғат тірегі екен,
Өзгешеге ойлы жан күле ме екен?
Өнерде де бөгде жұрт шатастырмас
Өз мұрының болсын деп тілек етем”.
Тыңдағым кеп ғасырдың арайлы өнін,
Арай шашқан тауларды манайладым.
Ғамзатовтың өзіне қарадым да:
“Гөп мұрында жатыр ма”, — деп ойладым.

Өтті жылдар,
Кенейді өрісім де.
Бар, әрине, жеңіліс,
Жеңісім де.
Тілектесім көбейді ел ішінде,
Біреулер жүр келе алмай келісімге,
Өлеңімнің мұрынын бұзғысы кеп,
Жұдырығын жасырып жең ішінде.

Даралыққа не жетсін көңілдегі...
.....
Бақытты жан мен болам төріндегі.
Өлеңде де ешкімге ұқсамайтын
Мұрынымнан танысаң, елім, мені!

1975

АЛҒАШҚЫ МАХАББАТҚА ХАТ

I

Бір үмітке бір үміт жалғадым,
Көп-ақ екен бергенімнен алғаным.
Занғар көкке самғағаным не керек,
Саған ұшып бармаған соң, арманым.

Әнмен айтып баландығын, пәктігін,
Көктем де өтті зорға басып аптығын.
Күнде баққа қыдырғаным не керек,
Сен қасымда болмаған соң, шаттығым.

II

Батты қанша күн қызарып,
атты қанша таң күліп,
Кеудемнен сан жұлдыз ағып,
тау құлады жанғырып.
Сонда да мен сенімімнің беріктігін өн қылып,
Тым айнығыш сезімдерді ар отына жандырып,
Жүріп келем асыл әнім, жүріп келем паң күліп,
Өткен күннің бедерлерін өшірсе де сан күдік,
Екі адамның саусағының ыстығы
Мандайымда қалып қойды мәңгілік.
Қастерлеген бақыт атын, ар атын,
Сол екі қол болды менің қанатым.
Біріншісі — анам қолы, әрине,
Екіншісі — сенің қолың болатын.

III

Сенің қолың кішкене нәзік қана,
Нәзіктіктен тағдырға озып кара.
Сенің көңілің мен үшін шалқыған көл,
Сенің кеудең мен үшін жазық дала,

Ұғыстырды жылдардың жолы бізді,
Күдік бізден мәңгілік қолын үзді.
Қарсы алдымда күлімдеп тұрсың, міне,
Көкірегіне көп үміт толып ізгі.

Қайғысы мен шаттығын ерте келген,
Еркем едің өз өнін шерте келген.
Орамалың пәктіктің белгісіндей,
Желбірейді жарысып ерке желмен.

Арман құсым, сен мені адал түсін,
Саған теңдес мен қайдан табам мүсін,
Жылдар бойы көркіне көз байлаған,
Алғашқы іңкәр махаббат, аманбысың?

Сокпай кеттің көп болды, жағаға сен,
Бір жеңілдеп калушы ем аға десен.
Қақпаны көп, мылтықты мергені көп,
Белестерден өттің бе аман-есен?

Ұзақ жылдар сен маған таптырмадың,
Тасасынан іздетіп көп тұлғаның.
Түлкісі көп алдамшы ормандардан
Қалайша сен аман-сау өттің, жаным?

Дәрменсіз ғой, дәрменсіз білек енді,
Шікәм көңіл көтермес мінегенді.
Жүрегімнің жазира күнгейінен
Сенің бейнең асқақтап түрегелді.

Өткердің ғой өмірдің көп белесін,
Құрбың саған қалайша өкпелесін?
Екі айырып кетсе де жолдар бізді,
Маған сырттай тілектес боп келесін.

Лапылдатып жакқанмен отты неше,
Жылдар бізден қайтеміз көп тілесе.
Мүмкін емес дедің сен сенімменен,
Мені біреу арзандап кетті десе.

Көкейінде жатса да сұрақ тұнып,
Қандай жақсы, жақсы ғой тұрақтылық.
Мені біреу ұсактап кетті десе,
Мүмкін емес дедің сен жылап тұрып.

Аз ба, көп пе шаттығым тереңімде,
Оны, әрине, жолымнан көремін де.
Мені ешқашан қимадың жамандыққа,
Әйтеуір сен қимадың мені өлімге.

Мүмкін, әлі күшім кем, ісім бала,
Айқындалып келеді түсім жаңа.
Саған, күнім, мөңгілік қарыздармын,
Маған шексіз сенгенің үшін ғана!

ТЕРЕҢДІК ЖЫРЫ

Өзіңсіз келген күндерден,
Өзіңсіз терген гүлдерден,
Өзіңсіз кешкен ойлардан,
Өзіңсіз өткен тойлардан
Жалығып біттім, жаным-ау.
Мен десе жаның даладай,
Мен десе күлкің мөп-мөлдір,
Лапылдап жанған өсек пен отқа қарамай,
Сен маған арнап әуенін салдың көктемнің.
Өзіме-өзім ете алмай қалсам иелік,
Күшімді жидым, арманым, саған сүйеніп.
Сен менің асқар белім боп,
Шалқисың кейде шадыман шалқар көлім боп.
Көңілінде терең көлі бар жандар бақытты,
Көңілінде терең көлі бар жанға өлім жоқ.
Тереңім сенсің, еңселім,
Өлеңім сенсің, еңселім.
Парасат көркін қаншама әйел халқынын
Мен саған карап өлшедім.
Көрмедің әсте сенімнің гүлін солдырып,
Шыдамды тәңірім сыйлапты саған мол қылып.
Кім айтар, көне, бекер деп,
Вокзал мен вокзал арасын
Жүрдің сен күнде жол қылып,
Мен келіп қалар ма екен деп.
Созылып таулар алдымда
Жалғасып бірі-бірімен,
Келем деп келмей қалдым да,
Күттіріп қойдым түнімен.
Жаныңды мұңға жібітіп,
Жыладың ағыл-тегіл бір.
Ал ертең бәрін ұмытып
Аспандай тұндың көгілдір.
Не деген жұмбақ өмір бұл!
Сыйладым саған көп қайғы,
Сонда да кінә артпадың.
Арынды асау жүректің
Тізгінін кері тартпадың.
Сенімге сертің табанды,
Құштарлық отың өшпеді,
Шаттығым, сенің бағанды,

Елемей келсем, кеш мені.
Берілдің барлық жаныңмен,
Жанындай тұнық өніңмен,
Әніңмен, барлық сөніңмен,
Сырынмен, сансыз кырынмен,
Құлпырған жақұт нұрыңмен.
Сол үшін, таудай мерейім,
Сол үшін бақыттымын мен!

Романнан үзінділер

*Қара тастар жинала кеп қара тауға
айналар,
Өз тарихын ұмытқандар тауды көріп
ойланар.*

“ӨРКЕНИЕТТІҢ АДАСУЫ” АТТЫ РОМАННАН ҮЗІНДІЛЕР

КОМПЬЮТЕРБАСТЫ ЖАРТЫ АДАМДАР (Рухсыз күш формуласы)

Елге ұстаздық еткен карттан алғыр, күйма құлақты,
Қонақтары сұрапты:
— Аға, неше балаңыз бар соңыңыздан самғаған?
— Бір жарым! — деп тіл қатыпты әлгі адам. —
Ал, дәл айтам, үш ұлым бар зерек әрі білімді,
Үшеуі де ғылым қуып назарға ерте ілінді.
Сол үш ұлдың бірі ғана қайсар, ұшқыр арманын,
Техникалық санаты мен ғылыми өр талғамын
Өз ұлтының сан ғасырлық рухына жалғады,
Содан шуақ, қуат алып, ғаламдық ой толғады.
Екі ұлымның тағдырында бұл өзгеріс болмады,
Екеуі де жалаң білім шеңберінде сорлады.
Рухы, жаны аласаның зорлық жатар парқында,
Сондықтан қос перзентімді санаймын мен жарты ұлға.
Мейлі, мейлі, екі ұлымды қакса да уақыт аркадан
Нағыз ұлым біреу ғана, ана екеуі — жарты адам!

Иә, бізді қайда апармақ мына заман ақпалы?
Ұлан-байтақ жерімізді жарты адамдар қаптады.
Қайда барсаң көз алдында өнеге боп жаркылдар
Жарты ұстаздар,
жарты бастық,
жарты қыздар,
жарты ұлдар.

Біз қанша мың жас өскінді аттандырдық шет елге:
Білім алып келсін дедік,
Жер, ел танып көрсін дедік.
Бірақ осы ізгі үмітті жалаң білім өтер ме?
Зұлымдық та білім-қызға ғашық болып сүйісті,
Кім тежемек, кім қайырмақ бұл пенделік күйісті?
Жалғыз жол бар:

білім әр кез рухани байлыққа
Терең тамыр жіберуге тиісті.
Қайтсек екен, монитор көз, компьютер бас, жас талап,
Білім+Рух болуы үшін ажырамас қос қанат?
Қай кезде де білім — күшің, әрі нұрлы жетегің.
Білімнің де адамзатқа зияны бар екенін
Кім ойлапты, құдайым-ау,
егер ұры қаншама,
Зор білімін қулығына қару етсе жан сала
Бейқам елге оның “сыйлар” азабы да соншама.

Сан жас қанат ғаламзатқа болмақ үшін өтімді,
Түнгі оттарды іздеп ұшар көбелектер секілді,
Қасиетті ата қоныс — өзен-тауын жерсінбей,
Баба тарих ардақтаған рух тұғырын менсінбей,
Ойын тұсап ессіз, көзсіз еліктеудің жаркылы,
Тек батыстық даңғаза өнер толқынында қалқыды.

Әлде бұл да жолы шиыр ұлтымыздың соры ма,
Қалай түстік біз батыстық қиратқыш күш торына?
Қуанып ек, қосылдық деп кәусар бұлақ қорына.
Аласқандай тылсым нудан,
Біз олардың кір су құйған
Жүрек пен ой айнытатын құбырына тап болдық,
Тіпті аз жылда қолда барды жоғалтуға шақ қалдық...

Ұлы Ғабит Мүсірепов — қара сөздің кемелі,
Бүткіл қазақ рухының айдары мен беделі,
Тіршілікпен қоштасатын ең соңғы сәт соққанда,
Өлімін де айналдырып зор мазмұнды мақтанға,
Жазбай қайсар сенімінен,
Діріл қакқан ерінінен,
Қанатты ойын келер күнге аккумулятіп оздырған,
Елге арнаған ақтық сөзін маған айтып жаздырған:
*“Шын өнерді басынса да жеңе алмайды асқазан,
Шырқау рух аспанында басқа мүдде, басқа заң.*
**ҒАСЫРДЫ АСАР ӘДЕБИЕТІ, ӨНЕРІ ҰЛЫ БОЛМАСА,
ҰЛТ ДАРАЛЫҚ ТАБА АЛМАЙДЫ
ЖӘНЕ ҰЛЫ БОП САНАЛМАЙДЫ ЕШҚАШАН!”**

Әр жүз қойдан кезінде біз үш жүз қозы алғанбыз,
Ғарышқа да құлаш ұрып, Айға түрен салғанбыз.
Рас, қазір күллі өлемде байлыққа ауды есіл-дерт,

Байлығы озса мысыктар да жолбарысша көсілмек.
Бес жүз қабат үй салу да емес бүгін боз елес,
Ақшаң болса “маймылды” да бастық сайлау сөз емес.
Адамзаттың бар тағдырын енді ақша шеше ме?
Қарындарды — тек өз қамын ойлаған,
Залымдарды — қан төгуге тоймаған,
Ұрпақтары үлгі тұтып, орнатуда кесене.
Әділдікке деген сенім бірте-бірте өше ме?
Жол бар ма екен аман өтер пенде мүдде-орманнан,
Адамдықтың салтын қайттік, даңқын қайттік қорланған?

Бүгін неге рухсыздық секілді зор батырлық?
Ізгіліксіз батырлықтан зардап шегіп жатыр жұрт.
Ньютон ашқан үшінші заң нені үндейді білдік пе?
“Әрбір қимыл — қарсы қимыл тудырады” тірлікте.
Егер қарын байлығынан рухымыз пәс тұрса,
Ұқсас, тектес жебір ойлар бір бағытта асқынса,
Қоғам қалай ұстамақшы өділ ойдың шылбырын,
Жан байлығы саяз күштер жек көреді бір-бірін.
Олар қазір заманды алдап, заңдастырып әр ісін
Қорғамаққа құлшынады аңқау елдің намысын...

Оян, Данте, Фирдоусидің және Абайдың айбыны!
Бөгей алмау ғасырға сын бұл тасқынғой қайғыны.
Қол қусырып көнеміз бе,
Үнсіз жата береміз бе,
Робот-түйсік аркаланған,
Мейірімі тұл жарты адамдар
Жердің бетін түгел жаулап жеңгенше?..

.....
Доңбекшиді көңіл-ғалам,
Бүгін өлу жеңіл маған,
Осы рухсыз жеңістердің ертеңіне сенгенше...

ЕРКЕКТЕРГЕ КӨЗҚАРАС НЕМЕСЕ ӘЙЕЛГЕ СИРЕК ЖОЛЫҒАТЫН БАҚ

Отырарда бір қадірлі қарияның қанатты
Тұлпар тектес аты бопты сүйсінткен бар алапты.
Мінезі сәл жайсыз екен шодыр бала іспетті, —
Шаршап-талып шөлдесе де, арықтан су ішпепті.

Жек көргені жакын келсе тарпып, теуіп тістепті,
Содан аяк шідерленіп, бастан жүген түспепті.
Бозбалалар сымбатына көз тастайтын табына,
Карияның ай дидарлы кызы бопты тағы да.
Сол жас ару әкесіне былай депті бір күні:
— Әке, сенің даркандығың шақырады күлкіні,
Кикар, тентек мына атынды мәпелеуді қоймайсың,
Айырбастап,
сатып,
сойып неге көзін жоймайсың?

— Рас, кызым, сөзіңнің жок қатесі,
Аттың кикар мінезі бар, — деп күрсінді әкесі, —
Тек бұл бейбақ ат біткеннің зерегі,
Түскен кезде бәйгелерге жарысқа,
Жаралғандай шабу үшін алысқа,
Арын салып,
күшін, терін төгеді,
Бірақ сөзсіз бірінші боп келеді.
Әйгілеген елге күшін,
Сол ғаламат енбегі үшін
Кикарлығын кешіруге болмай ма?!
Кешірмесек бетте таңба қалмай ма?!
Аз ба елде, тұлпарды асқан бағы бар,
Жуас,
көнбіс,
моп-момақан жабылар.
Қасиетін сезбесе де, тәлім алар, табынар,
Жуасты әркез мақтайтын жұрт табылар.
Бәлкім, тұлпар сол үшін де ызалы.
Ызалыны бағалауға шабандаумыз біз әлі.
Нағыз еркек тұлпарға ұқсас, айнам-ау,
Саған қылмыс ол жайында ойламау.
Толғағы кем талғамына бар таным,
Басына бақ конбай ма деп қорқамын...

Дұрыс шығып әкесінің есебі,
Қыздың жолы болмай қапты деседі.

Ойлан, жуас жан іздеген, жар іздеген, жас талап,
Өмір сенің күткеніңнен әлдеқайда басқарақ,
Еркек сұлу көрінбей ме еркімен,
Еркіндіктің нұры ойнаған көркімен.

Жалғандыққа күрес ашқан ісімен,
Сүйгеніне берген қайсар сертімен
Және соны қорғай білген күшімен.

Ойлы әлемнің әйелдерсіз күні бар ма көктеген,
Әйтсе де мен әйелге ұқсас еркектерді жек көрем!
Еркектерге еліктеген әйелдің де аз табары,
Иә, әр жыныс өз мінезін сақтауымен бағалы.
Жігіт, жігіт санала ма бұғып жүрсе тасанда,
Өз пікірі жоқ еркектен қорқу керек қашанда!
Қанаттыны кері тартып, табандап,
Ұшар кезде ұша алмайтын шабандап,
Өз пікірі жоқ еркектер ел басқарса, не болмақ?!

Токтамайды еркектер мен телпектердің жарысы,
Ойлан, қалкам, еркекті еркек етіп келген — намысы.
Мықты кім бар намыс атты батырдан,
Бір сөз үшін қаншама еркек тіршіліктен жан кешті.
Бір сөз үшін жекпе-жекке шақырған
Қайсар Пушкин Дантесті.

Ар-намыстың құрбандығы
Аз болмапты, қайраулы әлі өділеттің балтасы.
Жердің аман тұрғандығы
Сол намысқой еркектердің арқасы.
Өркез нұрлы үміт сеуіп алдымызда таң жатсын.
Қайғы келсе жеңілмейтін,
Бакыт келсе семірмейтін,
Ер мінезін қадірлейтін
Әйелдердің данқы артсын!

Ал, жас ару, тұрмайды ешкім жолыңда,
Өз тағдырын, дәл қазір өз қолыңда.
Талғамынды әйгілей ме талабың,
Көкейінді сезіп тұрмын, қарағым.
Айтқаныңнан шықпайтын,
Меселінді жықпайтын,
Саған момын, жұп-жуас еркек керек,
Жо-жок, еркек емес-ау, телпек керек.
Баканың да әніне сай бағы бар,
Іздегенің жабы болса — табылар.
Нағыз бакыт тұяғымен тұлпардың,
Қиялымен сұңқардың

Өлшенетін мына ұшқыр заманда
Бірте-бірте құнсызданар баған да.
Мен сенемін, шын еркектің алдында
Қызаратын күн туады саған да...

.....
Тек ол күннің кеш туғаны жаман да!

ЕЛ ТІЛЕГІНІҢ КҮШІ

Тағдырының той-қызығы тарқаған,
Өлкедегі ең бай өрі қарт адам,
Сәуле шашқан досы түгіл қасына,
Шығып алып құзар таудың басына,
Жаратқаннан ұлы демеу сұрады,
Үш күн, үш түн жалбарынып жылады.

— О, төңірім,
Санам мұңға шайлықты,
Бердің маған бұл маңда жоқ байлықты.
Адам аз ба барлықты даңқ санаған,
Бірақ бакыт таба алмадым мен одан.
Қарттық жеңді,
Көрде түр бір аяғым,
Осыменен бітпек пе өмір — баяным?
Көз жұмарда нені демеу етемін,
Байлығымды кімге сеніп кетемін?
Пейілі мен мерейінен таң атқан
Бір нәресте сыйла маған, жаратқан?!

Сүмбіле шың болып лезде жап-жарық,
Үн естілді акша бұлтты қақ жарып:
— Сен перзентсіз өтесің бұл өмірден,
Саған сондай жалқы тағдыр берілген,
Ол шешімім өзгермейді және де!

— О, жаратқан, тәтті арманым өле ме? —
Деп сорлы қарт тұманданып көз алды,
Ұзақ тұрды, сосын қайта сөз алды. —
Онда маған мұңға төзер сана бер,
Және үш күндік ғұмыры бар бала бер.
Нәрестемнің иісін жұту мен үшін
Басты арманым, еді қарттық жеңісім...

— Мейлі, болсын! — деді Тәңір дауысы.
Алтын нұрмен арайланды тау іші.

Неткен жұмбақ ғұмыр еді бұл тәтті,
Тоғыз айда жас токалы ұл тапты.
Нәрестесін құшып, иіскеп шал сорлы
Сәл де болса тағдырынан бал сорды.
Жомарт көңілін шуақты ойға батырып
Той жасады елді түгел шақырып.
Ат мінгізді жігіттерге санатты,
Балалы үйге сауын сиыр таратты.
Мөрттік нұры аскактатып киялды,
Жетім-жесір тоғыз қойдан сый алды...

Пейіл барда зейін қалай қалғысын,
Шын жүректен білдірді жұрт алғысын:
— Бойлайтындай ел мен жердің сырына
Ұзақ ғұмыр берсін алла — ұлыңа!
— Ер мен ездін жігін оңай сезінген,
Қүдіретті күш кетпесін сөзіңнен!
— Перзентіңнің мейірім ойнап көзінен,
Жомарттығы асып түссін өзіңнен!
— О, құдайым, пендем десең сен егер,
Мына картқа құламас бақ бере гөр!

Уәделі үш күн тақау қалды бітуге,
Бейшара шал жаманшылық күтуде.
Төрт күн өтті, он күн өтті... бала аман,
Бірақ қауіп өшер емес санадан.

Қырық күн де желіп өтті асыға
Шал қайтадан заңғар таудың басына
Көтеріліп, алғыс айтты тәңірге:
— Мұндай шаттық көрмеп едім өмірде,
О, жаратқан, сенім өлсе — ер жетім.
Өзің үш күн ғұмыр берген перзентім
Әлі тірі. Бір күннен соң бір күннен
Катер күтіп, ұйықтай алмай жүрмін мен.
Өр адами тағдырымды ырза ғып,
Еттің маған неге мұнша мырзалық?

— Жоқ, сен өзің мырза екенсің, о, пендем,
Адамдығын ту ғып шырқау көтерген. —

Деді Тәңір акша бұлттың ішінен, —
Сен және де дархан жүрек күшімен
Қуантуға тырыстың әр адамды,
Сол пейілін сақтап қалды балаңды.
Катал тірлік қасіретінен арыған,
Сенің жомарт мінезінді таныған,
Үлкен-кіші түгел айтып ақ тілек,
Жатты өзіне, балаңа да бақ тілеп.
Адам ылғи бір ізгі істі сағынса,
Игі тілек арнасынан табылса,
Демелсе егер тілек көптің қолымен,
Ескерусіз қалдыра алман оны мен.
Жомарттық — бұл мәңгі арымас қайсар күш,
Саған алғыс айтқандарға айт алғыс!!!...

.....
.....

Карттың кенет шарықтап ой-шынары,
Ашылғандай шаттығының бұлағы,
Бұлттан бөрік киген тауды жаңғыртып
Қуаныштан айқай салып жылады.

ҚҰРМЕТСІЗ, ШЫНШЫЛ ТҰЛҒАЛАР НЕМЕСЕ ТҮРІК ҚАҒАНАТЫНЫҢ ҚҰЛАУЫ

I

Отырардан ағып шыққан дариялардың ұлысы,
Құрмет пен даңқ төріндегі
Күллі қазақ жеріндегі қариялардың ұлысы,
Үміт-түлкі зып берсе де,
Сыртта есейіп, сыртта өлсе де,
Туған елден бөлінбеген ой-санасы, тынысы,
Шыншыл — катал тағдырынан нәр алған әр ұлы ісі
Әбу-Нәсір әл-Фараби бабама
Жағымпаздық шәрбатынан сусындаған бақшасы,
Сахараның боз жусаны секілденген ақ шашы
Былай депті өз деміне
Өзі піскен арабтың бір патшасы:
— Санасынан шашыраған ізгілік,
Ойы зымыран, дана дейді Сізді жұрт.
Ал мен тынбай ел басқарып келемін

Көңіліме шаттық, сенім қайығын тең жүздіріп.
Еститінім кіл мактау сөз, (ризамын халқыма),
Күннен-күнге даңқ қосылып келе жатыр даңқыма.
Адам бірақ тағдырға шарасыз ба,
Болжап бере аласыз ба,
Құны қанша, мәні қанша мендегі асқақ сенімнің,
Болашағы қалай болмақ ертең мына елімнің?

— Жанылысса, әділетсіз тіл мен көмей жанылсын, —
делі ғалым, — оны болжау қиын емес, әміршім,
Ордаңызға Сізге ерекше маңызды әрі қадірлі
Адамдарды шақыртыңыз ісі ерекше жағымды.
Қуат-күшін әйгілеген ой-парқымен, білекпен,
Максат, мүдде, тағдырын да өзіңізбен бір еткен.
Және олар қатар-қатар жайғассын
Көңіліңізге кім ең жақын, кім қашықтау ретпен.

Патша аз-кем ойланғанмен сөзге келмей құп болды,
Ет пісірім сәттен кейін Ордаға жұрт лық толды.
Билік — тұлпар, байлық — арба, екеуі — бір ат арба.
Алтын артқан арбаға еріп кім шықпайды сапарға?
Болған соң ба бұл елде де байлық күліп атар тан,
Саудагерлер орын апты ең бірінші қатардан.
Патшасының әр шаттығын бірге жүріп тойласқан
Орда толы жақын-туыс, ой-санасын май басқан.
Бес перзенті қатар отыр, арманымен айды асқан
Сосын, әбжіл шабармандар... сот-қазылар жайғасқан.
Тең бөлінген не бар дейсіз мына фәни жалғанда,
Бес-алты адам түрегеп тұр, орын жетпей қалған ба?
(Иә, заманы сыртқа тепсе, тасбақадан бақ шабан).
— Мыналар кім? — деп сұрады Әбу-Нәсір патшадан.
— Ә, бұлар ма, өзін менен санайтындар кемеңгер,
Кітап-сітап жазатындар, ақын, ғалым дегендер...
— Түсінікті, — деді ұлы ұстаз, — құзырыңыз қаласа,
Болжамымды өзіңізге айтсам деймін оңаша.

Келісілді.

Оңашада Әбу сөзін бастады:

— Ей, әміршім, аласа екен еліңіздің аспаны.
Білесіз бе, заманында айдарынан жел өпкен
Ұлы Түрік қағанаты құлады не себептен?
Шығу қиын бір түскен соң пенделіктің дауына
Оңай соқпас кері бұру рухсыздық ескегін?

Олар іштен және сырттан анталаған жауына
 Қарсы қоя білгенімен мың-мыңдаған әскерін,
 МӘДЕНИЕТІН қарсы қоя алмады.
 Ұлан-ғайыр ұлы өлкенің бағы солай жанбады.
 Сол қателік Сіздің жерден тапқан екен жалғасын,
 Ызалы уақыт төбенізден көтеріп тұр балғасын.
 Сіз елдегі басты орынды саудагерге беріпсіз,
 Және оған ұлтыңыздың болашағын сеніпсіз.
 Рухани байлығына арқа сүйемеген ел
 Басқа өлкенің боданына айналады еріксіз.
 Әне содан халқыңыздың даңқ-шырағы жанбауда,
 Рухсыз ел тауыққа ұқсас, шыға алмайды самғауға.
 Жеріңіздің үні болар,
 Ар-намысы, гүлі болар жандарды
 Сүтке тиген мысықтай ғып шетке қағып тастапсыз,
 Сөйтіп, тақсыр, қасіретті қиын тағдыр бастапсыз.
 Мына тайғақ заман маған берсе екі жол тандауға
 Десе және: БІРІНШІ ЖОЛ – байлық жолы
шалқыған,
 Тек тоқшылық арнасымен керги жүзіп қалқыған.
 Бәрі дайын, не ішемін, не киемін демейсің,
 Өзінді һәм зәузатыңды шат тұрмысқа бөлейсің.
 Тіршіліктен көрер қызық-тамашаң да көп болмақ,
 Бірақ қайсар шыншыл Рухың, Дәстүр, Тілің жоқ болмақ.
 Ал, ЕКІНШІ жолмен жүрсең жалаң аяқ кедейсің,
 Тағдырыңды тақ-тұқ еткен күн көріспен демейсің.
 Тек еліңнің саң ғасырлық мәдениеті саналы,
 Кәусар Рухы, Дәстүр, Тілі өз күшінде қалады.
 Екі байлық бір жүре алмай бөлінгені болды сын,
 Бұл жағдайда мен ойланбай қалар едім соңғысын.
 Сену қауіп терең тамыр жая алмаған талғамға,
 Мазмұнынан айырылған,
 Рух қанаты қайырылған
 Елден сорлы ел бар ма екен жалғанда?!
 Бөліп ұстар адамзатты мән-мағына, өрінен,
 Сана шырмар мәнгүрттіктің залалы үлкен бөрінен.
 Бұл зор қайғы ғасырларға кететұғын қапалық,
 Тұйықтан жол іздер өркім,
 Тырысарсыз Сіз де, бөлкім,
 Бірақ оған айналаңыз жібермесі ап-анық.
 Кетіп барам, қақпаңызды, сірә, қайтып ашпастай,
 Жан байлығы Сіздің елде ит ішпеген кешкі астай.
 Енді мұның кері соғар жаңғырығын күтіңіз, —
 деді дағы әл-Фараби шығып кетті қоштаспай.

Ұлы баба!
 Тағдыры ойнамалы,
 Арыстың ай доғалы сағасында.
 Бұрымы бұлаң қаққан,
 Сәулетін, сәнін бұзбай сылаң қаққан.
 Анамыз — сұлу Сырдың жағасында,
 Дәуіріне өзгертпеген рухының сағатын
 Және ешкімге тежетпеген өр мінезін, тағатын,
 Он бір ғасыр арасында,
 Отырарда туылыппыз екі ақын.
 Орын таптың бар жүректің төрінен,
 Мен ешқашан теңесе алман сенімен.
 Ол ол ма екен, саған тіпті наз айтуға от керек,
 Талай-талай алпауытпен шығып едің жекпе-жек.
 Өз халқының жан байлығын өзі тепкен патшаға
 Әлі күнге жат өлкеде жатырсың ба өкпелеп?
 Орныннан тұр, данышпаным, өр дауысты атан ер,
 Елі тыныш болса ғана төтті ұйқыға батады ер.
 Шуда жіптей шатасқан сан жолдан аман өтсін деп,
 Өз жеріңнің басшысына, қосшысына бата бер.
 Ұлы далаң ажырамай ұлы дәстүр, ұлы ойдан,
 Ұсақ, саяз ұлдарының қылығына мұнайған.
 Туған елге сокпасын деп өзін көрген қателік,
 Мен тілеймін, Ұлы Баба, сен де тіле құдайдан!

БАҚЫТ ГЕОМЕТРИЯСЫ

“БАҚЫТ деген немене бұл, немене екен, немене,
 Мен шықпаған заңғар шын ба, мен мінбеген кеме ме?”
 Бәлкім Бақыт байлық па екен сарандықтан бас алған,
 Жомарттығы өзгелердің ырысынан жасалған.
 Талайларға байлық жинау болса дағы бас арман,
 Кейде Бақыт байларға да қолын бермей қасарған.
 Әлде Бақыт сұлулық па, олай дейін десем мен,
 Сұлулар жүр бай аяққа кілем болып төселген.
 Әлде Бақыт билік пе екен қылыш мүдде ұстаған,
 Тіпті қайсар қырандары рұқсатсыз ұшпаған,
 Жағымпазы сырт көздерді шошындырып сұрқымен,
 Бастығының көн етігін шөткелеген мұртымен.
 Шын парасат иелері бірақ оған бармаған,

Олар өзін жаудан бұрын жағымпаздан қорғаған.
Иә, биліктің қадамы тоқ, қамалы жоқ алмаған,
Кей каскалар биліктен де бақыт таппай сорлаған.

“Бақыт деген немене бұл, немене екен, немене,
Көрсет маған, құшақтайын, көтерейін төбеме”
Деп едім мен, дәл сол сәтте ойы, бойы сымбатты
Әбден қажып шашы ағарған ШЫНДЫҚ келіп тіл қатты:
— Бақыт дәйім санасы мен ұғымында әркімнің
Қанша ғасыр осыны елге ұқтыра алмай саркылдым.
Қане менің соңымнан ер...

Мынау үйге қарашы:

Нақ осы үйде жүріп жатыр Бақыт пен Сор таласы.
Үй иесі — жас жұбайлар тілек, ойы қосталған,
Билік, байлық қатар қонып, иықтымен дос болған.
Бірін-бірі сүйгенімен көңілдері тобасыз,
Тобасыздың есігінен кірген ырыс бағасыз.
Келген әрбір жақсылыққа игіліктің басы деп
Шын жүректен қуана алмау — ең қауіпті қасірет!
Солай, солай... Енді, ақыным, мұнда бұрыл, — деп мені
Шындық тағы ертіп барды жұпыны үйге шеткері:
— Терезеден кара, — деді, жақын тұрып қарадым,
Төрде отырған қос жұбайға түсті кенет жанарым.
Бөлме іші тым қарапайым, ортада ақ дастарқан,
Дастарқанда тек кара нан, қос түйір қант тасталған...
Күйеуі айтты: “Жалақы алдым, ертең базар баралық,
Саған, жаным, ерекше әсем көйлек іздеп табалық!”
— Көйлегім бар, — деді әйелі

(қабағына мұң қонды), —

Бір бешпетпен жүрсін өзін, міне, қанша жыл болды...

Екеуі де менен бұрын оған шаттық қонса деп,
Алдыменен ол қуансын, оның көңлі толса деп,
Бір-біріне сый ұсынып, бірін-бірі жақтады,
Бірін-бірі ардақ тұта ортақ ойға тоқтады.
Көрші аулада баласы өлген жалғыз кемпір бар екен,
Шетсіз, шексіз кең дүние ол сорлығы тар екен.
Бұлар қатар шуақ төге ізетті іске өрісті
Сол кемпірге қыстық киім әперуге келісті.

“Бақыт деген немене бұл, немене екен, немене,
Мен шықпаған заңғардың ба, мен мінбеген кеме ме?”
Деп қиялдап әр биіктен көрсетіппіз бекер бой,

Қымбаттым-ау, сөйтсек бакыт қанағатта екен ғой.
Егер бүгін аласарса мекеніңнің шоқтығы,
Оған себеп — қанағатсыз адамдардың көптігі...

.....

О, тәңірім,
Қанағатпен басар болса аптығын,
Мүмкіндік бер қадірлеуге жауымның да шаттығын!

ЖЕЛТОҚСАН АЛАҢЫ

Сәл аялдап, тағым етпей бұл алаңнан өтпендер...
Желтоқсанда ызғырықтан тітіркеніп көк пен бел,
Бұл жер, қалқам, асқақ рух жарылысы өткен жер,
Қайта оянған ұлт намысы қызыл қанға бөккен жер,
Ерте есейген ару қызды шаштан сүйреп, тепкен жер,
Жатты мұнда естен танып күзге айналған көктемдер...

Алаң шетін қоршап тұрған шыршаларға ала көк,
Жас бүлдіршін, сезімді жанар етіп қарап өт.
Сол арадан сатқындық та елестейді қара бет,
Қара беттің көбі бүгін дара тұлға, дара бет.
Жас бүлдіршін, мұз құрсаңған шыршаларға қарап өт,
Заманыңның жеңісі мен жеңілісін санап өт.

Ұлттың бағы жанар ма екен хас тұлпары, нары жоқ,
Ал, біреулер намысы жоқ, жігер, қауқар, қары жоқ,
Кемсітпекші “желтоқсанның жалаң аяқтары” деп.
Жоқ!!! Кешегі сын сағатта көкірегінде жанып от,
Тұрған солар аяз сорған қызыл беттің ары боп,
Дәуірінің тауығына шашылмаған тары боп.

Тірліктегі әр ісіннің жанғырығы болады
Бұл табиғи жасырын заң өзгеріссіз қалады,
Сол заңға сай сені бакыт, не сор іздеп табады.
...Дүниені дүр сілкінткен жас толқынның саналы
Данқын ешкім, ешкім бүркей алмас. Оны да еске салады
Желтоқсанның бас аланы, қайсар рух аланы.

ТӨРТ АНА

Тағдырынды тамырсыздық індетінен калкала,
Мазмұн жокта мазмұнсыздық шыға келер ортаға.

Әр адамда өз анасынан басқа да,
Ғұмырына етер мәңгі астана,
Демеп жүрер, жебеп жүрер аркада,
Болу керек күдіретті төрт ана:
ТУҒАН ЖЕРІ — түп қазығы, айбыны,
ТУҒАН ТІЛІ — мәңгі өнеге айдыны,
ЖАН БАЙЛЫҒЫ, САЛТ-ДӘСТҮРІ — тірегі,
Қадамына шуақ шашар үнемі.
Және ТУҒАН ТАРИХЫ.

Еске алуға қаншама

Ауыр өрі қасіретті болса да.
Күдірет жоқ төрт анаға тең келер
Онсыз санаң қаңбаққа ұксап сенделер.
Өзге ананың ұлылығын танымас,
Төрт анасын менсінбеген пенделер.
Төрт анадан сенім таба алмаған
Тамырсыздың басы қайда қалмаған?!
Төрт анасын сыйламаған халықтың
Ешқашанда бақ жұлдызы жанбаған.

Қасиетті бұл төрт ана — тағдырыңның тынысы,
Төрт ана үшін болған күрес — күрестердің ұлысы!

БЕСІНШІ ЕРКЕК

Намыс туы желбіреген өрінде,
Дүниеге келтірген сан алыпты,
Отырарда,
Менің туған жерімде
Мынадай бір асқақ аңыз қалыпты.

Жігерімен жіберердей тасты үгіп,
Өнер, ойы тармақты,
Адал, жайсаң жас жігіт
Ел ырысын шашып өткен
Тосын келген қасіреттен
Жанын салып туған жерін қорғапты.

Ал, табиғат — ұлы Ана
Ұланына тіл қатыпты қуана:
— Бұдан да үстем болу үшін мерейің,
Ұлым, саған үш байлықты нысана етіп көрейін.
Нысап керек дәулетке де, бакка да,
Бірін таңда тек қана:
Әр сөзінде от тұратын,
Елге тандай қақтыратын,
Ғажабы да,
Азабы да орасан
Жұрттан асқан АҚЫЛ берем, қаласаң?

Қызығушың көбейетін шашыңнан,
Көрген адам кете алмайтын қасыңнан,
Қызғаныш та тудыратын орасан
Жұрттан асқан КӨРІК берем, қаласаң.

Ұмыттырып дүниенің тарлығын,
Кілең игі жаксылардың барлығын
Жинайтұғын дастарқанның басына,
Тіпті, қасы айналатын досына,
Қанаттыға өнегесі орасан
ЖОМАРТ тағдыр ұсынайын, қаласаң?

Сонда жігіт былай депті:
— О, құдірет мекенім,
Бұл ғаламат сыйлығыңды қалай өтер екенмін?!
Арнасынан тасып шығып, құйылатын сайларға,
Сөйтіп жұртты қалдыратын әрі-сәрі ойларға,
Ерке және қызба тілмен сөйлеген
Қайсар, тентек көктемгі өзен секілдімін кейде мен.
Жүрдек дәуір иығыма ауыр жүгін артады,
Дарқандығым,
Бейқамдығым,
Осалдығым бар тағы.
Өзіме-өзім жұмбақ жанмын, —
Бір күн сөзсіз от басам,
Сеніммен
һәм
кешіріммен қарайтын көз таппасам.
Қайда ол көз?
Қанша үміттің жалын босқа қармадым,
Жігер-ойым,

Тәнім,
Қаным,
Шығындалсын бар малым,
Өзің айтқан үш байлықты кеудесіне жинаған,
Бір адал жар жолықтырсаң, болмас еді арманым!..

Көне, кімнің бақ жұлдызы туар екен оңынан?
Сол ер жігіт арман еткен асыл жардың соңынан
Сан мың еркек әлі қуып келеді...

БІРЕУІНІҢ мүмкіндігі әлдеқайда көп еді,
Жомарт, адал әрі жаркын жігіт еді өрелі,
Бірақ оны жігерсіздік бөгеді.

ЕКІНШІНІ шыдамсыздық адастырды жолынан,
Сосын қайтсін, ұстай салды басқа әйелдің қолынан.

ҮШІНШІ еркек кайратты еді жалын шашқан жанардан,
Қара күшке көп сенгеннен нәзіктігі жоғалған.
Шын бінайы сұлулықтың түп тамыры саналған,
Жер бетінде нәзіктікті аман сақтау — зор арман.
Нәзіктігін жойған адам
Қыстағы
Терекке ұқсас жапырағы тоналған.

ТӨРТІНШІ еркек қажет шақта тәуекелге бармады,
Жарты жолға жеткен кезде сөніп қалды арманы,
Қазір қайсар тағдырына қарсылықсыз көнеді.

Тек БЕСІНШІ ертең қуып жетеріне сенеді.

Ауық-ауық берілгенмен уайымға,
Өжет сенім айналмағай ойынға.
...Сол бесінші — ең бақытты еркектің
Армандаймын болсам-ау деп тойында.

ӘМІР-ТЕМІРДІҢ СОҢҒЫ ӨСИЕТІ

Күш пен ақыл кімде мықты — соның данқы ең үстем.
Қиып өтіп өзен-көлден,
Қия-шыңнан,
Еністен.

Сырнайлатып,
Кернейлетіп Өмір-Темір әскері
Мәрмәр қала Самарқанға оралды зор жеңіспен.

Кешке таман түс-тұсынан сансыз жарық самсаған
Көк Сарайдың аясында шаттық қосты қанша адам.
Акку мойын әсем әндер қалықтады төбеде,
Темірдің бұл жеңісі еді көптен күтіп, аңсаған.

Ой-сезімді айналдырып інжу-тізбек алқаға,
Қожа Хафиз шабыттанып жыр оқыды ортада.
Өмір-Темір қанаттана,
Жырға балқып,
Шоктанып,
Арайланған жанарында шоқтай қызу от жанып:
— Неткен асқақ сұлулық бұл,
Неткен жомарт сезім! — деп,
Қайта-қайта басын изеп, қолын соқты шаттанып.

Кенет біреу алға шығып бұрды өзіне жиынды,
Ханға қарап қалбаң қағып, бірнеше рет иілді:
— О, кемеңгер қасиеттім, ұлылардың ұлысы,
Даңқымыздың көшбасшысы, күдіреті, тынысы,
Сізсіз күллі Азияның бітпек емес бір ісі,
Сізден асқан данышпан жоқ,
Егер біреу бар десе,
Оның өзі — Сіздегі ұлы парасаттың інісі.
Тіпті әлемде Сізбен қатар қоя алмаймыз ешкімді!
— Дұрыс!
— Шын сөз!
— Хан жасасын! — деген қоштау естілді.

— Қай кезде де сом алтынның қадірі жоқ қолдағы, —
Деп әлгі адам әңгімесін әрі қарай жалғады, —
Шын өнердің мәнін білер,
Сөздің сәнін, дәмін білер,
Талғамыңыз тағы мені таң қалдырды, алыбым,
Сізді барлап өлең сөздің күдіретін таныдым.
Өнегеніз ғасырлардан ғасырларға көшеді,
Өзіңіздей көсемі бар елдің бағы бес елі!

— Токта!
Доғар!

Сарапталық,
 Сен бе, мен бе жетесіз?
 Сөзбен арбап, мақтау жолын меңгеріпсің қатесіз.
 Бір күшейсе өткел бермес тоғышарлық індеті.
 Әр адамның тірліктегі зор замани міндеті —
 Саф өнерді ардақ тұту және терең түсіну.
 Жан байлығын есепке алмау — босқа көкіп, ісіну,
 Халқымыздың ұлы рухын, бедел-парқын түсіру.
 Тек қарынға билік берсек, мына ғалам не болмақ?
 Онда ізгілік өзендері ақпай қалар табандап.
 Қашыр озып,
 Тұлпарлардың мерейі ақсап,
 Шабандап,
 Қарға біткен қаркылдасып, қырандарды жамандап,
 Биік пенен аласаның шекарасы жоғалмақ.
 Тұс-тұсынан мақтау сөздер құлағанмен көшкін боп,
 Әлі күнге жағымпазын жазалаған ешкім жоқ.
 Диірменің айналған соң жалғандықтың желімен
 Басқа арнаға түсіруге міндеттімін сені мен...
 Сәл ойланып:
 — Кімсің өзің, мақсатың не? — деді хан.
 — Әрқашанда орын ашқан Сізге жүрек төрінен
 Қорасанның хакімімін... Құттықтауға келіп ем...

 — Жалған хакім, жалған таудың даңқы жермен теңесін.
 Бар, қайта бер!
 Қорасанға енді хакім емессің!

 — Ұлағатты ұлы ханым, күн келбеттім, кеңісім,
 Мұңыңыз тым ауыр жаза болмас па екен мен үшін.
 Шетке қағу — өзіңізге шын берілген хакімді
 Тарылтпай ма сіздегі ұлы жомарттықтың өрісін?

 — Міне, міне, сын сағатта санаң қалай бұлтыңдар,
 Қырдың қызыл түлкісін де алдап кетер тұрқын бар.
 Жанарымды тұздай етіп,
 Өтпей жүрген қыздай етіп,
 Көзсіз мактап, беделімді асырдың-ау таудан да.
 Сен жанымнан табылар ма ең бастан бағым ауғанда?
 Ондай шақта жалт бұрылып кетеріне дау барма!
 Мадақ сөздер төбесінен қарша борап жауғанда,
 Елікпейтін басшының тым аз боларын білесің,
 Сондықтан сен қатерлісің жасырынған жаудан да.

Билік деген — қалың елдің көз қадайтын алаңы.
Мені жиі, жөнсіз мактау салтқа айналып барады,
Кейбір қулар шектен шығып тіпті теңеу таппауда.
Жалған жыршы, жалған акын
Желпи келіп жел канатын
Бұдан былай ерік берсе әділетсіз мактауға,
Сол сәтінде-ақ бұйырамын катал, ауыр жазаға!
Әділетті жаза барда ғәділетті ел аза ма?
Таразылар уақыт кейін, кім боркемік, кім мықты,
Тек әділ сын — ел тірегі,
Жалған мактау өлтіреді
Әміршінің санасынан сығалаған шындықты.
Ал, бұл жұртқа әкеледі канша кайғы-қасірет.
Құнсыз етіп мерей көгін,
Жағымпаздың көбейгенін
Ұғу керек туар жана қасіреттің басы деп.
Мың намыссыз жағымпаздан құлдық ұра құлаған
Артық маған қасқайып кеп шындықты айтқан бір адам.
Енді шындық менің мына билік құрған өлкемде
Ізгілікпен жұптасады,
Нық басады ертенге, —
Деп әміршінің жігер жүзген жанарында бак жанып,
Жанған бакпен шығып кетті қалың жұртты қак жарып.

Содан бері канша жапты сонау таудың басын қар.
Сан гүлденіп, сан қуарып,
Әмір-Темір даңқын алып
Жұмыр жердің кеудесінен ұшты дүлей ғасырлар.

...Бас қолбасшы Самарқанның бас көшесі бойында
Ескерткіш боп биіктеп тұр, берілгендей пайымға,
Берілгендей уайымға,
Ғасырында есепсіз көп қан төккені жайында,
Бірақ ұлы бір мінезді салт еткені жайында...
Нән бәйтерек әлдене деп сыбырайды қайыңға...
Ханның соңғы өсиеті,
Сөзге айналған қасиеті
Алты жүз жыл өткеннен соң, кәне, кімнің ойында?

Бір жас жігіт мінбеде тұр. (Сырт көзге тым ақылды),
Қосатындай көңілменен алыс пенен жақынды,
Қалбақтады, жалбақтады,
Арыстан ғып ардақтады,

Данышпан ғып салмақтады,
Ескерткішті орнатуға бұйрық берген хакімді.
...Сәлден кейін хакім оны өз қасына шақырды...

Нак сол тұста оң канаттан,
Парасаты самғап аққан,
Өзегінен гүл көктеген,
Темір аса құрметтеген
Кожа Хафиз өлендері жаңғырыға оқылды...

.....
Ой салар деп сеніп едім талай жаңа кескінге
Ұлы жырға бірақ назар аудармады ешкім де...
— ???

“ЖАЗАГЕР ЖАДЫ КОСМОФОРМУЛАСЫ” РОМАНЫНАН ҮЗІНДІЛЕР

ГИМАЛАЙ ЖОЛБАРЫСТАРЫ НЕМЕСЕ МАЛДЫҚ САНА ТУРАЛЫ МҰҢ

Рахымжан Отарбаевқа

Біздер кашан, арыламыз дүлей-шампа күдіктен?
Ең дұрысы, адамдығы еңкейгеннен қорыққан.
Көп жыл бұрын Гималайдың баурайында жүріп мен
Бір жолбарыс аулаушыға жолыққам...

Соның айтқан әңгімесі калып қойды есімде:
Қалың орман арасында, не құзар шың төсінде,
Не асқақ тау баурайымен сапар тартсаң жолға алыс,
Қайтпек керек, қарсы алдыңнан шыға келсе жолбарыс?

Ең бастысы, сабыр сақтап, еңкейместен тік тұру,
Аңға, малға жақындамас болмысыңды ұқтыру.

Осы шартты орындасаң, одан қауіп күтпегін,
Ал, еңкейіп, төрт аяқты малға ұқсасаң — біткенің.

Сол сәтінде-ақ тарғыл мысық қан толтырып көзіне,
Серіппедей тартыла кеп атылады өзіңе.

Бұл сұраққа ғылым әлі толық жауап таппаған:
Адам кейпін сақтағанды жыртықшы неге жақтаған?

Бәлкім, төңір пенделерін ойға тарту үшін де,
Жаратты ма жолбарысты осындай өр пішінде?

Інкәр тірлік жолындасын.

Кимылына мән бер сен,
Қай кезде де енсе бүкпеу — ердің басты құралы.
...Мен де кейде адамдығы аласарған жан көрсем,
Ыза буған жолбарыстай атылғым кеп тұрады...

Бір белгілі бизнесменнің наксүйері, сыңары,
Талай дарын ағып өткен,
Менің жастық шағым өткен
Алматыда, алма пейіл, сауда зейін қалада,
Жалт-жұлт еткен әсем тонын сары ала,
Гималайдың ең соңғы, ең атпалды,
Мекен еткен өр құзар шың-шатқалды
Барысының терісі деп мақтанды,
Жанарында бір дарақы от жанды.

Бірақ менің бұл жел сөзге тіпті сенгім келмеді,
Жолбарысын жоғалтса егер, таулардың да өлгені.

Жок, Гималай қасиеттім, сен тұра бер тағында,
Ізгілігін күдік басып,
Тағдырынан рух қашып,
Ұқсап өрі жойқын, ессіз ағынға,
Адамдарды малдық сана жетекке алған шағында
Және олардың қалуы үшін өз міндеті сабында,
Төңір ойын жолбарыстың көзі арқылы қабылда...

.....
Ой түзелсе, өрлер сенің бағың да.

ҰЛЫЛАР МЕН ОРТАШАЛАР

Әбіш Кекілбаевқа

...Міне, қызық, ылғи бойын зорайтқан соң күліп алдан,
Пайымсыз жұрт орташаны биік қойған ұлылардан.
Ұлылардың осал жерін орташалар біліп алған,
Ұлы ойлардың иығына орташа ойлар мініп алған.
Сан алкалы жиындарда орташалар той бастаған,

Хас тұлпардың данкын бөгеп орташа аттар ойқастаған.
Мынау марғау дәуірдің де орташалар — сүйенері,
Биліктегі бастың көбі — орташа ақыл иелері.
Техникалық түйсігі мен қарынының қадамы бір
Ұлы Рухын сыртқа тепкен орташа ойдың заманы бұл.
Шулы нарық базарына ене алмастан Ұят калып,
Семіз Байлық шіренеді жер кіндігі сияктанып.
Ғасыр арсыз болған соң ба Ұят, Намыс жүр киімсіз,
Ал, Рухты жалаңаштау қоғам үшін тым тиімсіз.
Жалаң аяқ қалай жүрмек, жолда сансыз шеге жатыр,
Неге оған болыспайды қайсар сана, кемел ақыл.
Ағатай, сәл сактаналық, рухсыз күш неге батыл?
Баспен емес, қарынымен ойлайтын топ келе жатыр.

ҚАСҚЫР АУЛАУШЫЛАР ҚУЛЫҒЫ ЖӘНЕ САРАЗБАН САБАҒЫ

Есүгей елесі

Мен өкенмін.
Есүгеймін...
Қатал-дүлей тағдырының қасіретіне камалған.
Мен өкенмін...
Әлде мүлдем өшірдің бе санаңнан?

Шыңғыс хан (таңдана)

О, Тәңірім, өңім бе бұл, түсім бе?
Тұрғандаймын қалың тұман ішінде.
Тірлік неткен түсініксіз майдан бұл?
Қарттық ғұмыр тайғанақ па,
Нак осылай, ойда-жокта
Және тым кеш кездескенге қайранмын.
Бірақ, әке, саған өкпем көп менін,
Неңдей азап орманынан өтпедім...
Қандай қорлық, тоғыз жасар шағымда
Жел өтінде жалғыз тастап кеткенің...

*(Қол созып, әкесіне
жақындауға бейімделеді.)*

Есүгей елесі

Токта,
Токта, Темуджин,

Жакындама өкене,
Тагдырға тұлпар жете ме?
Өкпелейсін, тұрмадың деп күшінде,
Кінәлі еттің ерте өлгенім үшін де.
Өз жолыңды өзің түздің сен бірақ.
Ә дегенде-ақ атанып “батыр ұлан”,
Ананның жатырынан
Екі бетің бал-бұл жанып, албырап
Оң колыңмен кан уыстап шығып ең.
“Бұл не,
Әлде канмен келген дәулет пе?”
Іштей корқып, сонда біздің әулетке
Ең канқұмар жан келгенін ұғып ем.
Гүл шағында-ақ мінезіңе канқұмарлық дөп келді,
Сүйенуге жарап калған туысыңды — Бектерді
Ерегісіп кайдағы бір түкке тұрмас балыққа
Куып тыктың кара жерге — табытка.
Бұдан кейін түк күмәнім қалмады,
Канкор данқың күллі әлемді самғады.
Әйтседағы саған менің таңым бар —
Калың жұрттың қайғысынан кордаланған бағың бар.
Жауың сенің тым көп еді, кара шыбын үймелетер көзіңе,
Оларды сен қалай онай бағындырдың өзіңе?

Ш ы ң ғ ы с х а н

Негізінен, бұл күресте жеңгенім,
Әке, сенің еңбегің.
Менің сегіз жасымда,
Түк жоқ кезде басымда
Перзентінді ойға бұрып орасан,
Каскыр менен каракұрттың ең осал
Мінездерін әңгімелеп бергенсің,
Қиялымды парасаттың шылбырымен өргенсің.
Ұлы кырғыз өлкесінде, Ыстық көлдің маңында
Карлы кыста, құзар таулар оранғанда ақ сағымға
Кәнігі хас аңшылар
Каскыр аулар шағында
Қолданбайды ескі әдісті таптанды.
(Таптанды ойда жоқ арна).
Ол аңшылар ешқашанда қақпанды
Байламайды бұтаға не томарға.
Каскыр қайсар мінезге бай, шектен шыққан намысқой,

(Кей жағдайда намысқойдың бағы кере қарыс кой).
Қалш-қалш етіп қасқыр бойын ыза бұған кезінде
Мойындамас болат тісті қақпаныңның өзін де.
Күшпен жұлқып босанады...
Неткен өжет кандылық,
Бір аяғын қақпаншыға естелікке қалдырып.
Сондықтан да қу аңшылар әдіс ашқан басқаша,
Қақпанды орта ауыртпаққа мықтап байлап тастаса,
Қасқыр оны сүйреткенмен жүз құлаш жер — барары,
Тек үміті сөнбегенмен болашағы қаралы.
Бірте-бірте бейімделер тағдырға үнсіз көнуге,
Қолбасшының басты ерлігі — жау рухын жеңуде.
Енді сенің екінші бір маған шерткен өңгімен —
(Оны дағы ой-санама жазып алғам мәңгі мен)
Уы күшті қарақұртты саразбанның жеңуі,
Анық айтсақ, айласыздың айлалыдан өлуі.
Көп аяқты қу саразбан жігер-күшін тақымдап,
Сақтықпенен бірте-бірте қарақұртқа жақындап
Алдыменен бір аяғын жайлап созып көреді,
Ал қарақұрт лақ еткізіп лезде уын төгеді.
Қулық-сұмдық иірімі неткен мұнша көп еді?!
Екінші аяқ созылғанда уын қайта себеді.
Бірте-бірте қарақұрттың уы мүлде таусылар,
Бейшараның аңғалдығы өз тағдырын қаусылар.
Күші жоқтың ісі де жоқ, көзінде өлім ойқастар,
Қарақұртты қу саразбан төңкеріп сап жей бастар.
Шексіз билік болғанымен, әке, сенің арманың,
Саразбанның қулығынан неге төлім алмадың?
Парасатсыз шығу қайда құзар данқ тауына,
Өзің білген даналықты, әке, өзіңнің жауына
Қолдануға өрең жетпей, қарақұрттай сорладың.
Адамдардың осалдығын зерттемеген қолбасы —
Қолбасы емес, қателіктер, жеңілістер арнасы!

ТАРИХИ ЖАДЫ ТҰЖЫРЫМЫ

*(Қайырханның Отырар қамалы қабырғасында
кілең әйелдер шақырылған жиында айтқан тілегі)*

Айналайын, келіндерім,
Гүл канатты өрімдерім,
Кешіріндер, аруларым ай қабақ,
Ай қабақтан бақыттарың бара жатыр тайғанап.

Мен сендерге еліміздің зұлымдыктан сорлаған,
Арғы-бергі тарихында бұрын-сонды болмаған
Бір өтініш айтам деймін...
Ол өтініш бірақ та
Заң боп енгей әр саналы құлаққа.
Өздеріңмен алты ай бойы ел намысын орман ғып,
Жер қайысқан қалың жауға қарсы тұрдық, қорғандық.
Мұрша бермей титықтатты қара күштің дауылы.
Енді біздер, кілең еркек қауымы,
Осы Отырар қамалының қасында,
Естелік боп келер талай ғасырға,
Нағыз ерлер санатында қарсы аламыз өлімді,
Рухымыз еңкейген жоқ, тек төніміз жеңілді.
Қайсар рух ойшыл қала мінезіне дөп келді.
Жылжыта алмай жанығып атын алға,
Ыза буған Шыңғыс хан Отырарда
Еркек кіндік қалдырмауға серт берді.
Бірақ, бірақ күннің көзін кім мәңгілік жабады?
Жасырынған дөңдей боп гүл шоқтарға
Кейбір ана-құрсақтарда
Сөзсіз біздің ұрпағымыз қалады!
Күрескер мұң қай кезде де қасіретке төзімді
Сол ұрпаққа жеткізіндер менің мына сөзімді:
“Бақ таппайды залым ойдың шаршағанын аяған,
Шыңғыс ханға жарты әлемді қызыл канға бояған
Тиістіміз тарих сотын, жады сотын жасауға,
Құрық керек тіршілікке өлім сепкен асауға.
Тым ұмытшақ енжарлыққа шындық қалай бас ұрмақ?
Сондықтан да Отырардан тараған әр жас ұрпақ
Іздеп тауып Шыңғыс ханның моласын,
Есіне алып шейіт болған атасы мен бабасын,
Есіне алып дүниені дүр сілкінткен індетті,
Сол молаға үш қара тас лақтыруға міндетті.
Қара тастар жинала кеп қара тауға айналар,
Өз тарихын ұмытқандар тауды көріп ойланар.
Айдарынан жел ескенмен,
Кей елдердің ойы өспеген, бойы өскенмен,
Жан байлығы саяз, содан іс-қимылы тайғанақ.
Бағынғыш һәм еліктегіш мінезімен иіліп,
Зұлымдықты батырлыққа шатастырып, сүйініп,
Өз ішінен шыққан залым ұлдарын
Байрағы етіп жердегі сан тұлғаның,
Даңқ пен дақпырт тұғырына өнеге ғып байламақ.

Қайда, қайда бастамақ құлдық сана,
Сөйтіп олар бір беткей шындыкка да
Қаяу салып, бояу жағып ойнамақ.
Бұл шараның түпкі мәні мынада:
Кейбір елдер, кей нәсілдер мұбада,
Өздерінің мейірім, әдеп-дәстүрінен тысқары,
Әділетсіз қан төгуге бағытталған құштары,
Қара пейіл тұлға туса және оны қолдаса,
Ол қолдаудан жазықсыз жұрт сорласа —
Онда әлгі бейшара елдің озғаны емес, тозғаны,
Зұлымдықтың күрегімен данқына көр қазғаны.
Қанға жерік қара тұлға туған ел,
Өз шаттығын өзге жұрттың көз жасымен жуған ел
Ақтау үшін қара күйе жұққан қара есімін,
Зардап шеккен басқа елдерден өз басшысы арқылы
Ата-тарих алдында сұрау керек кешірім.
Бар кезеңде рухани тазарудың паркы ұлы,
Паркы ұлының — данқы ұлы.
Сонда ғана парасат асқарынан,
Адамзаттың пенделік аспанынан
Бәсеңдемес әділ ойлар, лағыл ойлар жарқылы!

Әйел

Бұл асаси сөзіңіз
Болсын біздің арамызда мәңгі калар көзіңіз
Және ол сөзге келер ұрпақ өз намысын жанысын!

Әйелдер тобы

Ант етеміз сол үшін!
Ант етеміз сол үшін!

ЖЕТІНШІ ТҮЙСІК

Үйленіп отау көтердің, мінекей, сен де, бала қаз,
Тірліктен, бірақ, жарқыным, үйленбей кеткен адам аз.
Сен түгіл қасқыр қасқырмен, маймыл мен маймыл жұптасқан,
Өз теңін тапқан соң ғана адымын олар нық басқан.

Ойың мен ісің — жаңғырық, кейде оған түйсік жетпейді,
Әйел ап, бала тудыру ақылды қажет етпейді.

Күнделік құмар сезімді өрілгені үшін отпенен,
Шатастырып алдық, құдай-ау, бір туар махаббатпенен.

Алдану, сірә, түк емес бұлтақсыз, бұлтсыз шақта да,
Үйлену деген, карағым, алғашқы баспалдақ қана.
Ата-анан, үрім-бұтағың, бәрі де сені тұр қолдап
Бастысы — сұлу жұбайың өзіңе ертең кім болмақ?

Махаббат — қайсар заңғар шың кез келген өрлей алмаған,
Он мыңнан, бөлкім, екі адам үмітін зорға жалғаған.
Содан ғой, сансыз кеудені жалғыздық дерті торлаған,
Каншама заңғар тұлғалар қанатсыз жардан сорлаған.

Тұрмыстың түрлі сынынан сүрінбей өтті десе де,
Жұбайың досың бола ма?
Міне, бұл — басты мәселе.
Не бермек тәннің одағы?

Жанына жаны қосылмау
Бұл — нағыз бедеу қасірет, қосылмау деген — ашылмау!

Гүл болып ашылмағанның тілегін кім бар жақтаған?
Рухы қосылмағанның сезімі шаттық таппаған.
Рухы қосылмағандар — жалынсыз, сәнсіз, жақұтсыз,
Сондықтан мына жалғанда екеудің бірі — бақытсыз.

Сондықтан махаббаттың да сырт санын құрайтындар көп,
Жәй көзге күліп жүргенмен, жасырын жылайтындар көп.
Тағдырдан қашу мүмкін бе, жүрсең де қандай жолменен,
Бір мәнді сұрақ алдында тұрады ылғи көлденен:

“Жұбайың досың болды ма самғатқан сенім шырайын,
Нақ сондай ұлы бақытты берді ме саған құдайым?
Ойнай ма оның көзінде сезім мен рух жаркылы,
Ұға ма ол шаттық-мұңыңды жетінші түйсік арқылы?

Ұқпаса...

Ісін секілді дауылда мұзға жаққан от,
Рухани терең түйсіну жоқ кезде махаббат та жоқ.

Поэмалар

*Нағыз қыран мәңгі ардақтап
өтер болар өз көгін,
Өзіңді-өзің ұмыта біл, бақыты
үшін өзгенің.*

МАХАББАТТЫ ҚОРҒАУ

Кіріспе яки ғашықтар жазған хаттардан

I

Біз екеуміз жолықтық,
Бірақ тым кеш жолықтық,
Достасудан от тұтап, коштасуға қорықтық.
Маған құйды жарығын сенің көңіл-терезен,
Аркамызда — құзар шын,
Алдымызда — өр өзен.
Өр өзеннен өтуге кім береді қайықты,
Кім бар бізді түсінер, қане, кім бар байыпты?
Ал қайықшы — қикар шал
Жалынғанмен не бітті?
Қайығына қабаған итін байлап кетіпті...
Япырай, біз соншама дәрменсіз боп тудық па?
Бойымызда жоқ екен итті алдайтын қулық та.

II

Көбелектің “кеселі” —
Тұрақсыздық деседі.
Гүлден алған шапағатты сезімі
Келесі бір гүлге жетпей өшеді.
Өз мінезі өзіне үкім кеседі...
.....
Менің саған айтпағым да осы еді!

III

Амал бар ма, махаббатқа жан пидалық ете алмадың,
Акку-арман жалт бергенде, қуып көрдің, жете алмадың.

Жете алмадың,
Көлеңкеңнен алыс ұзап кете алмадың,
Жанар майын жағып біткен машинадай от алмадың.
Еркін кайда,
Сертің кайда,
(бөрің кайда, құрып қалғыр?)
Ең шешуші кез келгенде, тілің тістеп тұрып қалдың.

Енселім деп ойлаушы едім
Еркелеуші ем ерге балап,
Ең шешуші кез келгенде тұрып қалдың жерге қарап.
Артық қорлық бар ма өлемде сенгеніңнен безінуден,
Құлай сүйген адамыңның осалдығын сезінуден...

Көз жасымды көрсетпеуге тырыстым мен саған бірақ,
Сен деп шыққан сенімімнің биігінен барам құлап.

Махаббатқа жан пидалық етпедің бе,
Бәрі бекер!
Енді қалған қызығыңның нарқы кеміп, мәні кетер.
Өзінің ең қасиетті өнін қорғай алмаған жан
Басқа істе де қабілетсіз...
бағы мәңгі жанбаған жан.
Сірә, бағың жана қоймас, басқан ізін, кетті кейін,
Әйтсе де, мен жылап тұрып, жолың болсын деп тілеймін.

IV

Бакшадан алма ұрлаған баладай нақ
Кеудемде үркек сезім салады ойнақ.
Отыздың орманында жүргенімде
Алдымнан шықтың, айнама, ағатайлап.

Сен мендік бар шаттықтың төресі ме ең,
Жүр едім өткен шақтың елесімен.
“Мұнда кел, мұнда кел” деп қол бұлғадың
Жиырмандың көк балауса белесінен.

Селк еттім даусыннан шошығандай,
Жүр едім өз мұнымды өшіре алмай.
Жиырмада алдап кеткен махаббаттың
Күнөсін әлі күнге кешіре алмай.

Сен болып қайта жанды-ау сағынышым,
Бәлкім, тар мандайымның бағымысың.
Бәлкім, сен менен қашқан махаббаттың
Ойланып қайта соққан шағымысың.

Сол болсаң, қолыңды бер,
жүр, қарағым,
Сен барған жерге мен де бір барамын.

Көл едім тасымаған,
тасыттың ғой,
Бақша едім бағы тайған,
гүлге орадың.
Кәнекей, жалынына жалға мені,
Күтіп тұр пәк махаббат, арман елі.
Өмірде мені алдаған адамдар көп.
Тек қана сен алдаушы болма мені!

V

Ар алдында, адал, акпыз десек те
Сан сұрақтар алар кейде жағадан.
Мүмкін, бізді таңар шулап өсекке,
Мүмкін, бізді түсінбейді көп адам.

Алуан ұғым алуан жакка тартады,
Сан көңілдің тұйығына малтыдым.
Ғашық болып көрмегендер бар тағы,
Олар бізді кайдан ұқсын, алтыным.

Көзімді алмай маздап жанған оттардан
Саған сенем,
Саған сенім артамын.
Қорықпаймын түсінігі жоқтардан
Жүрегі жоқ адамдардан қорқамын!

1. Саматтың жұбайы Айжанармен жекпе-жек

Замана тұр бөркін алып ойланып,
Сол түнгі ойлар кетті бізді кайда алып?
...Сол түні біз
сенің туған сінліңнің
Он сегізге толған күнін тойладық.

Мен қуана тост көтердім қызға арнап:
— Ал сапарың сәтті болсын, қызғалдақ.
Өмір мынау:
Қатар тосқан жеңілі мен ауырын,
Қайғысы мен сауығын,
Шуағы мен дауылын.
Бүгін, міне, сенің туған күнінде
Қандай тілек айтсам екен, бауырым?

Саған байлық тілер ем мен,
бірақ ол бір өңгүдік,
Есігіннен кіргенімен паң күліп,
Жүргенімен шеру тартып,
сән құрып,
Саған жолдас бола алмайды ол мәңгілік.
Бәлкім, ерлік тілер ем мен тамыр алған төзімнен,
Ерлік сезім бірақ сенің табылады өзіңнен,
Онсыз адам жүре ала ма соқпақтар мен жолсызда,
Ал сұлулық тілер едім,
сұлуың сен онсыз да.
Қайтсем екен?
Мен одан да бүкіл адам аңсаған,
Бүкіл адам сан мың жылдар арман етіп шаршаған,
Азы жетіп,
ал сан мыңы тек елесін тамсаған,
Кез келгеннің бақшасында піспейтін,
Кез келгеннің уысына түспейтін,
Зор махаббат тілейінші мен саған —
Деп едім.
Тіпті сол сөт ұқпай қалдым себебін,
Сен орныңнан кенет атып тұрдың да,
— Махаббат жоқ! — деп күрсіндің ызғар шашып қабағың.
Мен жүзіне аң-таң қалып ежірейе қарадым,
Қарап едім жасқа толып кеткен екен жанарың.
— Махаббат жоқ! — дедің тағы, — ол өншейін далбаса,
Ғашықпын деп,
Сүйемін деп,
Сенем деп,
Адамдардың бірін-бірі алдайтыны болмаса,
Махаббат жоқ, ол өншейін далбаса!
Айтып-айтпай не керек,
Бір кез мен де мына сінлім сияқты
Ұяң едім,
сұлу едім керемет.
Менің асқақ сезімімнен үміткер
Аз болмайтын біздің жакта жігіттер.
Катал, кикар тағдырынан тек махаббат сұраған,
Махаббатты таппай қойман деп талпынса бір адам,
Ол мен едім.
Бірақ бүгін сол сезімнен не қалды?
Сондағы үміт талдан ұшқан жапырақтай жоғалды.
Қазір момын күйеуім бар

және екі-үш балам бар,
Жағдайым жоқ ештеңеге аландар.
Не ішемін, не киемін демеймін,
Мәселесін шешіп алғам қарын менен көмейдің.
Міне, кара, саусақтарым көрінбейді алтыннан,
Тек баяғы шат қиял жоқ сан тарапқа шарқ ұрған,
Тек баяғы жігіттер жоқ тереземді торыған,
Олардың да бағы алыстау болған шығар сорынан.
Кездескенде жалқау тартқан басын изеп өтеді
Ұлын ертіп соңынан.
Жылдар бойы аландаумен қуатымды сарқыдым,
Босқа шаштым жігерімнің жарқылын.
Жер бетінде махаббаттың бар екені шын болса,
Айтшы, көне,
мен неліктен жолықпадым,
жарқыным?
Үндемедім,
тарылғандай кеңісім.
Москал көрші жауап берді мен үшін.
— Иә, иә, өміріңе өкпелісің, қарындас,
Оған біраз себептер бар,
Тірлікте бір бекеттер бар кілтің таппай алынбас.
Ырық бермес бөгеттер бар не түрлі,
...Алматыдан шыққан жолдың барлығы,
Отырарға бастап алып бармайтыны секілді.
Өмірдегі сан салалы жолығу мен жүздесу,
Табысу мен кездесу,
Талпыну мен түйісу,
Сағыну мен сүйісу,
Тіпті кейде одан да өзге сезімдер
Махаббатқа бастап бара алмайтыны белгілі,
Махаббат ол — жан мен тәннің тізе қосқан ерлігі.
Не болды екен сені мұнша жүдеткен,
Үміт қайда жүрегіне гүл еккен?
Сұлулығың кем емес қой Баяннан,
Ақылың да кем түспейді Жібектен.
Сенде де бар тым сезімтал көз, көңіл
Көңілі мен көздеріндей өзгенің.
Айлы кеште саған да айтты ғашығың
Ұлы Абайдың Тоғжанға айтқан сөздерін.
От боп өртеп ғашықтықтың ықпалы,
Ән қостыңдар...
Жұрт қуана құптады.

Талпындыңдар,
Алқындындар, ал бірақ
Одан Қозы, сенен Баян шыкпады.
Неге бұлай?
Өмір бақи бұл сұрақ
Өтер, мүмкін, намысыңды шымшылап.
Қайда жүрсе тек өз өнін айтатын,
Елікпейтін өзге шу мен сарынға,
Қажымайтын қар мен желдің өтінде,
Махаббат та ұқсайды ұлы дарынға,
Шын дарындар аз ғой жердің бетінде.
Иә, махаббат қайсар құзды жарып өтер тасты жол,
Махаббатта сезім ғана ойнамайды басты рөл,
Ұға алмадың сен оны, айнам.
Жеткен жерге талабың мен ақылың,
Сезімің мен батылың,
Қырсыққанда, жетпей қалды шыдамың,
Әне, соның кесірінен қаншама жыл жыладың.
Шыдам жоқта, төзім жоқта,
Көкірегінде көзің жоқта,
Жүрегінде ерлік жоқта қорғай алар шаттығын,
Махаббат та жоқ, күнім!
Кездер аз ба ой көргенді көз көрер,
Отын өзің жаға алмаған,
Өзің іздеп таба алмаған асылды
Таппайды деп неге ойлайсың өзгелер?
Қарашы, өне, мына сіңлің сияқты
Инабатты, албырт әрі ұятты,
Алаулаған желегі
Соңымыздан асау ұрпақ, арынды ұрпақ келеді.
Оларға пәс болар әлі
Бізге биік көрінетін төбелер.
Біз сүрінген кезендерден,
Біз жүзуге жасқанған өзендерден,
Солар жүзіп өтеді деп сене бер.
Бұған күмән келтіруің азаматтық болмас та.
Бүкіл адам іздегенмен бақыт жолын, бақ жолын,
Ешкім оңай таба алмайды Абайы мен Тоғжанын.
Өйткені асқақ азаматтық жоқ жерде,
Қайсар сенім жоқ жерде,
Махаббат та жоқ, жаным!
— ?
Ортамызда қалжың айтып бір жігіт,

Отыр еді қалың жұртты күлдіріп.
Отыр еді бізден гөрі сінліне
Жақын, сырлас екендігін білдіріп.

— Ал мен таптым Тоғжан сынды пәк жанды, —
деді ол масаң діріл қосып сөзіне.

— Өзің Абай болмаған соң,
Мазалама Тоғжанды, —
Деді сіннің жас үйіріп көзіне...
— ?..

2. Ғайша

Ғайша жеңгей сүйген жарын аттандырды майданға...
Сенген жүрек серттен онай тайған ба?
Соғыс бітті.
Ал күйеуі келмеді.
Үш жыл күтті.
Бес жыл күтті...
Өлді деген суық сөзге сенбеді.
Тұманға орап тілекті
Тағы төрт-бес жыл өтті.

Тәтті арманын көңіліне тоқ санап,
Күте берді сағат санап, сәт санап.
Кейде аусар тағдырына нала боп
Көкірегінде маздап, ұйтқып жанады от.
Тым құрыса,
Тым құрыса, құдай-ай,
Алданыш қып отыратын бала жок.

Артса да үміт бір күннен соң бір күнге,
Жалғыз жанға жараспайды күлкің де.
Болмады ғой.
Болмаған соң ақыры
Көрші картка ерге шықты бір түнде.

Сол түн тыныш ұйықтады
Жана үмітін жағып бір,
Кеудесіне қанағаттан тағып гүл...
Ал таңертең арман болған күйеуі
Терезені қағып тұр.

Ғайша сорлы күйіп кетті бұл қорлықты көргенде,
Тастай қатып қалды тілсіз, естен тана үдеріп,
Сонан кейін шашын жайып жіберіп,
Күйеуінің аяғына құлады.
Құлап жатып ағыл-тегіл жылады,
Жылап жатып зарлады,
Өзін-өзі жерге соғып қарғады.

...Махаббаттың құм секілді мінезі жоқ сырғыма,
Жүргенімен көп опық жеп алданып...
Ғайша кенет орнынан сүйретіліп тұрды да,
Бір ғана ойға табан тіреп түбірлі,
Ту еністе тасып жатқан долданып,
Асау Ақсу өзеніне жан ұшыра жүгірді...

Бағаласан, махаббатты бағала,
Бағаласан, махаббатты бағала...
Сәлден кейін сорлының
Орамалы ғана жатты жағада.

3. Түркістан аңызы

*Он төртінші ғасыр тудырған ғаламаттардың бірі —
Түркістандағы Қожә Ахмет Иассауи ескерткіші. Бірақ өкінішке
орай, осы алып ғимараттың бас қанатын сәулеттендіру жұмысы
аяқталмай қалған.*

(Газет мақаласынан үзінді).

Талай-талай биікпаз асылдарды
Тенескенде келтірмей иығынан,
Ескерткіш түр
Қаншама ғасырларды
Ұзатып сап, күлімдеп миығынан.

Жалқау, кикар түйедей тартыншақтап,
Жылжыды өмір үстімен кемел жердін.
Ескерткіш түр ұлылық қалпын сақтап,
Даңқын сақтап данышпан шеберлердің.

* * *

Мизам түсіп, — күз қызығы қалған кезде азайып,
Түркістанда бір ескерткіш бой көтерді ғажайып.

Күннен-күнге келбеттеніп, күннен-күнге сән құрып,
Нән ескерткіш бой көтерді жұртты өзіне таң қылып.

Сан мындаған құл-құтандар ертелі-кеш тынбастан,
Сар даланың кеудесіне жазып жатты бір дастан.

Мерейі асқан зарлы дастан секілді еді ол дегенмен,
Иран, Үнді елдерінен жеткізілді шеберлер.

Жалынына темір балқып, илеуіне тас көнер,
Хас шеберлер арасында болатын бір жас шебер.

Ол туралы жұрт айтатын:
“Өнерінің өрті бар,
Тәңір қалай жарылқайын десе, әрине, еркі бар.

Саусағының салымы бар, сосын, өттен, бөркі бар...
Ал әйтпесе, қызда сирек кездесетін көркі бар”.

Қайран шебер қалбаң қағып, еркін алып тынысын,
Басқарып жүр ескерткіштің ою-өрнек жұмысын.

Қор бейнеттен жұрт кешкілік дем алғанда болдырып,
Түркістанды түрлендіріп ән бастайтын сол жігіт.

Ол ән салса, қапас, тұйық кеудесінде жел тұрып,
Бірде жарын, бірде анасын көз алдына келтіріп,

Басыбайлы батпан мұңы сәл де болса кертіліп,
Құл-құтандар жадырасып, қалатын бір серпіліп.

Ол ән салса, ұзақ түнді кірпік ілмей атырған,
Сәукелелі қыз шығатын шеттегі алтын шатырдан.

Тілек сайын тізгіндескен неткен інкәр өмір бұл,
Сол бойжеткен балдызы еді қаһарлы Ақсақ Темірдің.

Міндет ауыр. Хан бұйрығы мәмілеге қарай ма?
Ғимаратты енді аз күнде бітірген жөн қалай да.

Шеберлерді ықыластап, ынталамақ ниетпен
Хан оларға балдызының қызметін сый еткен.

Хан балдызы — Мәрзия ару ішке бүгін мұратын,
Күнде түсте шеберлерге сусын әкеп тұратын.

Сырт көздерді қалдырмайын дейді ме өрттің өтіне,
Паң бойжеткен жұқа ғана перде ұстайтын бетіне.

Гүжбан тағдыр иығына нені артса да көнердей
Шебер жігіт Мәрзияға ғашық еді өлердей.

Ғашығының айдай жүзін бір көруге тамсанды,
Бірде сусын әкелгенде пердесіне қол салды.

Қыз қымсынып тұрып қалды, тұрып қалды күлімдеп,
Алма беті гүл-гүл толқып, оймақ ерні дірілдеп.

Сосын, ләм деп тіл қатпастан, еркін басып шеткері,
Өзіне арнап орнатылған ақ шатырға беттеді.

Москал шебер күйіп-пісті:

“Қарағым-ау, мұның не,
Көпсінгенің осы нұрсыз шабаталы күнің бе?”

Сезіміннің төзім жібін албырттығың қиды ма,
Енді қайттың,
Әлде басың өкпелі ме иығыңа?

Пітінелі болмақ енді саған мына атар таң,
Ертең ерте Аксак Темір оралады сапардан.

Болған жайды балдызы оған айтпай, сірө, тұрмайды,
Айтты, бітті, жаның онда жаһаннамға зырлайды.

Солай, ұлым. Әміршіден енді рақым іздеме,
Бірақ сенің кесепатың соқпай кетпес бізге де”.

Жігіт боп-боз. Қаны қашып сөзін зорға бастады,
(Бедерсізін бұрын қалай сезбей келген достары).

— Туыскандар,
Камданайық,
амал-айла жасайық...

Біреу айтты:

— Бүгін түнде ұйымдасып қашайык!
Келісілді. Бірақ, бірақ... жөн болды ма қашқаны?
Хан әскері қуып ұстап зынданға өкеп тастады.

Енді ненің мәні қалды.

(Мұндан, мейлі мұнданба?!)

Ертеңгілік Мәрзиядан хат кеп түсті зынданға.

Жігіт жылдам оқып шықты дір-дір етіп қолдары,
Қыздың хаты мынау еді сондағы:

*“Бір күнде ашып мінезіңнің бар қырын,
Тез сөндірдің жігеріңнің жарқылын.
Ұнап еді батылдығың алғашқы,
Тырағайлап қашқаның не, жарқыным?”*

*Жарылардай саған құштар сезімнен,
Өзімді-өзім тұсаулаушы ем төзіммен.
Өлімнен де қаймықпаған тілекті
Қалай оқи алмағансың көзімнен?*

*Өнерің бар қараған жұрт қанбаған,
Әнің анау аспанымда самғаған.
Құдай саған бәрін беріп,
Тек қана
Ерлік бермей қойғанына таң қалам.*

*Енді бәрі өшті,
Сөнді.
Далбаса.
Амал қанша өз сенімім алдаса?!
Сен өлді деп өкінбеймін.
Әттең-ай,
Бітпей қалған мына ескерткіш болмаса!*

*Бұлақ өмір сүргенімен құрақсыз
Сезім өмір сүре ала ма мұратсыз?
Жүрегінде ерлігі жоқ адамның
Барлығы да махаббатқа тұрақсыз!”*

Өлімге сан жакын бардым,
Қорғансыз боп көрінсем де жай көзге.
Шындықты айтқан ақындардың
Бірақ жолы болып еді қай кезде?

Көрде де енді сен жайлы ойға батамын
Бұл інкөрлік созылады қаншаға?
Кім қаншама шексіз сүйсе Отанын,
Оның тартар азабы да соншама.

Мен сенемін, күні ертен
Нұрлы үмітпен оянар деп ұлы өлкем.
Күліп жайсаң күн ғажайып
Ел наласы тарқар деп.
Ақымақтар күрт азайып,
Сұмдар қорқақ тартар деп.

Мен сенемін, күні ертен
Пенделіктен тазарар деп ұлы өлкем.
Жә, қашанғы бакка зорлық мінгеспек?
Сенем, ертең оттыға отсыз күлмес деп.
Тек тұлпарлар ғана алатын бас бәйгі
Есектердің мойынында жүрмес деп.

Мен сенемін, күні ертен
Ақыл-ойды пір тұтар деп ұлы өлкем,
Мына дәурен бұрқан-тарқан
Ертең қайта өзгерер.
Ақындарын сұлтандардан
Артық сыйлар кез келер.

Қадір тұтам қиялдауды
Ертең талғам өзгерер.
Шындап құлай сүйе алмауды
Қылмыс санар кез келер.

Туған елім,
Күдіретімсің аңсаған.
Алдан жарқын күн шыққанша,
Кескініңді көрмейінші шаршаған.
Пасық ойлар тұншыққанша,
Дулығаны қақ жарып гүл шыққанша,
Жер астынан қарап жатам мен саған.

2. Әке үкімі

Шомбал жігіт кіріп келді ентелеп,
— Әке, — деді ол кірген бойда,
— Әке, — деді еркелеп, —
Жүруші едің маған ылғи өкпелі,
Кеюші едің
Мал болмайсың деп мені.
Сол сөзінді, сірә, қайтып аласың-ау шамасы.
Аты шулы Баймағанбет сұлтанның
Маған берген сыйлығына карашы!

Төрде отырған әкесінің алдына,
Маң-маң басып барды да,
Алтын жіппен әдіптелген жағасы
Сұр ішікті тастай салды баласы.
— Иә, сөйле, — деді әкесі, —
Қандай ерлік көрсеттің,
Екі ай бойы, қане, қайда жол шектің?

Баласы айтты:
— Топ бастадық төрт адам.
Махамбеттің жақыны
Ықыласты үгіттеп,
Мақтап, қағып арқаға
Қосып алдық ортаға.
Бұл — түгелдей мына ұлынның ақылы.
Еркін жетер өңгіме ол бір таңға.
Қапысызда қармақ салып,
Махамбетті алдап соғып,
Басын кесіп, сыйға тарттық сұлтанға.
— Ой, залым-ай,
Жүзіқара залым-ай,
Мұнша залым екенінді қалай келгем танымай.
Бұдан өткен зор қасірет болар ма,
Бұдан өткен зор қасірет болар ма, —
Деп әкесі жас үйірді жанарға.
— Қабағыңды жаба қалды неге мұң,
Әке, сенің қай сөзіңе сенемін,
Есінде ме,
Менің бала күнімде
Махамбетті жек көремін дегенің?
— Рас, ұлым, айтылған сөз оқпен тең,

Бір кезде мен Махамбетті жек көргем.
Әлде, кемшін шағым ба еді ол ақылға?!
Пенделік қой салған мені тақымға.
Оған себеп —
Сенің анаң жасынан —
Ғашық болған сол Махамбет ақынға.
Азаппенен атса да асау тандарым,
Қайрағам жоқ қызғаныштың қанжарын.
Іштен тынып жүре бердім төзген боп,
Өзін шексіз құлай сүйген жан барын
Қайран ақын сезген жоқ.
Анаң марқұм ол дегенде от жалындап көзінен,
Тамсанатын
Нақ бір бакыт табардай әр сөзінен,
Ұлы ақынға деген іңкәр сезімін
Көрге бірге ала кетті ол өзімен.
Әттен, біздің сор маңдайлы Жайықта
Ерлер аз ғой бара алатын байыпқа.
Тым кеш ұқтым,
Махамбеттей батырға
Бүкіл қазақ ғашық болса айып па?!
Күдіретті шындығынан танбаған,
Парасатын ізгілікке жалғаған
Ақын деген киелі аққу самғаған.
Ал, ендеше, аққуды атқан пендені
Қай атаннан көріп едің, оңбаған?
Бұл салада сен бірінші адамсың,
Адам емес,
Ең бірінші надансың,
Ел дәстүрін,
Ер дәстүрін қорлаған.
Нақ мынадай қасиетсіз оқиға
Бұрын қазақ топырағында болмаған.
Қандай киын кезеңде де
Туған ел
Ақындарын жанын салып қорғаған.
Түсінбедім,
Армандап ең нені, ұлым?
Ертең сені қойып желдің өтіне,
Ызалы ұрпақ түкіреді бетіңе.
Сол қорлықтан құтқарайын сені, ұлым!
Және ол зар оңайлықпен тыйылмас,
Қанымыз бір,

Жолымыз да шиырлас.
Енді сенің кесіріңнен
Маған да
Туған жердің топырағы бұйырмас.
Жә, не қайыр, налы мейлі, налыма,
Сорлы балам,
Туыпсың-ау сорыма.
Өзің түстің өзің қазған орыңа.
Кеттік көне,
Ішігіңді ал қолыңа!

Ұясына күн түр еді батқалы.
Түксиеді меніреу құм шатқалы.
Олар үлкен қара жолға түсіп ап
Бір төбенің қасына кеп тоқтады.

— Мынау төбе саған соңғы шығар шын
Болатынын ұғарсың.
Сен, әрине, құралайды көзге атқан,
Атқан оғын маздатқан
Менің мерген екенімді ұмытпаған шығарсың? —
Деді әкесі құлазып нар көңілі.
Дір-дір етіп:
— Ұмытқам жоқ, — деді ұлы.

— Балам, үміт — қызығымның өлшемі
Өзің едің,
Қайғым болдың еңселі.
Басына шық, көне, мына төбенің,
Осы арада қалдырамын мен сені.
Қараладың қасиетті мекенді,
Жараладың тұрмастай ғып әкенді,
Мына жолмен өткен жұрттың аузынан
Махамбеттің жырын тыңдап жат енді.
Мүмкін, сонда ұғынаарсың катенді.
Кім аяққа басса заңын даланың —
Ұмытқаны қатал тарих сабағын.
Кешір мені,
Таусылды бар амалым.
Дала заңы — баба заңы, қарағым, —
Деп әкесі қолына алды садағын...

ШЫҢҒЫС ХАННЫҢ ҚАТЕЛІГІ

немесе
жеңілген жеңімпаз хақындағы
Отырар дастаны

*Олжас Сүлейменовке,
мына жолдардың авторына:*

*“О, мы не забываем, никогда
Свои тысячетлетние обиды,
Великие сжигали города,
Не ведая, что летописец видит.”*

*“...Науқас меңдеп барады. Мына кішкене үрпек бас перзентімнің
ат жалын тартып мінгенін көруді тағдырдың жазбағаны-ай! Ата-
дан балаға ауысып келе жатқан дәстүр бойынша ұлымды тіземе
мінгізе отырып, Отырарды қорғау жолында түгелдей опат болған
ұлы бабаларының жанқиярлық күресін сан рет өңгімеледім.*

*“Әлі тым жас қой, түсіне қояр ма екен?” — деп әйелім күдік те
білдірді.*

*Жоқ, түсінуге тиіс. Түсінбесе өзіне қиын. Тамырын тереңге
жібере алмаған дарақтың қашанда ғұмыры келте.*

(Әкемнің досына жазған хатынан)

I

— Данкың қайда төске өрлеген?

Екі жүз мың әскерменен

Алты ай бойы кіп-кішкентай Отырарды ала алмау,

Алты ай бойы Отырардың осал тұсын таба алмау —

Ойы — дауыл, сезімі — аспан,

Тек жеңіспен көзін ашқан

Менің алғыр ұрпағымның сүйегіне зор таңба,

Намысыма сызат түсті мына сенің арқанда, —

деп Шыңғыс хан Шағатайға оқты көзін қадады.

— Осы өкініш мені де өртеп барады.

Отырардың бакытына орнаған

Болар, бәлкім,

Алдырмай тұр зор қамал.

Бірақ, әке, жүргенім жоқ аянып,

Қанша үмітім желге ұшты,

Қанша әскерім жер құшты.

Дала жатыр қызыл қанға боялып,

Егер бүкпей баяндасам шындықты
Рухы — өр,
Төні — бекем,
Бұл бір қайсар халық екен
Тірліктен де артық қойған бірлікті.

Жүрегінде ыза табы қалмағандай бір мысқал:
— Шалалаусың, — деп жымыды Шыңғыс хан. —
Сақталмауы мүмкін емес зерденде,
Сен тоғызға келгенде,
Ұлу жылы, Үкітайдың тойында
Оқ өтпейтін алып батыр жайында
Ертек айтқам оңашалап өзіне,
Сол ертекті неге алмадың пайымға?
— Кешір, өке, балалық па,
Зерсіздік пе,
Шалалық па,
Тек нобайы ғана қапты ойымда.
Ұмытпасам Масагет даласында,
Андысқан қас пен достың арасында,
Атса садақ дарымайтын,
Мынмен жеке шайқасса, арымайтын,
Шапса қылыш кеспейтін,
Жанарынан мейірімі өшпейтін
Өтіпті бір өжет батыр нар кісі, —
деп баласы кібіртіктеп тоқтады, —
Есімде жоқ, өке, одан арғысы.

— Есің кетсе, естіге кіріптарсың,
Ең бастысын ұмытқансың, —
Деп Шыңғыс хан ызбарлана тіл қатты,
Әр сөзінде атан түйе қайысардай зіл жатты. —
Жә, ендеше, түсірейін есіңе.
Жомарт, аңқау сайын дала төсінде
Сан мың әскер жеңбеген өр алыпты
Бір-ақ адам табанына салыпты.
Әлгі алыптың кеудесінде бармақтай
Оқ өтетін осал жері болыпты.
Данқ кімнің күліп тұрса басында,
Сатқындық та бұғып жүрмек қасында,
Айлакер жан соны жазбай таныпты.
Қай кезде де айла кескен нарықты.
Жақын барып үнілместен жауыңа

Шығам деме, ұлым, жеңіс тауына,
Адам аз ба күшке сеніп адасқан?
Жауың мықты.
Бұған, сірә, таласпан.
Әр мықтының осал жері болмай ма?
Болса қайсы,
Оған бастар жол қайда?
Ал бұл сұрақ бар кез сенің жүру керек басында,
Менің күллі жеңісімнің құпиясы осында!

Көңілінен күрт серпіліп наласы,
— Ұқтым, әке, — деп жымыды баласы.

II

Алты ай бойы ерлік салтқа төрін берген Отырар,
Алты ай бойғы алапатта жеңілмеген Отырар
Алты-ақ күнде жермен-жексен қирады.
Ақыл-ойын жалындатқан,
Өнер, ғылым шамын жакқан
Ұлы қала Азияның мандайына сыймады.
Безбүйрек жау сәбилерді,
шал-шауқанды,
кемпірді,
Тіпті жүкті әйелдің де ішін жарып өлтірді.
Күзғын, қарға ғана тынбай шарлап мұңлы аспанды,
Отырардың аянышты, зарлы өмірі басталды.
Айдай әлем мойындаған данқы бар,
Жүз елу мың халқы бар
Нән қаланың асқақ әні осыменен шектелді...

.....
Үш күннен соң екі адамды Шыңғыс ханға ап келді.
Оның бірі - аты аңызға айналған,
Алты ай бойы Отырарды
Құтқарам деп арпалысқан қайраннан,
Жүрек шамы ізгіліксіз жанбайтын,
Аман өткен сан алапат майданнан,
Қанаттыны талаптыға жалғайтын,
Фараби мен Иассауидің жырларын
Таннан таңға жатқа айтудан талмайтын,
Әрі өзгеше ел басқару мәнері
Отырардың Қайыр атты ханы еді.

Екіншісі — кара мұрты кара түн,
Кара түнде қаққан кара қанатын,
Шағатайға Отырардың қакпасын
Ашып берген Қарашоқы болатын.

Қайран тірлік, бақ пенен сор кыркысқан,
Түлкі сайға,
Қыран өрге тырмысқан.
Екеуіне алма-кезек көз тастап,
Ұзақ,
үнсіз,
ойға шомды Шынғыс хан.

— Иә, Қайырхан, — деді сосын жай ғана, —
Рух — ердің өзегі ғой қайда да.
Ең әрісі
Женілістің өзін де,
Шешкің келіп түр өзіңнің пайдана.
Жігіттерім рухына кармақты
Салмак болып,
Төніңді әбден қорлапты.
Батырлықтан бағың бірақ жанған, ө,
Маған қарап күліп тұрсың сонда да.
Олар сенің жеңгенімен төніңді,
Амал нешік,
Жене алмапты жаныңды.
Мысқыл күлкің салды маған каншама ой,
Шіркін, сендей бес қолбасшым болса ғой,
Қалың қолым ұксап дүлей тасқынға
Бөлеп дарқан күйге мені
Бүкіл әлем билер еді
Аяғымның астында.
Ха-ха-ха-ха-ха, ал мына бір сатқынды
Құдай саған қайдан ғана тап қылды.
Қайғылы әрі күлкілі.
Қайран анқау дара тұлға,
Аңғармапсың қанатыңа
Жасырынған түлкіні.
Ерлігіне осы болсын сыйлығым,
Саған кидым бұл сатқынның билігін!

Түр еді еркін, езу жимай күлімдеп,
Мына әңгіме лезде құтын қашырды.

Карашокы есі шығып, дірілдеп
Шыңғыс ханның аяғына бас ұрды:
— Ұлы ханым,
Әділдік пе мұныңыз?
Өле өлгенше боп өтейін құлыңыз,
Отырарды
Мен қол ұшын бермесем,
Оңай жаулап алар ма еді ұлыңыз?

— Оған дау жоқ, — деді Шыңғыс түнеріп, —
Сенен асқан бар ма бірақ тірі өлік?!
Қастерлінің бәрін жыққан табанға
Азған сен бе
Әлде мына заман ба?
Тым құрыса,
Қасиетті бір сезім
Қалу керек емес пе әрбір адамда?
Рас,
Менің нөкерлерім безбүйрек
Зұлымдықты ерлік деп те таниды.
Олар тіпті өкшесімен езгілеп,
Кете алады жазығы жоқ сәбиді.
Одан да ірі хайуандыққа жете алады төзімі,
Бәрін өзім үйреткенмін о баста.
Қаталдық пен аяушылық сезімі
Жауынгердің жүрегінде түспеу керек таласқа.
Түспеу ләзім қос сезімнің дауына
Мен осыған қатты көңіл бөлемін.
Қаншама иттік етсе де олар жауына,
Туған жерін сатпасына сенемін.
Дәмелендің шығарар деп төріне.
Жетті көзің,
Ол үмітің — құр елес.
Опасыздық жасадың ба еліңе,
Ертең саған мені сату түк емес.
Шарам нешік,
Тұрмын сені тіпті аяп.
Сорлы Отансыз,
Қарайыпсың қаныңа.
Қашан мені сатарынды күтпей-ақ
Алдыңды орап кеткеніме налыма.
Жақсылығым қайтпады деп арыма.
Сатқындыққа сатқындықпен тіл кату

Ұқсамай ма табиғаттың заңына.
Құлақ түрер кім қалды енді зарыңа?
О дүние сапарына,
Сатқыным,
Сеніп аттан әділдіктің барына! —
Нөкеріне бұрылып:
— Көне, қылыш ұстатындар
Қайсар батыр Қайырханның қолына!

— Тоқта, Шыңғыс, — деп Қайырхан саңқ етті, —
Бұл баланың әкесі бір нар текті
Адам еді
елге сыйлы, зиялы,
Адам еді адал, ұшқыр қиялы.
Әкесі үшін перзентіне сеніп ем,
Сатқын болып шықты мына тұяғы.
Оны ойласам от жүрегім қан болар
Сеніміме содан түскен таңба бар.
Мақұл көрсең,
Әкесін бұл сатқынның
Осы араға алдырғаның жөн болар.

Келді ме әлде жауынан сыр тартқысы,
Шыңғыс басын изеді оған үн-түңсіз.
Біраздан соң
Қаба сақал қарт кісі
Екеуіне қарсы қарап тұрды үнсіз.
Қайыр айтты:
— Жылан туса жыланнан,
Құлан туса құланнан
Танданатын түк те жоқ,
Бірақ жылан қалай туды қыраннан?

Қария айтты:
— Сыйлы басым қуарды,
Жария етіп жалғанымды.
Менің қыран болғанымды
Заман бүгін өтірікке шығарды.
Әділі сол, көнбе мейлің, көн мейлің,
Өр адымы қиындаған,
Адал өлім бұйырмаған
Менен сорлы жан бар десең, сенбеймін.
Ең негізгі кінә, әрине, өзімде.

Бұл баланы жаңа туған кезінде
Перзент үні тұсаған жан мұратын
Афрасиабтың әр жағында тұратын
Нағашысы бауырына басқан-ды.
Кателігім осы арадан басталды.
Кіндік кескен өлкесінің сорына
Ержеткен соң қайта келді қолыма.
Бөренені жарып шыққан сынадай
Бабалардан бізге жеткен,
Құлақтыны іздеп өткен,
Өсиет бар мынадай:
“Әр нәресте қашан есі кіргенше,
Жер қадірін,
Ел қадірін білгенше,
Алғашқы әнтек қылығына
Өзі ұялып күлгенше,
Көтергенше балаң ойдың желкенін
Қинаса да қикар сокпак, қиыс жол,
Өзін туған қасиетті өлкенің
Ауасымен дем алуға тиісті ол!”

Мен осынау борышыма әкелік
Немқұрайды қарадым да,
Кінәлі боп ар алдында,
Жібердім зор орны толмас кателік.
Міне, төрім бірігіп тұр көріме,
Көрінетін бетім бар ма еліме?
Мына сатқын перзентіме қосақтап
Өлтіруге міндеттісің мені де!
Азғандықтың соны бізбен құрысын,
Сабак болсын ертенгі атар күн үшін.
Құм мәңгілік бүркей алмас асылды,
Данқың көктеп өтеді әлі ғасырды.
Ал кимылда,
Қалды уақыт тым қысқа.
Қағу үшін сенің қайсар басынды
Асығып тұр мынау залым Шыңғыс та!

Қайыр айтты:
— Иә, қоштасар келді күн...
Азбан Шыңғыс ел тарихын қорлады-ау,
Ойлап тұрсаң, енді бәрі арман-ау.
Отырардың жан қиярлық ерлігін

Кешіктің деп кінәлама, айбарлым,
Сені ояту үшін қанша ойландым.
Еңіреген ер ең аузы дуалы,
Бізге жетті жүрегіңнің шуағы.
Түп-тамырын сенен алып жатқан ел
Саған ұксас батырларын туады.
Күллі Азия көз тігетін тандана
Құм астынан көрінбейді паң қала.
Сол қалаға арнаған бұл жырымды,
Оң қабақпен қабылдай гөр, жан баба!

ЖАҢҒЫРЫҚ НЕМЕСЕ АҚСАҚ ТЕМІР ҚАЛАЙ БАСТАЛДЫ

Әр мұзбалақ өз өнін айта келер,
Айта білу ежелден байтақ өнер.
Тауға шығып ән салсаң
(О, керемет!)
Жаңғырық боп дауысың қайта келер.

Жауап беріп жататын сан қылыққа,
Бір заңдылық жатыр сол жаңғырықта.
Иә, оған күмән жоқ, сондықтан да
Басымды ием сол ұлы заңдылыққа.

I

Масаң мұндар көңілі тасып елтіп,
Нөкері мен тазысын қасына ертіп.
Тінти қарап мұнартқан Сұңқар тауға
Келе жатты Жұдай хан түлкі аулауға.
Көз ұшында атты әйел ербелендеп,
Кесіп өтті хан жолын көлденендеп.
Лезде ханның от шашып түлкі көзі
Қаһарланды:
— Ұстандар!
Бұл кім өзі?
Қанжығаға көкпарша бөктеріңдер,
Сөйтіп, менің алдыма ап келіндер!
Алып келді.
Әйел тым ажарлы екен.
Ажарлы екен,
Ажары базарлы екен.
Шіркін, мұндай жары бар ер жігіттің
Шаттығының жалауы тозар ма екен?!
Қандай әсем қарақат бұла көзі.
Өттең...
Өттең...
Жүкті екен бірақ өзі.
Тағдырына өкпелі сөзі бардай,
Нөкерлер тұр сұлудан көзін алмай:
“Міне, нағыз өмірдің сәнді өрнегі”.
Тек хан ғана әйелге мән бермеді.

— Күнәһар жан, періштем сен емессін, —
деп акырды ол,
— Жолымды неге кестің?

Әйел

Не тілейсіз ұқпадым мына менен,
Байқағам жоқ.
Сондықтан кінәлі емен.
Қажып біттім,
Көп болды жолда келем,
Текті қыран ойнамас қарғаменен.
Халім мүшкіл.
Жүктімін көрмейсіз бе?
Ат үстінде ауырып зорға келем.

Жұдай хан

Байқағам жоқ дейсін, ө, дегелегім,
Көзіңді ойып тастасам не дер едін?

Әйел

Көз оятын, немене, салтыңыз ба,
Күш көрсетпес әлсізге хаса тарлан!

Жұдай хан

Жоқ, мен сені жазасыз босата алман.

Әйел

Дүниенің ластаған көкірегін
Дөніне ұқсас зұлымдық кекіренін.
Босатыңыз, өмірге ертең келер
Нәрестемнің атынан өтінемін.

Жұдай хан

Ешкім маған мұрындық бола алмайды,
Ал нәрестен жарық күн көре алмайды.

Әйел

Не деп тұрсыз, мұныңыз айуандық кой.

Жұдай хан

Айттым бітті,
Атқан оқ оралмайды.

Қаһарлы хан осылай көрін септі,
Көрін септі, жас гүлге олім септі.
Аттан түсіп барды да, катуланып,
Іштен теуіп құлатты келіншекті.
Қасіретке куә боп дала жатты,
Өз жолымен хан кетіп бара жатты.

II

Біреулерді өр тағдыр өкпелетті,
Біреулердің мерейі көкке жетті.
Біреулерді заманы шетке тепті,
Содан бері он сегіз көктем өтті.

Мизам айы.

Көңілі тасып, елтіп,
Нөкері мен тазысын қасына ертіп,
Оймен карап сәлделі Сұңқар тауға
Келе жатты Жұдай хан түлкі аулауға.

Қаһар кеткен,
Әл кеткен таяғынан,
Хандығы да өзер тұр аяғынан.
Шашы ағарған,
Қартайған,
Ал өңгесі
Өзгермеген секілді баяғыдан.

Еске түсіп істері өткендегі,
Ойы бір сәт шарықтап көкке өрледі.
Анау төбе зымырап қашқан жауды
Қуып жетіп тас-талқан еткен жері.
Анау белес өзіне қарсы шыққан
Туысканын арбаға жеккен жері.
Мына бір сай тас табан етігімен
Жүкті әйелдің ішіне тепкен жері.
Сол шак өзі күз бе еді, көктем бе еді?
Ал ана әйел бір керім өндірекен.

Қиналмай өлді ме екен?
Көз аша алмай батар күн, атар таңға
Кеткен шығар, әрине, жаһаннамға.

Кенет алдан атты адам ербелендеп,
Тұра қалды хан жолын көлденендеп.
Бұл кім өзі?
Бұл кімнің “мүзбалағы?”
Карақшы ма жайлаған түз даланы,
Хан нөкері қылышын суырғанша
Шыға келді тасадан жүз қаралы.

Міне, ғажап!
Топ жиде арасында
Кару-жарак, салтанат бәрі осында.
Кұрма кілем үстінде жігіт отыр
Он жеті мен он сегіз арасында.

Хан жігітке қадады түлкі көзін:
— Ұнамай тұр, әй бала, бұл мінезің.
Ұры итіндей бүкпайлап ен даланың
Кімді тәлкек етпексін сен, қарағым?
Танымасаң, танып қой:
Осы өлкенің
Әміршісі Жұдай хан мен боламын.

Болсаң бопсың,
Мен емес панданарың.

Кері бұрар тарихтың доңғалағын,
Бүгінгі ұры,
Ертеңгі күллі әлемнің
Әміршісі ұлы хан мен боламын.
Тірлігінде желігін басылмаған
Хан едің сен,
Сол үшін асыл баған.
Жоғары шық, әзірге қонағымсың,
Ет пісірім сәттен соң басынды алам.
Солай, шалым,
тосылма, жоғары шық,
Бақыт бүгін басыңнан барады ұшып.
Қайтпас сапар алдында әлденіп ал,
Ұлы ханның қолынан шарап ішіп.
Тұрғандай-ақ қадірмен жанға санап,
Жігіт күліп ұсынды ханға шарап.
Сосын қайта жалғады өңгімесін:
— Солай, шалым,
Сен қай бір мән білесің?
Алмас қылыш секілді халық деген,
Ұстайтындар аз оны парықпенен.
Жұмсай білу — бір өнер,
Қайрай білу — бір өнер,
Күрсай білу — бір өнер.
Сол қолыңнан шығарсаң,
Өз басыңа тіленер.
Сен соны бір ұқпадың, милау шалым,
Ерте жетті сондықтан қирау шағын.
Ұсақ ләззат болды да бар арманың,
Ат басынан алысты көре алмадың.
Ал мен сенен қу болам әлдеқайда,
Төрт құбылам,
Төркінім толған айла.
Жүрегіннің үрейлі дүрсілдерін
Тындап тұрмын.
Жараспас күрсінгенің,
Өз басыңды өзіңе сый етер ем,
Амал қанша
Жолымда тұрсың менің?!
Амал қанша...
Сен оған өкпелеме
Өмір ылғи адамға көктеме ме?
Мынау ұлы безеу бет паң даланың

Осал тұсын мен оңай аңғарамын.
Бірақ сендей хандардың көзін күртпай,
Мен қалайша әлемге хан боламын.
Бакыт бүгін басыңнан барады ұшып,
Әлденіп ал, бейшара, шарап ішіп.
Қартайсаң да,
Желігің басылмаған
Хан едің сен.
Сол үшін асыл бағаң.
Сол үшін де өзінді ардақ тұтып,
Алтын сапты кылышпен басыңды алам.

Жұдай хан

Бір дүлегей екенсің дінің мықты,
Күтқармассың,
Сеземін...
Күнім бітті.
Күтқармассың,
Ой, алла-ай, жап-жас болып,
Қайдан біліп алғансың зұлымдықты?!

Жігім

Жас болсам да тұзым көп татып көрген,
Іздеп өтем өлгенше бакытты ерден.
Әйтсе де мен ең үлкен зұлымдықты
Анамның құрсағында жатып көргем.
Намысымның құзарын төркіндеген
Құпиям ол
Ешкімге шертілмеген.
Жә, жә, неден қорғалап тосылайын,
Саған өлім,
Маған бақ — бас уайым.
Сәлден кейін өлесің,
Өліктен мен
Құпиямды несіне жасырайын.
Анам марқұм
Жан бопты сөзі ілікті,
Тірлік мәнін бірлік деп сезініпті.
Маған жүкті кезінде жолаушылап,
Бір еріккен залымға кезігіпті.
Әлгі залым аңартып сусын дара

Қан төгуді ансапты құшырлана:
Ішке теуіп анамды өлтіріпті
Алдын кесіп өткені үшін ғана.
Кеудесінде игілік мақсат тұнып,
Бұлақ ағып жатыпты сақ-сақ күліп.
Мен жатыппын інгөлап, өмір тілеп,
Өлі анамнан аяғым ақсақ туып.
Бағың жанса бас құрар амал-айла,
(Әйтсе де адам оны әр кез бағалай ма?)
Содан мені бір койшы тауып алып
Сый орнына тартыпты Тарағайға.
Ал Тарағай ежелден еркі мықты
Әйелім ұл туды деп желпініпті.
Жұртқа жайып жүрер деп құпиямды
Қойшы шалды бір түнде өлтіріпті.
Рас, әлі шытырман тандар алда,
Бірақ менің қайғым зор аңдағанға.
Зұлымдықпен алысып аман қалып,
Зұлымдықпен көз аштым мен ғаламға.
Шақырғанмен қол бұлғап мақсат небір
Талайларды жазықсыз ақсатты өмір.
Мен де ақсадым, анамнан тумай жатып,
Содан қазір есімім Ақсақ Темір.

Жұдай ханның зәресі ұшып кетті,
У ішкендей денесі ысып, кепті.
Дірілдеген колынан шарап толы
Сапар кесе еденге түсіп кетті.

Өмір өзі-ақ шығарды-ау масқарасын,
Суға алдырған сорлыдай баспанасын.
Есі кетіп,
Аңырып отырды да,
Жұдырықтай бастады қасқа басын.

Уақыт соқты әр демін санаттырып,
Бакыт одан қашқандай балақ түріп.
Сәлден кейін ең соңғы сөзін айтты,
Жас жігітке кіжіне қарап тұрып:
— Өкінем-ау,
Өкініш өрт емес пе!
Табиғатты кім айтқан сезімсіз деп.
Өзгеге еткен зорлығың ерте, кеш пе,

Таппай қоймайды екен-ау өзінді іздеп.
Іздеп тапты-ау,
Айтайын, ал дайындал,
Қорықпаймын жазанның қандайынан.
Айтпас едім,
Бәрібір өлтіресін.
Айтсам сипай қоймайсың мандайымнан.
Жата бермес шындық ит босағада,
Тура қара,
Жүзінді тасалама.
Бұдан аттай он жеті көктем бұрын
Мен өлтіргем ананды осы арада...

.....

Кірпияздау күйге орап жарқын шақты,
Кенет қылыш жарқ етті алтын сапты.
Осынау бір қанды кез ғаламатты
Ішке тоқып, күрсініп дала жатты.
Құнбатысқа созылған терең саймен
Ханның басы домалап бара жатты.

12 - 3 = ?

Қырқасынан қыран ұшқан, сен ер жеткен аймақты
Ертеде бір хан билепті, қайсар әрі қайратты.
Қартайса да шапқан аттың құлағында ойнапты,
Қия тартқан максатына иек артпай қоймапты.
Өз елінің абыройын,
Қорғанысын, ақыл-ойын
Қайтсем биік көтерем деп ойлапты.
Бір болса да, бірегейлі,
Хандығына түбегейлі
Жаңа өзгеріс енгізуге белін мықтап байлапты.

Бірақ сорлы жетіп алмай тоқтамының парқына,
Мынадай бір заң шығарып, таратыпты халқына:
“Кемел ақыл қарттық шақта ғана деп.
Жастың ісі (негізінен) шала деп
Есептелсін.
Шалалықтан ел несібі шашылар,
Сондықтан да барлық билер, казылар,
Барлық әскербасылар,
Ісін мінсіз атқарған
Сайлансын тек ақ сақалды қарттардан!”

Жастық шактың мерейін аттап өтіп,
Таптап өтіп, төске өрлей,
Оның ұлы мүмкіндігін ескермей,
Тек қарттықтан бастап ел өңгімесін,
Лезде ұмытты жас қауым тәрбиесін.
Сенімсіздік жұрт қолын байлап алды.
Алаулаған жастық от қайда қалды?
Жиырма беске келсе де,
Өз көжесін
Жылап ішер жасықтар пайда болды.

Өзек болар ел еді мың дастанға,
Енді бүгін мұңына мұң қосқан ба?
Жау дабылы естілсе, бой көрсетті
Қора айналып қашатын жүн бастар да.
Балғын гүлдің шаттығын өмірсіз ғып,
Қайдан шықты бұл мимырт көңілсіздік?
Танымастай өзгертіп жіберді елді
Жастық шаққа жасалған сенімсіздік.

Ханды тағы сайтан түртіп, ойға келді мынадай:
“Хандығымның төрт тағандап тұруы үшін құламай,
Қимыл керек. Кенде емеспіз күштен де.
Тағдыр біздің даңқымызды, әлде келте пішкен бе?
Жо-жок, тоба!
Соғыс ашып көрейін
Көрші жатқан өзімізден үш-төрт есе кіші елге,
Сойтіп шырмау көтерейін пәсен тартқан көңілді”.
Соғыс ашып көріп еді, тас-талқан боп жеңілді.

Мұнан асқан қорлық болмас, расында,
Енді, міне, төрт уәзірі қасында,
Қос жанары жылай-жылай суалып,
Селеу шашы ызғар соққан боз жусандай қуарып,
Жолдас болған тәтті арманы балғын бала кезінен
Бір-ақ күнде бал-бұл ұшып көзінен,
Өз кінәсін өзі ақтап ала алмай,
Теке сақал уәзірлерін атарға оқ таба алмай,
Тұтқында отыр хан сорлы,
Сел-тасқында қалт-күлт етіп өрең тұрған аралдай.

“Күндер қайда саликалы, сымбатты,
Соккы болды-ау, соккы болды-ау бұл қатты”.
Осы сәтте жеңген елдің ақ сақалды әкімі
Ханға қарап тіл қатты:
— Дара шауып кетіп едің сен мүлде,
Қалай, шалым, ақылына келдің бе?
Жұмбақ айтам.
Егер тапсаң, азатсың,
Таба алмасаң, өлдім де!
Таба алмасаң, канатыңнан сынғаның,
Тырысып көр, ақылыңда күш болса?
Мынау ғана менің саған жұмбағым:
Не қалады он екіден үшті алса?

Үміт, ойсыз отырған шал қуарып,
Білегінен алынғандай бұғалық:
— Онда тоғыз қалады ғой, — деп күлді,
Бәйбішесі ұл тапқандай қуанып.

— Тапқырлық пен ақыл-ой,
Сынға түскен ұрыста
Жолың сенің тағы тартты бұрысқа.

— Таба алмадың, — деді әмірші мысқылмен. —
Мойыныңды даярлай бер қылышқа.

Бір жас жігіт алға шықты:
— Сіздіңше, ең ауыр жаза өлу ме?
Ауыр жаза — тірі қалып, өзінің
Тауысып бар төзімін,
Кателігін өз көзімен көруде,
Және оны түзетуге
Қолда билік жоқтығына көнуде.
Ұлы әміршім, ойланыңыз әлі де,
Ерте, кеш пе өлім жұрттың бәріне
Ашары хақ есігін...
Өтінемін, етіңіз бір кешірім.
Ханымыздың қасық қанын қисаңыз,
Мен айтар ем бұл жұмбақтың шешімін.

— Ал айта ғой, — деді әмірші, — талабыңды шектемен,
Балаусаға тас атқанды жек көрем.
Бердім, ұлым, тілегінді,
төлеуін
Қайтара алсаң кеудендегі отпенен?!

— Иә, иә, балаусаға тас атқан жан онбайды, —
Деді жігіт, — жұмбағыңыз күрделі-ақ,
Әйтсе де, оны жұмбақ деуге болмайды.
Зандылық — ол. Занды білмеу — зор қайғы.
Егер, егер он екіден үшті алсақ.
Ештеңе де қалмайды.
Айлар — жылдың ұланы.
Біздің әрбір жылымыз
Он екі айдан тұрады.
Он екі айда үш ай көктем бар екені белгілі.
Көктем деген табиғаттың танғажайып ерлігі.
Ол ерліктің данқын ешкім қаға алмайды шеткері,
Ал жастық шақ — адамзаттың көктемі.
Міне, осы көктем нәрлі болмаса,
Әр тіршілік өз қорегін қажетінше алмаса,
Айрылмай ма бар мағына-көріктен?
Онда шырын үмітіңнен қаранды үз.
Көктемде гүлдемесе алмалар мен өріктер,
Қалған анау тоғыз айда
Қандай жеміс күте аламыз одан біз?

Қанша налып, жегеніңмен пұшайман
Бұған қарсы табу қиын күш, айла.
Қаранызшы, тоғыз айдың тағдыры
Байлаулы тұр үш айға.
Оған тіпті жүрмек емес басқа заң.
Мұны және жұмбақ санау — зор қайғы.
Сондықтан да он екіден ешқашан
Үшті алуға болмайды,
Алған адам мына біздің ханымыздай сорлайды!

“Кім өзі бұл, ойы — қылыш, сөзі — мір?”
Хан түгесіп алардай бар төзімін
Қарап еді, қарап еді, о, ғажап,
Атқосшысын тани кетті өзінің.
Еске түсіп қайдағы мен жайдағы,
Хан күрсіне бас бармағын шайнады.
“Бітті, бітті, мен өлікпін, өлікпін...
Қол бастайтын жігіттерді қорада ұстап келіппін.
Сорлаппын-ау, канаттыға болыппын-ау тар мекен,
Әттең-әттең, корлаппын-ау жігіттерді нарға тең...”

P.S. Тым кеш келген игілікті ойлардың
Қайғысынан артық азап бар ма екен?!

ТАНАКӨЗ

Ізгілік пен ізеттің байлауында,
Мама қаздар самғайтын қойнауында,
Достық атты қазына аралы бар
Сонау Максат тауының жайлауында.

Жұрттың бәрі баруға құштар оған,
Құштар бол деп тіпті ешкім қыстамаған,
Өзін мәңгі бақытты санайды екен
Сол аралдан от алып ұшқан адам.

Шаттығы сай болса да тал бойына,
Бұлбұл қонып жатса да таңдайына,
Ол аралды көруді көп адамның
Катал тағдыр жазбапты маңдайына.

Бірін-бірі күндеумен жылан, қарға.
Үні шықпай жатады бір аңғарда.
Онда жалғыз деген сөз атымен жоқ,
Жеке-дара ұшпайды қырандар да.

Нар талабын салса да қандай жолға,
Тілектес дос пейілдер самғайды алға.
Жүрмейді онда сатқындар, саудагерлер,
Опасыздар, отсыздар болмайды онда.

Асау жылдар толқынын кешкін, мейлі,
Сенім заңы оларда ескірмейді.
Сокпайды онда самалы пенделіктің,
Тиындардың сынғыры естілмейді.

Алда теңіз, аркада дала барда,
Талабымыз табанды бола ала ма?
Биік ұстап бірліктің ақ желкенін,
Біз де жүзіп барамыз сол аралға.

Намысынның көйлегін сиялатсаң,
Сияға атар оғыңды ұяға атсаң,
Екеуіміз де қираймыз, жүрегіне
Егер титтей жалғандық ұялатсаң.

Ізгілік пен ізеттің байлауында,
Мама қаздар самғайтын қойнауында,

Достық атты қазына аралы бар
Сонау Мақсат тауының жайлауында.

Алаулаймыз шығыстың ақ таңындай,
Кезіміз жоқ жататын актарылмай.
Сол аралға, арман не, жетіп өлсек,
Тек жете алмай кайтудан сақта, құдай!

Бірінші бөлім

I

Мұрат!

Тағдырына өкпе айтып мұнаймаған,
Құрбы қыздың көзінде нұр ойнаған
Екеумізге ортақ бір бақыт бар деп
Кім ойлаған, ол кезде кім ойлаған?!

.....
Сен ер жеткен таулы өлкеде мен де ер жеттім, жан досым,
Мен тербеткен бір арманды сен тербеттің, жан досым.

Мен гүл терген тау бөктерін сен де кездің талмастан,
Қарлы шыңдар қол бұлғайтын бізге бөрікін алмастан.

Ет асса апам, көңіл шіркін жоғалтқандай жалқысын,
Саған сақтап қоятынмын бір жіліктің жартысын.

Екеуміз де екі ананың еркесі едік тел өскен,
Ерте есейіп, бақыт күткен арман атты белестен.

Біздің катал тағдырымыз қалай шебер тоғысқан,
Екеуміздің әкеміз де оралмады соғыстан.

Бір-бірінен жан аяспас дос болыпты олар да.
Дос болыпты. Біздің достық содан өнген болар ма?

Менін әкем жау шебінде жаралы боп қалғанда,
Жан досымды қалай қиып қалдырам деп арманда,

Көкірегін қарша жауған оқ пен отқа калқалап,
Сенін өкең үш күн бойы алып жүрген арқалап.

Айналасы қалын өлік, қалын орман өрт толған,
Сол орманда екеуі де жау оғынан мерт болған.

Не жетеді келер күнге деген кәусар сенімге,
Екі досты ажырата алмапты ғой өлім де.

Екеуі де көз жұмыпты құшақтасқан калпында,
Екі өмірдің жалғасы боп біз калыппыз артында.

Ал анамыз бізді, сірә, көрген емес бөлектеп,
Ауыр күндер өтіп жатты, соғып жатты жел өкпек.

Тірі адамның тіршілігі бітпейді ғой, әрине,
Тұрып жаттық әкемізден қалған мына тар үйде.

Күндер жылжып аға берді, біз білімге бас қойдық,
Он екіден асқан кезде жұртқа еліктеп шаш қойдық.

Міне, солай жігіт болып шыға келдік кекілді,
Бір бақшада жарыса өскен қос бәйтерек секілді.

Күнде-күнде гүл іздеп біз жайсаң, жасыл алаптан,
Қосылып ән айтатынбыз, қайтатынбыз сабақтан.

Кім біледі, бізбен жүрген сора ма, әлде бағы ма,
Ортамызда орта бойлы қыз болатын тағы да.

Көзіне оның көз жетпейтін бұл ауылда тең келер,
Сондықтан да Танакөз деп атайтұғын жөңгелер.

Қуансақ та, қайғырсақ та қасымызда — Танакөз,
Танакөзбен көңілді еді біздің ерке бала кез.

Жол қысқарсын дейміз-дағы жоқтан барды құрай кеп,
Біз екеуміз Танакөзді мазақтаушы ек былай деп:

“Жанарыңнан жас кетпейтін жасық болсаң баған не,
Тағы қиын өжет болсаң нарт-қызба.

Сайранбайдың танасына көзің тартты амал не?
Енді бірақ ақылыңды тартқызба!”

Ол да бізді аямайтын. Жоқтан барды құрай кеп,
Менің қалқан құлағымды мазақтайтын былай деп:

“Білесің бе, өмір деген өректіген бір ағын,
Өркім содан өзіне тән сыбағасын даулайды.

Сенің мына сыпырадай құлағың ше, құлағың,
Пернебайдың кодығының құлағынан аумайды!
Ах-ха-ха. Ах-ха!...”

Мен тұра кеп қуатынмын, ол тұра кеп қашатын,
Жеткізбейтін, сонысына көңілі мәз боп тасатын.

Қайран қамсыз балалық-ай, оған қазір дау бар ма?
Күлкімізден жаңғырығып жатушы еді таулар да.

Ту төменде жан біткеннің асықтырып тағатын,
Ақ көбігін шашып тұрып, Ақсу күліп ағатын.

Оның мөлдір суын ішсек шыққандай боп құмардан,
Кеудемізде үнсіз ғана бұлқынатын бір арман.
Үшеу едік. Қайда барсақ қасымызда — Танакөз,
Танакөзбен көңілді еді біздің ерке бала кез.

II

Балаң жылдар байкатпастан өте шықты аяңдап,
Балалықтың біздің бастан көшкендігін баяндап.

Балалық шақ — іңкәр дәурен сұңқар тауын шарлаған,
Өз көктемін сағынбайтын, ансамайтын бар ма адам?

Кеудемізде сенің ізің, сенің күзің жатады
Балалық шақ — боямасыз ақ көңілдер отаны.

Айымын мен аналарды балаларын алдаған.
Айымын мен балаларды ойыншығы болмаған.

Балалық шақ — гүл жазира, балалық шақ — байтақ өн,
Қартаямыз, бірақ саған ораламыз қайтадан.

Саған оймен ораламыз, көңіл шалқып айтады өн,
Ал сен қайтып келмейсің-ау, оралмайсың қайтадан.

Зеңгір көктен нұр төгілген сол бір көктем әлі есте,
Гүл қуалап бірге шықтық қызғалдақты белеске.

Қарт Алатау қуанғандай перзенттерім келді деп,
Танакөз де жымияды қара көзі мөлдіреп.

Тауды мактап тастан-тасқа секіреді бал бұлақ,
Алдынан құз кездесерін ойлай ма екен ол бірақ?!

Ойламайды, ол мезетте ойламадық біз-дағы,
Бәлкім, оған кінәлі ме жастығымыз қызбалы?

Нак сол күні кеудемізде бір құпия от жанып,
Екеуміз де Танакөзге гүл ұсындық шаттанып.

Ол мөз-мейрам. Иығына түскен кара шаш қандай!
Қандай әсем. Шырша таудан екі бұлақ қашқандай!

Тым жайдары, мейірімді мына тана көз қандай,
Ол қараса көл де тұнып қалатындай қозғалмай!

Бакытынды соның ғана мандайына жазғандай,
Карамасаң төзіміннің терезесі тозғандай.

Өтті солай тұңғыш рет тынышымды бұзған күн,
Тұңғыш рет сенен, досым, Танакөзді қызғандым.

Сол күнгі ойлар кеудемізді нәзік мұңға толтырды,
Үшеуміздің алдымызда екі тарау жол тұрды.

Оянсақ та бал сезімнің алғашқы асау өнінен,
Аппақ, адал достығымыз биік тұрды бөрінен.

III

Гүлдер екі шешек атты, талдар екі көктеді,
Бұл өмірден менің асыл, аяулы анам кеткелі.

Ерте кетті ол мына тарлау мандайымның сорына,
Жалғыз калып көшіп бардым нағашымның қолына.

Талпынса да тата алмады тағдырының жемісін,
Ол сорлы ана не көрмеді, не көрмеді мен үшін.

Тым болмаса көре алмады, ер жеткенін ұлының,
Үлгермеді келініне өргізуге бұрымын.

Үлгермеді, өзі соны арман етіп жүрсе де,
Катал, қыңыр тағдырына қарсы қарап күлсе де.

Ақсу екі тасып өтті, қырлар екі көктеді,
Бұл өмірден менің ғазиз, асыл анам кеткелі.

IV

Нүргүл апа — сенің анаң, жан еді бір ақылды,
Қолға аттестат алған күні бізді өзіне шақырды.

Қажыды ма жылдар бойы арқалаудан арманды,
Соңғы кезде өзін тіпті науқас меңдеп алған-ды.

Төсегінен әрең тұрып, келді-дағы күлімдеп,
Иығымызға қолын қойды саусақтары дірілдеп.

— Қарақтарым, ер жеткеннің белгісі ғой, міне, бұл,
Екі әкенің келер күнмен жалғадыңдар жүрегін, —

Деп жымиды, жанын бір ой тербеткендей тасқынды,
Жанарында жазғы шықтай екі тамшы жас тұрды.

Сосын жайлап барды-дағы көк сандықты актарды,
Сыртта құстар сырлы сазға бөлеп жатты бақтарды.

Нүргүл апа демі толқып ерке желдей еспелі,
Көк сандықтан екі көйлек алып шықты кестелі.

— Бірге еді ғой сенің анаң екеуміздің сырымыз,
Он жыл бұрын ырым етіп тігіп едік мұны біз.

Он жыл бұрын. Егіз козы секілді еңдер онда да,
Жұрттың бәрі екеуіңе көз қадайтын таңдана.

Сағымдай боп ой арбаған нұрлы күнге жетпекке,
Екеуінді тұңғыш рет ертіп бардық мектепке.

Екеуінді екі орынға бөліп еді мұғалім,
Мұғалімге жалт-жалт қарап екеуін де жыладың.

Мен ұстазға жақын барып өтінішпен сұрадым:
“Бұл екеуін бөле көрме, бөле көрме, шырағым”.

Ұстаз үнсіз күлімдеді, болар бір сыр байқаған,
Екеуінді бір партаға отырғызды қайтадан.

Ой-шуағы мол өмірге көздерінді ашкалы,
Әліппені алға жайып ұстаз сабақ бастады.

Сол сәт біздей бакытты жан болмаған да шығар-ақ,
Көпке дейін терезеден карап тұрдық сығалап.

Кайттық үйге жұбанысып, куанысып, сырласып,
Сеніміміз байлам тауып, киялымыз қырды асып.

Кайда канат сермесе де тірі адамның досы — үміт,
Ақ шайыдан көйлек тіктік екеуіңнен жасырып.

Сендер мектеп бітіргенде, сый етуге бел байлап,
Сактап койдык. Өтті жылдар ойлар легін алға айдап.

Келер көктем белестерін оймен шарлап кей күн біз,
Екеуіңді тым ертерек ер жетсе екен дейтінбіз.

Біз асықтык, алдағы асау болашаққа асықтык,
Асықтырды бізді өмірге деген өжет ғашықтык.

Жап-жас едік, сұлу едік, бірақ ерге шыкпадық,
Арманда өлген екі достың шаңырағын жыкпадық.

Бізді намыс асырады, кийындыктан шықты алып,
Екеуіңнен артык бакыт бар деп тағы ұкпадық.

Ансаған күн келді бүгін, мұны еске алмау мүмкін бе,
Бірақ марқұм сенің анаң жете алмады бұл күнге.

Көнеді адам, көнеді екен пешенеге жазғасын, —
Нұргүл апа көңілі босап, іркіп алды көз жасын.

Сыртқа шықтык үстімізде желбірейді ақ көйлек,
Біз достықты ұғып өстік сөнбейтұғын от кой деп.

Бұл ақ көйлек — екі өкенің шапағаты секілді,
Екі ананың бізге деген махаббаты секілді.

Екі аналық ар-намыстың жемісі бұл ақ көйлек,
Екі өкенің достығының жеңісі бұл ақ көйлек.

Біздер іштей серт етістік ана үмітін актауға,
Достық гүлін кеудемізде мәңгі тірі сактауға.

IV

Терең озен ағысындай уақыт үнсіз жылжыды,
Біз оқуға бара алмадық, бара алмадық бұл жылы.

Туған ауыл құшағында еңбек жолын бастадық,
Шарықтаған достық әнін тау самалы қашты алып.

Кеудесінде кең даланың, арасында ен жырдың
Жыланбауыр тракторға тіркеуші боп сен жүрдің.

Мен қырманға орналастым есепші боп “айбарлы”,
Ал Танакөз комсомолдың хатшысы боп сайланды.

Хатшы болып сайланған соң, бұрын еті тірі қыз
Бар билікті қолға ап алды, сол боп алды піріміз.

Түске дейін шөпшілерде, түстен кейін қырманда,
Оның тіпті араласпас жұмысы жоқ бұл маңда:

Алып ұшқан қыз киялы, сірә, тыным тапқан ба?
Бірде ауыл сарайында жиын өтіп жатқанда:

Алматыдан өкіл келді, желке шашы бір қарыс,
Аты — Оралхан, ал кәсібі — жазушы әлде журналист.

Бойдақ па өзі? Танакөзден айырмастан жанарын,
Әлденені сүйкеп жатты сусылдатып қаламын.

Апта өтпей-ақ жігіт жазған мақаланы газеттен
Жадыраса-дабырласа оқып шықтық кезекпен.

Танакөзді суреттепті жақын тартып аялай,
Әй, сабазың, сөз асылын төккен екен аямай.

Мұнан кейін хаттар қаптап кетті дейсің не түрлі,
Күзді күнгі талдан ұшқан жапырақтар секілді.

Өзге біреу ортақтасып жүре ме деп бағыма,
Жүрегімнен бір қызғаныш бой көтерді тағы да.

Кім болжапты, қандай жолдар күтер екен бізді алдан,
Қандай таулар қорғар екен бізді өмірде ызғардан?
Әлде ызғардан қашқандарға боламыз ба біз қорған,

Жалт бұрылып кетпейміз бе қорқып жалтыр мұздарлан?
Ол кездері мұның бәрі болатын тек ізгі арман.

Екінші бөлім

I

Танакөз!
Біздің қайсар достықтың даңқы сіңген,
Өткен күнге оралып балқысын дем.
Жарты сырым шертілді жан досыма,
Енді саған шертейін жартысын мен.

Қия жолда күлгенмен үміт алдан,
Талай-талай нарлардың жүгі талған.
Еске алмай-ақ қояр ем сол шақтарды,
Еске алмауға болмайды,
Ұмыта алман.

II

Бұлбұлдар өнін шерткенде әсем бағынан,
Гүл жапқан алау қырлардың арғы жағынан
Түсімде көрдім өзіңді бірде, қалқатай.
Ай туған кезде ағарып алтын алқадай,
Қыр жатқан кезде құлағын түріп, елеріп,
Аппак бір нұрға бөленіп,
Мамырлы тандай албырап, лаулап нұр жүзін,
Биіктен жанып жұлдызын,
Алғашқы жауған ақ қардай
Орамал тартып басына,
Келдің сен менің қасыма.
Төменде таудың өзені жатты гүрілдеп,
Жапырақ біткен дірілдеп,
Ай тұрды жүзі күлімдеп,
Менің де жаным нұрланып,
Жартасты жарып шыққан бір қызыл гүлді алып,
Өзіңе, айнама, ұсына берген кезімде
Үрей сап шаттық сезімге,
Биікте таудан тас құлап
Азан да қазан бар маңай,
Өзіңе деген сол гүлді
Бере алмай қалдым арман-ай.

Сейіліп сөтте-ақ қырканы жапқан арай нұр,
Боз тұман келіп басты да,
Бейнеңді лезде жоғалтып алдым, қалай бұл?
Шақырдым атап атынды сенің, жаңғыртып бүкіл тау ішін.
Қырларды кезді, қырканы кезді сені іздеп менің дауысым,
Қуантып тұрып қалайша маған кеттің сен, еркем қатпай тіл,
Көңілімнің таңы түнерді демде, өзінді таппай атпайтын.
Жарқ етіп жанып, жалп етіп өшкен армандай,
Күрақтар мұңлы өн салғандай,
Бұлақтар тоқтап қалғандай,
Тағдыр мен тағдыр жалғанбай,
Үміттің белі талғандай.
Елестер қаптап көзімді,
Ай туған кезде ағарып алтын алқадай,
Түсімде көрдім өзінді,
Түсімде көрдім, қалқатай.
Оянып кетсем келеді екен таң атып,
Алатау бөркін алтындай нұрға жалатып,
Төменде жатқан еленбей
Төбе мен қырға қарайды
Саған да тәңірім биіктік берсін дегендей.
Қырқадан ұшқан кер маңдай маңғаз үш аққу
Таңменен бірге таласып,
Көрінбей кетті Долана сайдан ары асып,
Біріне, бәлкім, оқ тиген болар, бөсендеу ұшып барады,
Бәсең бір әнге салады,
Мұң бар ма, кайдам, осынау әнде сөзбенен айтып
болмайтын,
Айтқанмен орны толмайтын,
Өзгенің емі қонбайтын.

III

Нак сол күні кешкілік
Тоғай жақтан қалды күлкің естіліп,
(Құлағымның дыбысшылын нетерсің),
Жалт қарадым, жалт қарасам асыға,
Суға кетіп бара жатыр екенсің,
Екі-ақ аттап жетіп бардым қасына.
Есінде ме, су шашысып ойнадық,
Жастық шақтың есер әні бойды алып,
Екі ұштылау сөз айтып ем аңдамай,
Екі мөнет тұрып қалдың ойланып.

Бәлкім, киял кемесінде жүздің бе?
Екі ұшты еді тағдырымыз біздің де.
Жалқын сәуле шашып еді батқан күн,
Жас баладай, мәз-мейрам боп шаттандың.
Алдымыздан қалың тоғай қалкалап,
Иығымыздан түксиеді жар қабак.
Мөңгі ажырап қалатындай даңқынан,
Айнымайды сол катулы қалпынан.
Сак-сак күліп бұл дүниенің мұңынсыз,
Бұлақ қана ағып жатыр тынымсыз.
Тоғай іші емес еді көңілсіз,
Тұра бердім мен үнсіз,
Әрең-әрең бір батылдық жинап ем,
Бірақ ол да сияктанды сенімсіз.
Бакытым ше! Егер айтсам шынымды,
Әлі күнге аңғармайды ол мұнымды.
Мен дегенде аңғал әрі құлақсыз,
Қорқам содан бола ма деп тұрақсыз.
Осы сәтте батылдығым тіл қатты:
“Қою керек бұлғақты,
Адымынды тұсаулайды жасықтық.
Кеудендегі ерке үміт пен ақ арман
Дүниеге ғашықтықтан жаралған,
Ерте ажырап қалмақпысың солардан?
Козы Көрпеш егер батыл болмаса,
Барар ма еді іздеп сұлу Баянды?
Іздеп барды. Міне, содан ғажайып
Махаббат пен ұлы достық оянды.
Ойлашы өзін, жасықтықта бақ бар ма?
Көзге ілінер мүсіні жоқ мақтарға.
Бұл қай тұрыс, кей жандардың тағдырын
Жарты мөнет шешіп кетіп жатқанда?”
Батылдандым, қарсы алдымда сен тұрдың,
Қарсы алдында ойға кетіп мен тұрдым.
Өзімді өзім ұстаудан да қалдым ба,
Бәлкім, саған өшпес жара салдым ба?
(Кешір мені, кетсем сол сәт ұсақтап)
Рұқсатсыз сүйдім сені құшақтап.
Кенет-кенет сыбдырлатып құрақты,
Бұлақ жақтан шыға келді бір атты.
Бұл кім өзі, сезім көлін шайқаған?
Бізді көріп жалт бұрылды қайтадан.
Танып қалдым. Досым екен ол менің,

— Мұрат, — деуге әрең жетті дәрменім.
Токтамады, камшылап көк дөненді,
Үйге қарай шауып ала жөнелді.
Ашуландың. Жанарына мұн қонды,
Маған қарап: — Қылығыңды бұл жолғы
Ер жігітке ұқсатпадым, — дедің сен,
Бекер ғана ұсақтадың, — дедің сен.

IV

Содан менің Мұрат досым көрінбеді бір апта,
Жаз жылыстап, сары ала күз қонып жатты қыратқа.

Көрінбесін, ал жұмысқа келмегені қалай бұл?
Осы сұрақ көкейімде тұрып алды талай күн.

Іздеп барсам, үйінде екен, сәл жымыып қарсы алды,
Тым байсалды қарсы алғаны маған тағы ой салды.

Нүргүл апам қуанып жүр, шіркін қандай асыл жан,
Сүйіп жатыр, маңдайымнан, иіскеп жатыр шашымнан,

— Әлде мені сағындыра түсейінші деп пе едің,
Мұның қалай, тентегім-ау, тым хабарсыз кеткенің?

Мұның қалай, қайда жүрсің, іздетіп ем, таппадым,
Досың саған айтпады ма үйленгелі жатқанын?

— Жок, — дедім мен төмен қарап, — Кімге? — дедім артынан,
Лезде қалың ойлар қамап көңілімді шалқыған.

— Кімге, — дедім, — бұл жолы да шықты даусым тым қатты,
Мұрат маған күлімсіреп: — Зеркүлге, — деп тіл қатты.

— Кімді таңдау, ол, әрине, сенің ғана еркінде,
Сүймейсің ғой, айтшы, қалай үйленесің Зеркүлге?

— Жалған! — деді ол, — жалған, — деді, бетін басып қолымен, —
Артық айтпа, жете таныс емессің ғой онымен.

— Білем, — дедім, төмен қарап, білетінім рас-ты,
Білуші едім шешесін де ойы желтең, тілі ащы.

Зеркүл соның жалғыз қызы қабағына қараған,
Бұл маңайға былтыр күзде көшіп келген қаладан.

Жұмыс та жоқ, оқу да жоқ жүріп жатқан тектен-тек,
Ал шешесін күйеуімен ажырасып кеткен деп,

Жұрт айтып жүр. Мұнда қанша шындық барын кім ұққан?
Жә, жарайды, керегі не сылтау іздеп сынықтан.

Әйтсе де, өткен бір қызықты өз басымнан кешірген
Ұмыта алман әлі күнге, өшіре алман есімнен.

Жаз келгенде намысты жан қол қусырып жатқан ба?
Қырман жакқа аттанушы ек ояна сап ақ таңда.

Көлік күші жеткілікті, адам күшін таба алмай,
Жәрдем сұрап шапқылайтын бригадир Қоғамбай.

Осынау бір тынымсыз жан қамшылаған торы атын
Әзілқой-тын, әрі менің жақын жездем болатын.

Жұмыстан соң тамашаға батайын деп еркін бір,
Қоғамбайды шешесіне ертіп бардым Зеркүлдің.

Біз келгенде қызы құйған ақ кеседен шай ішіп,
Жас бәйбіше жатыр екен төр алдында майысып.

Қызы жылдам сырмақ төсеп, төрге жастық тастады,
Қоғамбайым жайласып ап, әңгімесін бастады:

— Дұрыс, дұрыс, сізге жүдә ұнар болар мына күй,
Колхоздың да жайын бір кез ойлау керек, құдағи?

— Жә, түсіндім, әңгімені созбаған жөн бет алды,
Қария ма десем сізді, “бала” екенсіз сақалды.

— Қой, шырағым, ақылға кел, таста мұндай ызыңды,
Жұртпен бірге еңбек етсін, жібер ертең қызыңды!

— Бара алмайды, ал анығы керек болса, бармайды, —
Деп құдағи қасарысып, өз сөзінен танбайды.

— Барғызамын, — Қоғамбай да басты айқайға, — Барасың!
Колхозға айтам, ауданға айтам мәселенді қарасын.

— Тіпті бар ғой қорқарым жоқ, қарай берсін, қарасын,
Ауданыңның бір бастығы менің туған нағашым.

Қыз шешесі бүркан-таркан, ойы бардай жұлыспақ,
Бас аманда есік жаққа жетіп алдым жылыстап.

...Ертенгілік ел ұйқыдан жаңа-жаңа тұрғанда,
Көк орамал тартқан бір қыз келе жатты қырманға.

“Бәрекелді” деп алғысын жаудыруда Қоғамбай,
Зеркүл екен, жылаған ба, екі көзі добалдай.

Жанарында жаңа оянған өжеттіктің нұры бар,
Байқауымша анасымен сөзге келген түрі бар.

Адам жаны таулы шатқал, алуан-алуан кыры бар,
Осы қыздың жүрегінде не сыр барын кім ұғар?

Бәлкім, бейбақ талпына ма арманына жетем деп,
Ел сөз ғып жүр бір жігітке ғашық болған екен деп.

Ол жігітпен жолығуға тыйым сапты анасы,
Ана сөзін жыға алмапты, ұяң қыз ғой шамасы.

Мүмкін, бәрін ұмытар ол, ұмытпаса сор болар,
Біздің жаққа көшіп келген себебі де сол болар.

Жазбайтын бір жарасы жоқ, емші дейді ел уақытты,
Бірақ досым осы қызбен бола ала ма бақытты?

Ұзақ ойлар дүмпуінен ашылғандай құлағым,
Мен Мұратқа бұрылдым да: — Той кашан? — деп сұрадым.

Үндемеді ол, ізет сақтап тұрғаны ғой баяғы,
Апам айтты: “Менен сұра, келесі айдың аяғы”.

V

Той басталды. Қоңыр күздің бір лайсаң кезі еді,
Өткел бермей тасып жатты ашулы Ақсу өзені.

Шаттық хабар қуандырып, көз көргеннің талайын,
Ақ тілегін айтып жатты алыс-жақын ағайын.

Үлкен үйде қыз-бозбала би билесе, ән салып,
Кәрі әжелер терезеден сығалайды тамсанып.

Домбырасын кербез ұстап, мұртын сылап жайрандай,
Жұбайларға қарап қойып той бастады Сайранбай:

“Шарықтап бакытың жүр өмір көгін,
Үй болған қос бөйтерек, армысыңдар!
Той үстінде гүлдесін көңілдерің,
Ақ ниетті достардың алғысынан!

Бұл жүрек қуанышка тойған емес,
Сол алғыстан гүлдесін дала мынау.
Мұратжан, сабау басты бойдақ емес,
Сен пілдей күйеу болдың, қарағым-ау.

Тосады сыбағасын алдан көп күн,
Жанынның оты мәңгі жалындасын.
Киноға жеке барар халден кеттің,
Сен енді келін болдың, қарындасым!
А-ха-хау. А-е-ей!”

—Бұл байғұстың қай жерінде бұғып жатқан ақындық, —
Деп өзара әзілдесіп, риза боп жатыр жұрт.

Той дегенде жүрек оты лапылдамас жан бар ма?
Әлденені есіне алып жымияды шалдар да.

Ал Мұраттың жүзі сынық, көңілсіздеу ол неге?
— Мұнда кел, — деп ертіп кірді мені шеткі бөлмеге.

Ертіп кіріп үнсіз қалды терезеге қадалып,
Мен де тұрдым алардай боп төзімді ала ғып.

Сәлден кейін сөз бастады тауға қарап көлбеген:
— Танакөзді көре алдың ба, тойға неге келмеген?

Селк еттім мен отқа шарпып алған құстай қанатын:
— Ертеңгілік көргенімде жылап тұрған болатын.

Ұға алмадым, түсінбедім бұл ажарсыз күйіне,
Түсте барсам, кетіп қапты өпкесінің үйіне.

Мен Мұратқа қарап едім, қарадым да таң қалдым,
Таң қалғаным — жанарына жас тұнғанын аңғардым.

Мөлдір шықтар кірпігінен үзіліп кеп сол шақта-ақ,
Терезенің жақтауына тамып жатты моншақтап.

Тамып жатты. Жүрегінің пәк сезімін алдар кім?
Танакөзді сүйетінін сонда ғана аңғардым.

Аңғардым да аласұрдым, бармағымды тістедім,
Айналайын адал достық, неткен мұнша күшті едің?

Айналайын көзсіз достық (көзсіздігің бағалы),
Өз басыңның бакытынан тұрыпсың-ау жоғары.

Өз басыңның кайғысын да жұтыпсың-ау білдірмей,
Жытқыр түндер кинады ма кірпігінді ілдірмей?

Бөлкім, маған кінәң да жоқ, кінәмді де кешірдің,
Лаулап жанған өз отынды, өзін қалай өшірдің?

Білмейтін бе ең, алтыным-ау, бакыт деген ауысқақ,
Жүрегіңнің іңкәр әнін неге айтпадың дауыстап?

Тұра алмадым бұдан ары, тұра алмадым мен шыдап,
Шығып кеттім жігерімді өкінішім қамшылап.

Екі жастың бірлігі мен қуанышын толғаған
Құлағыма келіп жатты қыз-бозбала салған ән.

VI

Той өтті үшеумізді күрсіндіріп,
Сен жүрдің жанарына бір сыр бүгіп.

Мен айттым:

Дос көңіллі махаббатқа тіреу етсек қайтеді,
Әнімізді біреу етсек қайтеді?

Сен айттың:

Шулы өзеннің табанында жатса да,
Тастар ылғи тас күйінде қалады.

Максатына жәуміт қайғы батса да,
Нағыз достар дос күйінде қалады.

Тұрақтылық барабар зат маржанға,
Біз де, құрбым, бағынайық сол занға.

VII

Адамбыз ғой, сондықтан да қателесіп жатамыз,
Кейде түн боп түнереміз, кейде таң боп атамыз.

О, тәңір-ай, жасты кара, жасты кара көздегі,
Көбіне біз кінәлауға бейімдеуіміз өзгені.

Бүгін, міне, туған жерден кетіп барам шалғайға,
Тілегім сол: көзім өткір, көңілім ояу болғай да!

Мүмкін, әлі алда талай бакытымды сынармын,
Сүрінермін, намысыма сүйенермін, тұрармын.

Ерік берсең орға жығып кетер бір күн асау кан,
Сакта тәңір қателікті біле тұра жасаудан!

Егер жылдар саты болса, достық оның шегесі,
Шеге сынса сатыңыздың сөгіледі көбесі.

Әзір менің шегем аман, байлығым сол жалғыз-ақ,
Сондықтан да өкінбеймін, таңдадым деп жолды ұзақ,

Кашканы үшін қарлы қыстан, қаһар шашқан күздерден,
Мүмкін, құстар әлдеқайда бакыттырақ біздерден.

Қырау сакал күз келгенше, жаз қызығы жетеді,
Жаз өткен соң өскен жерін тастайды да кетеді.

Мен де кетіп барам, еркем, оқу іздеп тым алыс,
Мұнайғанда сенің күлкің болушы еді жұбаныш.

Бірақ мені күс секілді баянсыз деп ойлама,
Көкірегім туған жермен бір соғады қайда да.

VIII

Өзіңді еске алам да толғанамын,
Неліктен жүдеп кеттің сен, карағым?
Төсінде адасқандай кең даланың,
Қай жакқа, қайда тартар жол қарадын?

Дел-сал боп тұрғаныңда, сол шақ мына,
Жалт беріп, үркек үміт ансатты ма,

Жок, әлде жанбай сөнген бакытыңның,
Бейкүнә сағынышы шаршатты ма?

Ал сау бол, сау бол мәңгі, арман-арым,
Мәңгіге еске аларым, толғанарым.
Өтінем, мүсіркеме, — қорланамын,
Бакытым бол деп сені зорламадым.

Бейнет пен үміт тауы арасында
Еш кызык көрмей өтті ол, нанасың ба?
Жамылып, көктем гүлін анам жатыр,
Ескерткіш қоя алмадым моласына.

Үнімен қоңыр назды домбыраның
Мен саған мамыр сазды ән құрадым.
Санасам, борышым көп, барлығын да
Келер күн үлесіне қалдырамын.

Тек мына аман тұрсын, нұрлы Отаным,
Туламас көңіліңді тулатамын.
Әніммен, ала құйын жырымменен.
Мен әлі құлағынды шулатамын.

Өзеннен қадір кетер ақпаған соң,
Жайраңдап тасып, толқып жатпаған соң.
Барамын алыс ұшып, Танакөзім,
Өзіңнен жылы сезім таппаған соң.

Кеудеңде жалын жатыр лапылдаған,
Мұратжан, қандай ыстық атың маған.
Мен сенің аласармас достығыңды
Әлемге айту үшін ақын болам.

Әзірге ел назарын аудармадым,
Тілей бер төбешіктің тау болғанын,
Мен кеттім білім қуып Алматыға,
Қайтадан көріскенше сау бол, жаным!

IX

Жолым болды еріп едім, сеніп едім үмітке,
Сенім деген жеңіс алып келеді екен жігітке.

Студентпін, шаттық сезіп атар таңның үнінен,
Кәусар томдар айдынына құлаш ұрам түнімен.

Қызық та көп, қызыл-жасыл гүлдер де көп бақшада,
Қызықкам жоқ, өзір оған бұрылуға жоқ шама.

Кайда ұмыту, бал күндерден тағдырымыз бір аққан
Апта сайын сағынышты хат аламын Мұраттан.

Хат аламын. Мұнша маған неге уайым жейді екен,
Кейде ақша жібереді, тарығып жүр дей ме екен?

Әр хат сайын әркілы сыр. Әңгімеміз азбайды,
Мұрат бірақ Зеркүл жайлы бір ауыз сөз жазбайды.

Бойшаң терек сары орамал жамылғанда бақтағы,
Ойда-жоқта шорт үзілді сағыныштың хаттары.

Төрт тағандап, төрт ай өтті, жаным тыным таппады,
Бес ай өтті, алты ай өтті, ешкім жауап қатпады.

Күнде барып хабар күттім, почта есігін тоздырдым,
Жан досыма өкпеледім, Зеркүлді де жазғырдым.

Аң-таң болып жүргенімде, ауыл жакка алаңдай,
Біреу ішке кіріп келді. Бұл кім десем — Қоғамбай!

Қайран жездем! Қуанышым сыймағандай қойныма,
Кітабымды тастай салып, асылдым-ау мойнына.

Көңілі жібіп, ол да аймалап сүйіп жатыр бетімнен,
Содан кейін сұрақтарды жаудырдым мен шетінен.

— Ауыл қалай, астық қалай, мал жайлаудан қайтты ма?
Нүргүл апам бақуат па, маған сәлем айтты ма?

Бұлай қарай аттанарда Танакөзді көріп пе ең?
Мұрат кайда, Зеркүл кайда, хат жазбайды неліктен?

Жездем тіпті өзгермеген, баяғыша көрікті,
Колхозшылар съезіне делегат боп келіпті.

Бірақ менің сұрағыма жауап қатпай үдеріп,
Тұрып қалды, тұман басқан күз күніндей түнеріп.

— Е, шырағым, өмір катал, өкінгенмен бар ма амал, —
Деп күрсінді ол, — досыңа бір бакытсыздық орнаған.

Қашан болсын диханшының жаны тыным тапқан ба?
Долана сай манайында күздік жыртып жатканда.

Жазатайым калып қойған трактордың астында,
(Кой бекем бол, айналайын, пайдасы жоқ жастың да).

Онай соқпас, жас адамның бастан бағы ауғанда,
Түн ішінде улап-шулап, алып бардык ауданға.

Кеудемізге бой тондырған суық ойлар кептеліп,
Таң атқанша аурухана ауласынан кетпедік.

Тірі қалды, екі аяғын кестірді де тізеден,
Аңдамасаң мүйіздейді, тағдыр кейде сүзеген.

Содан бастап жан досыңның шаңырағы кертілді,
Үш айдан соң шешесі кеп, алып кетті Зеркүлді.

Алып кетті, төңір атқыр, мейірімсіз арам-ай,
Хал үстінде жатқан картаң анаға да қарамай.

Сорлы анаға қайдан жеңіл тисін мұның салмағы,
Бастан жүрек ауруы бар, емдеткенмен болмады.

Жұмды көзін. Қайғысына бүкіл ауыл тербеліп,
Сенің марқұм анаң жатқан Көкшоқыға жерледік.

Мұрат енді қайда бармақ, қарар кім бар күйіне?
Жібергелі жатқан білем мүгедектер үйіне...

Тастай қатып қалдым, тілсіз, шегіндім де бір адым,
Бұдан әрі ештеңені естімеді құлағым.
Ештеңені естігім де келмеді.
Қалай сынбақ игі достың мақсатының шөлмегі.
Сыну деген немене бұл, қасірет пе, мазақ па?
Тірі жүрсем жібермеймін оны мұндай азапқа.
Оның әні үзілгенше менің әнім үзілсін,
Достыққа адал бола алмасам,
Өз сертімде қала алмасам,
Онда мені туған елдің тұзы ұрсын!

Сүйенішім едің менің, өзін едің кенісім,
Өмірімде болған шығар жеңілісім, жеңісім,
Бірақ аңғал күндеріме ұялам,
Ұйқымды да, күлкімді де,
Керек десен, өмірімді қия алам,
Асыл досым, сен үшін!
Ал сен мұндай жалынышты тіпті қажет етпейсің,
От үстінде шешек атып, қар үстінде көктейсің.
Сенің жаның аяулы,
Сен бәрінен жек көресің мүсіркеуді, аяуды.
Намысың мен өжеттігің
Туған елдің шекарасын күзеткен
Сақшылардай міз бакпастан тұр ояу.
Иә, иә, кімге керек құр аяу.
Мұнша биік жанармысың,
Мұнша шалқар болармысың,
Мұнша дарқан болармысың, құдай-ау!

X

Кеш.

Ауданға келіп қонды мен отырған самолет,
Төбемізде теңбіл-теңбіл аспан тұрды ала көк.
Тым асығыс жүгіреді жүрегімде тасып қан,
Такси қуып жете алмайды қиялымды асыққан.
Аурухана. Дәрігерге сұрағымды жаудыра,
— Мұрат қайда? — дедім толқып.
— Алып кетті аулына.
Такси қайта жолға түсті, шымылдығын жапты түн,
Мына бізден қызғанғандай кең даланың шаттығын.
Көзіме ыстық көрінеді туған ауыл бейнесі,
Алатау тұр алқам-салқам ағытылған жейдесі.
Анау жатқан бүлдірген сай — қалың жыңғыл арасы,
Анау, өне бізді өсірген анамыздың моласы.
Қырға өрмелей жүріп барып жағасымен бұлақтың,
Машинаны тоқтаттым мен, үйі мынау Мұраттың.
Тоқтаттым да, қуанышпен қарап қалдым танданып,
Үлкен үйдің әйнегінен тұрды жарық шам жанып.
“Зеркүл қайтып келді ме екен?” — деймін іштей ойлана,
Жақын барып терезеден сығаладым жай ғана.
Кітап оқып Мұрат отыр шат-шадыман көңілі,
Тірлігінен көңілсіздік көрмегендей өмірі.
Бар назарым Мұратқа ауып, алғашында сезбедім,

Жанындағы Зеркүл шығар, болар дейсің өзге кім?
Міне, қызық, осы шақта жүзінен нұр тасыған
Сені көрдім, Танакөзім, жан досымның қасынан.
Айналайын асыл әнім, бейнесіндей ақ таңның,
Сені көріп тебірендім, сені көріп шаттандым.
Сұлусың сен, катал күндер арытпаған жаныңмен
Тағы мені ғашық етші, қалықтаған өніңмен,
Достық жырын қайталаудан жалықпаған өніңмен.
Түсіндім ғой, кеш болса да, түсіндім ғой бәрін мен!..
Бір өзімшіл пенделіктің ауқымынан босанып,
Тауға қарап ұзақ тұрдым жанарыма жас алып.
Ұзақ тұрдым.
Бізді қалай тоғыстырды жол мұнда,
Қадірлім-ау, сенің іңкәр махаббатың алдында,
Сенің ұлы дос жүрегің алдында
Асқар таулар басын исін,
Басын исін! Түгі де жоқ таң қалар,
Екеуіңнен асқақ емес, биік емес енді олар!
Сендер өшпей жанындаршы,
Сендер бакыт табындаршы,
Онсыз өмір мәнді ме?
Екеуіңнен бұл бакытты егер титтей қызғансам,
Соқыр болып қалсын көзім мәңгіге!
Кез келгеннің қолы жетпес,
Кез келгеннің жолы жетпес,
Айналайын ұлы достық, айналайын атыңнан,
Құлатпашы мені мәңгі осы биік сатыңнан,
Айналайын ұлы достық, айналайын атыңнан!

КҮРЕ ТАМЫРДЫ ІЗДЕУ

(Махаббат заңы)

“Бакыт оңай сипатпайды бұрымын”

(Сахна шетінде Ақын мен Жастық шақ)

Ақын

Айтшы маған, Жастық шағым, жалынды,
Бердім саған кеудемдегі арынды.
Бердім саған арманымның оттарын,
Бірақ сенің бола алдым ба мактаның?

Жастық шақ

Тапқанында мен сүйетін өнді сен,
Мактанышым болар едің мәңгі сен!

Ақын

Із қалдырсақ өмір атты белесте,
Танып алар ертең туар нәресте.
Аяулы, асыл Жастық шағым, жалыным,
Достық деген сенің туың емес пе?
Мені анадан жалғыз туған десе де,
Достарым көп, жүргізбейді көшеде.
Шақырады қосылып өн айтуға,
Шақырады шарап ішіп қайтуға,
Шақырады гүл теруге қыраттан,
Шақырады күй тыңдауға бұлақтан.
Аяулы, асыл Жастық шағым, көктемім,
Сонда да сен мені мактан етпедің!?

Жастық шақ

Мақтау ғана аз, көтерер ем көкке де.
Ақыным-ау, енді өзіңе өкпеле,
Егер, егер білгің келсе себебін,
Сол достарды жолықтырған мен едім.
Кездерде бір тағдыр көзі аларған,
Демеу тапсын деп едім мен солардан.
Ал сен өзің бейіл болдың бар уақта
Көк қарғадан бүркіт жасап алмаққа.

Ақын

Өр көңілдің о жарлығын менгерсем,
Жұрттың бәрін өзімменен тең көрсем,
Әлсіз оттың ансар болсам жарқылын,
Жомарттығым емес пе бұл, жарқыным?

Жастық шақ

Рас, рас, канша тағдыр қол артсын,
Сен солардың көңіліне қарапсын.
Өмірінде жатсынбадың ешкімді,
Мейірбансың, өйткені сен жомартсың.
Жанын, сірә, көрген емес ұсақтап,
Сүйгің келер жұрттың бәрін құшақтап.
Солар үшін шаттанып та уайымдап,
Жүрдің ылғи жылдарға нәр дайындап.
Жауларың да бас изейді кей кезде
Сенің жомарт екенінді мойындап.
Дос етемін деген жарқын үмітпен,
Есінде ме, таныстың бір жігітпен.
Ол да өзіндей болып шықты жайдары,
Бұзылмаған сезімінің қаймағы.
Жүрдек күндер өте берді ағылып,
Сен досынның ынғайына бағынып
Жүріп жаттың. Қуантатын ол сені,
Адалдықтың арнасынан табылып.
Ең бастысы сенім гүлі солмасын,
Бірақ, бірақ... тағдыр басқа салғасын,
Амалын не? Сен сүйетін бір қызға
Ғашық екен, ғашық екен сол досын.
Шынары етіп жарқын, жалын кезінің
Әлгі қызға деген ұяң сезімін
Саған айтты ол
Өмірдің бар шыңынан
Биік қойып махаббатын өзінің.
Досың емес, айтса мұны басқа адам,
Қысылмас ең, қиналмас ең нақ содан.
Досың тағы қолқалады өлеңмен
Сүйгеніме хат жазып бер деп саған,
Сен келістің. Кетті досың қуанып,
Шаттығына жер мен көкті куә ғып.
Бір жасады ол үмітінің гүлдерін,

Сенің жомарт пейіліне суарып.
Қиын тиді саған бірақ бұл талап,
Алды лезде аспаныңды бұлт орап.
Бірі — досың, бірі — арайлы арманың,
Жөн болады қай жағында қалғаның?
Әлде мұны жеңдіріп кеп ақылға,
Сол досыңның өзіне айтқан мақұл ма?
“Жо-жоқ”, — дедің. Катулы еді бұл кезін,
Көкірегіңнен бой көтерді бір сезім,
Білдің-дағы шаттығыңның құларын,
Төсегінде ұзақ жатып жыладың.
Біраздан соң тұрып ойлы пішінмен,
Сол бақытты болсын дедің ішіңнен.
Сонан кейін қаламыңды қолға алып,
Өлең жаздың түні бойы толғанып.
Маздап ұшқан махаббаттың отынан
Жүрегінде қалықтады батыл өн.
Тұңғыш рет өзің сүйген қызға арнап,
Өлең жаздың өз досыңның атынан.
Әркім сені ерлігіңмен танысын,
Кімге сенсең, создың соған кол ұшын.
Сен достықты биік қойдың бөрінен,
Бакытыңды құрбан еттің сол үшін.

Ақын

Иә, иә, оны ұмыту мүмкін бе!?
(Ойланып қалады.)

Бірінші елес

*Үйлену тойы. Жастардың бір тобы қалыңдық пен күйеуді қоршап
алған. Қасында ақын. Кенет қолына бешпет ұстаған ақ шашты ана
көрінеді. Жұрт екі жарылып жол береді.*

Ана

(Күйеу жігітке жақындап)

Он сегізден он тоғызға жана шыққан кезімде,
Құштарлықтың оты лаулап көзімде,
Токтата алмай көңілімді аптыққан,
Жарылардай шаттықтан,

Өмір маған тосардай тек тұнығын,
Шалқып ойнап иығымда бұрымым,
Осы биік шаңыраққа
Келін болып түсіп едім, құлыным.
Әнім өнге қосылды да толқыды,
Менен асқан бақытты жан болды ма екен сол күні?!
Сәбидей пәк аңғал күліп, атты канша тандар күліп,
Арманға ерке үн беріп, бір тілекпен гүлдедік.
Бірімізсіз біріміз бақыт бар деп білмедік.
Қуанышсыз өрілген жоқ күніміз,
Сезім ояу жүрген жерде сыр ояу,
Бірімізсіз біріміз
Тұра алмаушы ек, құдай-ау!
Әкең сенің жомарт еді, пейілінен таң атқан,
Іңкәр тағдыр жанын жаз ғып жаратқан.
Тіпті, бір күн үйіміз
Босамайтын қонақтан.
Жаздың сонау нұрлы кеші қалды мәңгі есімде,
Еңбек еттім туған дала төсінде.
Өмір шіркін мән-мазмұнсыз өте ме,
Жетелесең, ізгілікті жетеле.
Тұңғыш рет алған еңбек ақыма
Бешпет сатып әперіп ем әкене.
Сұлулықтың безбені ғой көз деген,
Ұлым, мені ұғамысың,
Сондағы оның қуанышын
Қалай атып жеткізе алам сөзбенен.
Сол бешпетті үш-ақ рет киді де,
Үш-ақ рет тойға бардық, үш-ақ рет биледік.
Заман — бізге, біз заманға сыйлы едік.
Бірақ ұзақ баурай алмай нұр көкті,
Үш күннен соң соғыс өрті бүрк етті.
Әкең сонда енсесін тік көтеріп,
Бойында кек қайнап тасқынды.
Көңіліне күй өрлеп
Су жаңа осы бешпетті
Тапсырды маған әкеліп,
“Келген соң киём” деп.
Бірақ ол келмеді.
Айырғандай мені барлық қызықтан
Атар таң мен батар күн,
Он тоғызда “жесір әйел” атандым.
Көтердім мен тағдырымның мазағын,

Үзілердей жұлыным,
Ол күндердің қасіретті азабын,
Сен сұрама, мен айтпайын, құлыным!
“Өмір заңы, шырағым,
Құдай ырза, мен ырза,
Тежей көрме тағдырыңның бұлағын,
Байлама, — деп, — бағынды”,
Әжең қанша бата беріп жалынды.
Өткерсем де қанша қияс кезенді,
Нар түйедей көтердім,
Жылатқам жоқ әженді,
Құлатқам жоқ шаңырағын өкеннің.
Махаббатта бір-ақ заң бар,
Ол — адалдық заңы, ұлым,
Сол заңменен өлшенеді қарымың мен дарының.
Мен өкеннің махаббатын сақтап қалдым мәңгілік,
Мен өкеннің кір шалмаған арымын.
Қан майданда оның нұрлы бақ жұлдызы сөнгенде
Мен де бірге сөніп ем.
Сөнген күнім қайта туды сенімен.
Алыстан алабұртып сағымдана,
Ең қайғылы кезім мен
Ең көңілді шағымда да
Өкшелеп, елес беріп қалмайды бір
Мұңлы зарлы соғыстың ескі лебі...
Мынау сенің өкеннің костюмі еді.
(Ұлына ұсынады.)

Күйеу жігіт
(*бешпетті кеудесіне қысып*)

Басса да қасірет салмағы,
Өшпетті әкемнің арманы.
Ол бұл бешпетті кигенмен,
Амал не, тоздыра алмады.
Ғұмыры жетпеді,
Көрсетпей бақытының жалғасын,
Көңілінің көктемін,
Жайпады бір түйір қорғасын.
Өмірім, өрге жүз, тоқтама!
Өзіңсің табына сүйерім.
Сондықтан мен мұны тек қана
Тоздыру үшін киемін.

Ғаламда сәбише тербеткен,
Еңбек деп айта алам.
Тозсын киімдер еңбекпен,
Еңбекпен жанарсын қайтадан!

Хор

*(Бір топ жас бүлдіршіндер “Ата суреті алдында”
атты әнді орындайды.)*

Ай жүзі арман боп арайлы,
Төргі үйден мұңдантип талайды:
Соғыстан қайтпаған атамыздың
Суреті күлімдеп қарайды.

Асыл досым!
Көлдің көркі — орман,
Біз достыққа сол ормандай қорған болмасак,
Туған елдің гүлі,
Тағдырының нұры,
Мақтан етер ұлы болмасак,
Онда біздер неге келдік өмірге?

Намысын алыска жетелер,
Күн туды ел жүгін көтерер.
Біздердің өткенге парызымыз
Жігермен, арменен өтелер.

Жан досым, есейіп толдың ба,
Жолынды қияға салдың ба?
Ұятқа калмауға тиістіміз
Аксақал тарихтың алдында.

Сахна күңгірт тартады.

Жастық шақ

(Ой үстінде тұрған Ақынның иығына қолын салып)

Сөйткен досың бір жел өкпе сөзге еріп,
Үйленген соң кетті мүлдем өзгеріп,
Неге бұлай? Жан еді ғой ұятты,
Қазір сені еске алмайтын сияқты.
Қондырғанмен кеудене кең даланы,
Жомарттықтан тапқан пайдаң шамалы.

Ақын

Оның рас, тапқан пайдам шамалы,
Бірақ адал өмір сүрдім, саналы.
Кетсе досым, кете берсін, қайтемін,
Ерте, кеш пе, түсінетін болады.
Түсінбесе, амалым не, кештім мен,
Қанға сіңген мінезім бұл жас күннен,
Мен жанымның жомарттығын сатпаймын
Және жылу сұрамаймын ешкімнен.
Онан да сен, Жастық шағым жалынды,
Тың бағыт бер. Байлай көрме бағымды.
Қанша адамға сеніп едім күмәнсіз,
Шындығында, күн кештім деп мұнарсыз
Айта алам ба? Сенім артқан достарым
Тастақ жердей болып шыкса құнарсыз?

Жастық шақ

Рас, өнің туысса да көктеммен,
Қателігің бір басыңнан өткерген
Жетіп жатыр. Босқа шаштың күшінді
Тастақ жерге дән өне ме сепкенмен?

Ақын

Кінәм қайсы, жолықпаса бір адам?
Ізгілікке жан-тәнімен құлаған.
Үлкен ойым іске аспады... қиын бұл...
Қиын болды. Кімге ұсынар сыйым бұл.
Иә, кешегі күннен бастап, біржола
Дос іздеуден тыйылдым.
Қаншама жыл айналама алақтап,
Бос шапқаным, жетер, бөлкім, далақтап.

Жастық шақ

Кеше кешке не көрдің сен көшеден?

Ақын (ойланып)

Ештеңе.

Тарих

Өзіне ауыр кінә таққан сол сәтті
Тым құрыса, сақтамапсың еске де.

Ақын

Қандай кінә?
Ақтығыма тіпті де күмәнданбан...

Жастық шақ

Токта, токта!..
Қос жанары тұманданған,
Енгезердей мас жігіт
Әлжуаз бір жас жігітті қуып жүріп сабады.
Ол да біраз күш көрсетті алысып,
Әлгі мастың пышағы бар қолында.
Бір келіншек жас жігітке болысып,
Шыж-быж болып еріп жүрді сонында.

Жастық шақ

Ал, сен неге болыспадың?

Ақын

Өмірімде бірінші рет қалыс қалдым.

Жастық шақ

Асан еді ол жігіттің есімі.
Таңғы шығы секілденген көктемнің
Жаны қандай мөп-мөлдір.
Бір көрген жұрт танығандай ізгілігін көзінен
Ісін алшақ қондырмаған сөзінен,
Бұл өмірге өз қайратын, өз күшін
Жұмсамақ боп, келген жандай өзге үшін
Жүрегіне орнатты өз ғасырын,
Орнатты өз даласын.
Автомобиль апатынан қаза болған досының
Інісі мен қарт мүгедек анасын
Бағу үшін сабақтан соң түнімен

Ой қажытқан от арбаның үнінен
Алардай бар тынысын,
Темір жолда қара жұмыс істейтін,
Және ешкімге сездірмейтін мұнысын.
Иығынан көне бешпет түспейтін.
Аяғынан тартканымен тапшылық,
Әр күн сайын жасамаса бір адамға жақсылық,
Бір адамға ұсынбаса қол ұшын,
Босқа өткен күн саналатын ол үшін.

Ақын

Ұқсастыққа қарай гөр,
Мұндай жоспар бар болатын менде де.

Жастық шақ

Иә, иә, бар болатын сенде де.
Перзент едің өнер, ойы нанымды,
Орманына еніп кетіп күдіктің,
Жылдар бойы аялаған өніңді
Бір-ақ түнде ұмыттын.

Ақын

Тура қазір іздеп барам,
Үйі қайда өлгі жайсаң жігіттің?
Мен іздеген адам енді табылды.

Жастық шақ *(әжжуалап)*

Тым кеш қалдың, сүйіктім.
Қасірет те секілді бір зымыстан,
Кеше түнде қайтып келе жатыр еді ол жұмыстан
“Құтқарындар, өлдім”... деген дауыс шықты тасадан.
Жетіп барды...
Жетіп барса, еңгезердей мас адам
Жас әйелдің алқымына нән пышағын тіреп тұр.
Бұл не деген есалаң?
Әлдеқашан заманы өткен білектің!
Қара күшке әнін қалай бағындырмақ жүректің?
Арашаға түсе кетті жас ұлан.

Екеуі ұзақ алысты.
Өмір, өлім қара күштің қапталында жарысты.
Сол сәтте сен өтіп бара жатыр едің қасынан.
Әлгі залым қыбын тауып тосыннан
Жас жігітке пышак жұмсап үлгерді.
Міне солай шорт үзілді асыл өн.

Ақын
(маңдайын соққылап)

О, тағдыр-ай, маңдайыма сор қалың,
Мен бейбақты неге мұнша қорладың.
Қара мысық тағы кесті жолымды
Бір-ақ рет ізгіліктен тыйып едім өзімді,
Бір-ақ рет жұмып едім көзімді.
Қанға малып алдым, міне, қолымды.
Тіршілікке не сеуіп ем, не тердім?
Лапылдаған жалын шақта, жас шақта,
Енді менен күлкі мәңгі кашпак па?
Бұл кінәмді қалай жуар екенмін?

Жастық шақ

Жанбырына жалынсаң да көктемнің,
Жуа алмайсын, жуылмайды өткен күн.
Шайқап сансыз жүрегіннің тұнығын
Шаттығынды ала қашып ұры күн,
Бакыт оңай сипатпайды бұрымын,
Өткен шақтың бір катесін түзеуге
Аздық етер кейде бүкіл ғұмырың.
(әжуалап)
Бакыт оңай сипатпайды бұрымын.

Екінші елес

*Жастық шақ пен Ақын шеткері тұрып сахнаға қарайды.
Өрімдей жас жігіт өз Бақытының (Бақыт қыз бейнесінде)
соңынан келеді.*

Жігіт
(сағынышпен)

— О, бакыт!
Бар адамға өтімдісің сөйлесен,

Баянсыз да секілдісің кейде сен.
Сені көру еді менің арманым,
Іздеп келем, іздеп келем, талмадым.
Іздеп келем, әлі күнге жолдамын.
Тым құрыса, қонағым да болмадың.
Шаттығым да, қайғым да өзін күрсінсем,
Айтшы маған, қай биікте жүрсің сен?

Бақыт

Есінде ме аяулы анаң, қарт анаң,
Нан пісірді саған арнап арпадан.
Жер шырынын ұлым татсын деп еді,
Бірақ сенің оны жегің келмеді.
Жауар бұлттай қабағыңды түсіріп,
Арпа нанды қойдың былай ысырып.
Оранып зор мейірімнің отымен,
Сонда саған анаң боп тіл қатып ем.
Нан бергенім шақырғаным еді ғой.
Егістікте сені күтіп жатып ем.

Жігіт

Ол күні емес, ертесіне барғанмын,
Сонда мені неге күтіп алмадың?

Бақыт

Сенен бұрын келіп жеткен біреудің
Арбасына мініп кетіп қалғанмын.

Жігіт

О, Бакытым, бала кезден ансаған,
Қалай айтсам екен мұны мен саған.
Бір күні үйде отыр едім керігіп,
Сені маған көшеде жүр деді жұрт.

Мен көшеге шықтым жылдам жүгіріп,
Жан-жағыма қарап едім үніліп,
Таба алмадым, іштей ойға малтыдым,
Сен сол күні қайда болдың, жарқыным?

Бақыт

(күледі)

Ха-ха-ха!

Маған адал болғанымен тілегін,
Аңғармайсың, аңғал сенің жүрегін.
Саған жолда сәлем берген бір қыздың
Жанарына жасырынып тұр едім.
Бала кезгі өрлігіңді қайталай,
Басыңды изеп өте шықтың байқамай.
Ха-ха-ха-ха, ха-ха-ха...

*(Бақыт ғайып болғанмен, көпке дейін
күлкісі жаңғырығып тұрады.)*

Ақын

Әр биіктің өз сыры бар, сүйіктім,
Өз жыры бар жан табылса тыңдарға.
Кім біледі, мына тұрған биік қыр,
Төмпешікке айналар бір жылдарда.
Ай көңілсіз көрінеді тұманда,
Сәуле түссе, жез алтын боп жарқырап.
Мен қуәлік ете алмаймын бұған да,
Бағы тайса, асау өзен тартылар.
Бағы тайса — нұрлы сезім мұнарлы,
Шаттық әр кез бола бермес калтада.
Кесу үшін алпыс жылдық шынарды
Алты-ақ мәнет керек екен балтаға.
Тұяғымен дастан шертіп, күй құрап,
Өмірінде баспастан жай бүлкілге,
Мың күн жүлде бермей келген жүйрік ат
Бағы тайса, ақсап қалар бір күнде.

Жастық шақ

Жаксы үмітке жарқыратып мандайын,
Жүрсе де адам бар кез ізгі тілекте.
Бірақ қайғы бұқпантайлап әрдайым
Жол табады жүрекке.

Қайғымен бетпе-бет

Үшінші елес

*Тау баурайы. Қолына гүл ұстаған жас жігітке Қайғы қарсы жос-
лығады.*

Қайғы

(даусы гүжілдеп)

Әлі сырлас екенсің ғой гүлдермен.

(Мысқылмен)

Таныдың ба сен мені?

Жігіт

Бұрын көрген секілдімін бір жерден.

Қайғы

Бұрын көргем дейсің бе?

Қатал сезім шекпеніне оранған,

Білем сені жүрегінде налаң бар.

Мені талай көрсен-дағы ұмыттың,

Тым ұмытшақ келесіндер, адамдар,

Менің данқым көп тараған кең жерде,

Ізім жатыр қырқаларда, белдерде.

Мен — Қайғымын.

Жаза бассаң, сүрінсең,

Шакырмай-ақ жетіп келем сендерге.

Жас өмірің атқан кезде болып таң,

Есінде ме, саған талай жолықкам.

Талай-талай жерігенсің мезі боп,

Сонан кейін бір күні өкен өлгенде,

Сол өкеннің айтқан соңғы сөзі боп

Түнеп қалғам сенің балғын кеудеңде.

Мұнан кейін бір күннен соң, бір күннен,

Есігінді жиі қағып тұрдым мен.

Жиі кактым келмейді оны жасырғым.

Кей күндері бірге жүрген досыңның

Сатқындығын сезгенінде жолықтым,

Жалғыз қалған кездерінде жолықтым.

Жігім

Ал бүгін ше, бүгін неге келдің сен?
Тауда тегін жүрген жоксың, мен білсем.

Қайғы

Көрші қызбен көріп едім сырласып,
Білдім сенің кеткеніңді қырды асып.
Айта қойшы, болсаң егер батыр шын,
Мына гүлді кімге апара жатырсың?

Жігім

Қашанғы мен өзімді-өзім қинаймын.
Мен бұл гүлді арманыма сыйлаймын.
Сол қыз менің шаттығым мен тынысым,
Жаны да әсем жаралғандай гүл үшін.

Қайғы

Оған ғашық бір сен ғана емессің,
Қанша жігіт қайғырады бұл үшін.
Қайғырады, тәтті үмітін жоқтайды,
Мұның бәрі маған оңай соқпайды.
Ойыннан қайт,
тағдырыңның жолы кең,
Саған соны ескерткелі келіп ем.

Жігім

Білем, білем, бұл да маған таныс өн,
Егер өмір жарыс болса, жарысам.
Қалай оңай бере салам өзгеге
Сол қызды мен бақытым деп танысам.
Мені аяма,
кажеті жоқ аяудың,
Салдың қанша жүректерге қаяу-мұң.
Қайғым менің, келер болсаң сен маған,
Ең сұрапыл шақта да,
Ең қатерлі шақта да
Күліп тұрып қарсы аламын ерлерше,
Сезімімді қорлай көрме тек қана!

Қайғы

(басын төмен салып)

Ақылды айттың, ауыр айттың,
Әйтсе де, сен тауып айттың, жігітім.
Ғұмыр кештім иім түсіп, тұнжырап,
Иығымнан ұшты қанша замандар,
Кетер едім жер бетінен тым жырақ,
Бірақ мені жібермейді-ау адамдар!
*(Жігіт кетеді, соңынан Қайғы да кетеді.
Сахна қараңғы тартады.)*

“Тек құштарлық болғай да...”

Ақын

(өз-өзімен сырласқандай)

Әке, саған айтар едім бар сырды,
Бірақ сенің күнің ерте таусылды.
Қара жердің құшағында жатырсың,
Сондықтан да естімейсің даусымды.
Саған барып айтар едім бар сырды,
Сенің де, әже, күнін ерте таусылды.
Қара жердің құшағында жатырсың,
Сен де менің естімейсің даусымды.
Кезім еді ол мейірімге шөлдеген,
Еркелетіп ұлыннан кем көрмеп ең.
Қарт нағашым, сен де жоксың бұл күнде,
Сен де кеттің әкем кеткен жолменен.
(Жастық шаққа бұрылып)
Жастық шағым, менің шалқар ырысым!
Шаттығымсың, жанарымның нұрысын.
Арқа сүйер үш шынарым құлады,
Тек сен әзір қасымдасың, тірісің.

Жастық шақ

Оның рас, тірімін мен мәңгілік,
Ғасырлармен тұра берем сән құрып.
Егерде сен әлсіз болсаң — сорлымын,
Мықты болсаң, даңқым өсер жаңғырып,
Шаттығынның шәрбатына тойдың ба?
Ұшан-теңіз борышың бар мойнында.

Сені өсірген әкең, әжең, нағашын
Жатыр қазір қара жердің қойнында.
Ол жандарға өкпең болса айт маған,
Қарызыңды айт, болса алдыңнан қайтпаған!

Ақын

Жастық шағым! Менің, тіпті, өкпем жоқ,
Жайнатты олар өмірімді көктем боп.
Абзал жандар түзу жолға салмаса,
Таң алдында таң жұлдызым жанбаса,
Қайтер едім?! Олар менің алдымда
Борышты емес, ерте өлгені болмаса.
Елім маған көрсеткен жоқ жетімдік,
Бұл сөзіме ете аламын кепілдік.
Өткен жазда көрші ауылға барып ем,
Бір ағатай — ойы жомарт, жаны кең,
Мен әкенің құрдасы едім деді де,
Қағып-қағып қойды аркамды қолымен.
Тағы бір күн думан тойға барып ем,
Бір қарт әжей көңілі нәзік, жаны кең,
Мен әжеңнің құрбысы едім деді де,
Маңдайымды сипады үнсіз қолымен.
Нақ сол тойда шаңын сілкіп көшенің
Бір ақсақал камшылаған есегін,
“Нағашыңның жақсылығын көп көргем”, —
Деп, қоймастан қонақ етті неше күн.
Жан екен ол нағашымнан аумаған.
Жүрегінен жомарттығы лаулаған.

(ойланып)

Жастық шағым!..
Кешірім ет, мен сенің
Назарыңды басқа жаққа аударам.

Жастық шақ

Иә, айта бер, жабырқама, тоқтама,
Бар шындықты жасырмай айт тек қана.

Ақын *(даусы дірілдеп)*

Күзде мені іздеп келді бір адам
Жасы жүзге құлаған.

Суалғандай арманының бұлағы,
Жүзі мұнлы, естімейді құлағы,
Карт бабанның қанын жүктеп едім деп
Ақ сакалы селкілдеп кеп жылады.
Шектен шыққан зұлымдығы-ай мынанын,
Шыдамадым, мен де бірге жыладым.
“Әкең кешпей кетіп еді күнәмді,
Перзентісің, сен кеш енді, шырағым,”—
Деп жалынды, жалбарынды бас ұрып,
Қайта-қайта иығыма асылып.
“Өлер шағым, өтінішім ақырғы”,—
Деп тағы да ол мені үйіне шақырды.
Барып едім, орын беріп төрінен,
Немересін таныстырды менімен.
Ай дидарлы жан екен ол сүйкімді,
Көкірегімде содан сырлы күй тұнды.
Неге бардым, неге ғана таныстым,
Сол бойжеткен бұзды менің ұйқымды.
Байқаусызда тиді солай сезімге от,
Күйеу бала дейді анасы өзілдеп.
Ал әкесі құрақ ұшып бұл күнде
Той жабдығын жүрген білем өзірлеп.
Атасының зұлымдығын аңдамай,
Немересін жар етемін мен қалай?
Намысымды алмаймын ба жаралап,
Не дейді әкем, бабам қалай қарамақ?
Олар бұған берер ме екен кешірім,
Жастық шағым, сен айт мұның шешімін?!

Жастық шақ

Қара тастай ауыр сұрақ екен бұл,
Нар тәуекел, салмағын мен көтердім.
Қанды жылдар калып қойған жырақта
Қандай зарлы естіледі құлаққа.
Шал күнәсін сен кешкенмен, кешпейді ел,
Немересі айыпты емес бірақ та!
Жүзің жарқын, болашағың тамаша,
Үйлене бер, егер көңілің қаласа!

Ақын

Бірақ ол қыз бейхабар көп өнерден,
Қалада өскен, елде туды дегенмен,

Көрген емес мына біздің тауды да,
Барған емес жылқышылар аулына.
Күй тыңдаумен танды ұйқысыз атырып,
Ішкен емес сары қымыз сапырып.

Жастық шақ

Адам болса ойы жүйрік, жаны нұр,
Жүре келе үйренеді бәрібір.
(Кетуге ыңғайланады)

Ақын

Сәл сабыр ет. Жалғыз ауыз сөзім бар.
Жеме-жемде женеді ғой сезімді ар,
Ол бойжеткен жүргенімен күліп пан,
Ана тілін әлдеқашан ұмытқан.
Қалай оған ішім жылып караймын,
Бір жол жырын жатқа білмес Абайдың.
Шапақ шашқан заманы анау,
Биіктетіп туған елдің айбынын
Ата салты нық тұрғанда белесте,
Ұлы Абайды бағаламау —
Өз халқының рухани байлығын
Бағаламау емес пе?

Жастық шақ

Окасы жоқ, таң да бірден атпайды,
Өмірі алда, жаттамаса жаттайды.
Қамсыз көңілі бұрғанымен шалғайға,
Қызуланба!
Барар дейсің ол қайда,
Тек күштарлық болғай да,
Тек күштарлық болғай да!

Ақын

Міне, міне, күштарлық жоқ ол қызда!

Жастық шақ (қатуланып)

Ах, солай ма?
Тыңдауға да жасқанам,
Ізде онда бақытыңды басқадан!

“Сенің көзің заман үшін бағалы”

Төртінші елес

Жастық шақ

Ал, ақыным, қарсы алуға өзірлен,
Сен қадірлер қасиеттің барлығын
Осы араға шақырамын қазір мен.
(Бір-екі адым кейін шегініп бар даусымен)
Достық, немен сұлусың бұл өмірде?

Достық даусы

(Тау қойнауынан жаңғырып естіледі.)

Көтере алсам қайыспай уақыт сынын,
Сәулеттімін, сұлумын, бақыттымын!

Жастық шақ

Шындық сенің адамнан тілегің не?

Шындық даусы

Мен үшін тек жүрегі болсын адал,
Қандай пәле басса да, аршып алам.

Жастық шақ

Сенім, қайда жүрсің қазір, көрінбейсің, мақтаным,
Дау-жанжалдың арасынан іздеп сені таппадым?

Сенім даусы

Онда барсам естілмейді татулықтың сазды үні,
Тентектер көп, таяқ ала жүгіреді баз бірі.
Бір шаңырақ кезікті де әйнегінен бақ күлген,
Қос ғашықтың жүрегінен жайлы мекен таптым мен.

Жастық шақ

Ей, Адалдық, ежелден сен сөзге берік, алыпсың,
Алыпсың сен, бірақ кейде өтірікке наныпсың.

Немесе жұрт саған нанбай кейде жалғыз калыпсың,
Кейде өзінді ақтау үшін өлімге де барыпсың.
Кайдасың сен, жарқыным?!

Адалдық даусы

Бір шаңырақ кезікті де өйнегінен бак күлген,
Қос ғашықтың жүрегінен жайлы мекен таптым мен.
Олар мені пір тұтады, бабасындай сыйлайды,
Дастарқанға мен келместен кесеге шай құймайды.

Жастық шақ

Қызғаныш-ау, үнсізсің ғой, көзің неге мөліген?
Байқауымша, сен де қоныс тепкенсің-ау сол үйден?

Қызғаныш даусы

Жапа-жалғыз қайда барам, елге аян ғой есімім,
Мен сол үйдің күндіз-түні күзетемін есігін.

Жастық шақ

Сақтап сансыз замандар таңбасын,
Үнсіз-түнсіз жатырсындар сан ғасыр,
Тастар, сендер не дейсіңдер?

Тастар даусы

Өзге жұрттай бара алмаймыз таласқа,
Тілсіз туған тағдыр бізді о баста.
Өтіп жатыр талай көктем, талай күз,
Бәріне де бедірейе қараймыз.
Баз біреулер үстімізден өткенде
Шаттана ма бізді аяқпен тепкенге.
Ойлы жанға болар ма екен мактан сол,
Үндемейміз туған жерде жатқан соң.
Әне, анау бізді теуіп өткен жан
Түр еді үнсіз, келіншегі жетті алдан
Көзінде ашу, күлкісі жоқ күндегі,
Келе сала ерін былай тілдеді:
— Ойың арам, тамырыңда арам кан,
Жазылмадым салған ауыр жараңнан.

Сенің катал, мейірімсіз жүрегін
Жүрек екен қара тастан жаралған.
— Тас дедің бе? — деді әлгі адам томсарып, —
Құнсыз болып қалғаным ба соншалық.
Сол ауыр сөз сана менен бойды алып,
Тұрып қалды ол төмен қарап ойланып.
Туған жердің тасы болу тамаша-ақ,
Егер жұртқа ой салуға жарасақ.

Жастық шақ

Намыс! Намыс!
Қайдасың сен, неге алмайсын бір тыным.
Ұзақ түндер неге сенің айқаспайды кірпігін?

Намыс даусы

Қадірлім-ау, мен қалғысам тірліктің не мәні бар?
Мен қалғысам, батыр қалай, ақын қалай танылар?

Ақын

Жеңіс ізі сайрап жатыр өмір атты белесте,
Сен қалғысаң, Ерлік пенен Махаббат бар емес пе?

Намыс даусы

Бекер, бекер, мен жоқ жерде ерлік қашан оянды?
Мен жоқ жерде Махаббат та болған емес баянды!

Ақын

Бак-дәулеттің күндей тарап,
Бар адамға бірдей қарап,
Күлмейтіні неліктен?
Жалындыны жалынсыздың,
Дарындыны дарынсыздың
Күндейтіні неліктен?
Жүрген жолы ала шапқын,
Мансап қуған парасаттың
Тозатыны неліктен?
Аңдамасак сор болар бұл,
Сұңқарлардан қарғалардың
Озатыны неліктен?

Жастық шақ

Бұл алалық табиғат-анадан ба?
Адамдар мен адамдар арасында,
Көрінбейтін жай көзбен қарағанда
Бір аңғар бар жаны үйек, бауыры қар,
Кейде ызғарлы зәнталақ дауылы бар,
Кейде көктем есетін сауырынан.
Сол аңғарда сан ғасыр қатар жатқан,
Пенделік пен шарапат ауылы бар.
Екі ауылдың көз салсаң тірлігіне,
Сырттай ұқсап жатады бір-біріне.
Баска-басқа болса да кәсіптері,
Бірдей етіп сырланған есіктері.
Неткен ұқсас есік деп мәз боласың,
Максатыңның жолымен қозғаласың.
Бірте-бірте өзгерер көзқарасың.
Шарапаттың ауылын іздеп шығып,
Пенделіктің аулына кез боласың.
Кез болдың ба? Жібермес оңайлықпен,
Мұнда сені сарылып талай күткен.
Мұнда сені көрсе де бірінші рет,
Қарсы алады досындай күлімсіреп.
Неше түрлі қулықпен бұландар бір,
Иланба оған, салты сол бұл аңғардың.
Қанатыңа қояды мұз қатырып,
Өз аулына кеп қонған қырандардың.
Жұрт көзінен қалсаң сәл тасалана,
“Момын” ауыл айналар Кособаға,
Талай ұлы данышпан дарындардың
Арманының моласы осы арада.
Екі ауылды қойған кім жанастырып,
Бұдан асқан бола ма оғаш қылық.
Екі ауылдың іргесін бөлу үшін,
Жатыр өлі аяусыз талас жүріп.
Әркім жансын, лауласын өз өртімен
деген ұран әлемді кезер түгел.
Тек Шарапат аулынан Пенделіктің
Бөлінгісі келмейді өз еркімен.
Ал бөлінсе ол өз атын жеге ала ма,
Шарапатсыз Пенделік дем ала ма?
Сондықтан да шекара өте қажет
Күзет қажет және сол шекараға.

Өмір мынау тартысы, атысы көп,
Атысы көп, шырғалаң шатысы көп.
Кімнің ары бір сәтке қалғып кетсе,
Шекарада қалуға қакысы жоқ.

Ақын

Иә, иә, жастық шағым, сымбаттым,
Ерлік пен ездіктің арасындағы,
Шабандық пен тездіктің арасындағы,
Қайғы мен шаттықтың арасындағы,
Жалғандық пен пәктіктің арасындағы
Ғасырлардан келе жатқан
Қайшылығы тіптен көп
Ұлы күрес әлі күнге біткен жоқ.

Жастық шақ

Ер жігіттің маңдай тері,
Арулардың көз жасы мен күлкісі,
Абырой мен атақ-даңқтың түр-түсі,
Әлемдегі асу бермес ең ұлы іс,
Күнделікті жеңіс пенен жеңіліс
Елге деген махаббаттың безбенімен өлшенер,
Безбен сынса, безбүйректік белсенер.
Алдыменен өз жаныңның қайшылығын жеңіп ал,
Биік ұшқың келсе егер.

Ақын

Мен осынау жасымда
Тұлға болам деп едім-ау Ғасырға,
Үміт те өзір қасымда,
Күдік те өзір қасымда,
Шашымнан да борышым көп басымда.

Жастық шақ

Ең бастысы сен өзіңнің борышыңа адалсың.
Жанартаулар көлінен суат алған,
Суалмағай сендегі қуат, арман.
Тілектесің тіптен көп, тіптен көп қой,
Жауың аз деп бірақ та жұбата алман.

Мерейі үстем болса да аумағына,
Сынай кара қоршаған тауларына.
Максаты үлкен адамның ежелден-ақ
Үлкен әрі қу болған жаулары да.

Ақын

Мейлі, жауым әккі болсын айлалы,
Маған, тіпті, соның өзі пайдалы,
Неғұрлым мен кедергіні көп көрсем,
Неғұрлым мен жөнсіздікке кектенсем,
Мен соғұрлым тірек етіп төзімді,
Қайрай түсем, шындай түсем өзімді.
Ей, кемеңгер Жастық шағым! —
Сен іздеме мені
Ындыны кепкен өзеннің арнасынан,
Жапалақтар сөз алған жар басынан.
Сен іздеме мені
Күншілдік жол салған өрден,
Сатқындық өн салған жерден.
Сен іздеме мені
Ұзындығы бір тұтам мұраттардан,
Құздан аққан қайырсыз бұлақтардан.
Сен мені іздесең, табасың —
Бір кезде жігер жетпей тоқтап қалған
Жол болуға тиісті сокпақтардан.
Сен мені іздесең, табасың —
Бакыт сокқан заманның балғасынан,
Барлық игі істердің жалғасынан.
Сен мені іздесең, табасың —
Күнбатыстан шығысқа иык керген
Әлі ешкім шықпаған биіктерден.

Жастық шақ

Күндік бакыт күндегі күлкің емес,
Гүлдің гүлзар болуын кім тілемес.
Иә, иә... сәулелі болашақтың
Саған сокпай өтуі мүмкін емес.
Шыншыл максат қай кезде де жол табар,
Кезің келді қоғам жүгін арқалар.
Анау емен неге қисық?
Анау қайың неге айрылды көріктен?

Анау жүйрік ақсап қалды неліктен?
Бұған неге үнсіз жатыр
Анау көңілі әділдікке іңкәр жан?
Анау қарға неге озады сұңқардан?
Міндеті ауыр намыс пенен ардың да.
Бұл сұраққа сен бересің жауапты
Дүниеге ертең келер нәрестенің алдында.
Тек жүзінді төмен салма,
Тек көзінді жасауратпа,
Сенің көзің заман үшін бағалы.
Сенің өнің асқақ шықса,
Менің даңқым жоғары!

Ақын
(кетуге ыңғайланып)

Енді қашан кездесеміз?

Жастық шақ

Бүгінгі үлкен өңгіменің жалғасы,
Бүгінгі асау пікірлердің арнасы
Іздеп барар бізді алдағы жылдарға.
Тек жеңіспен жарқырасын мандайың.
Жүрегіннен жалын сөнбей тұрғанда,
Мен қасыңнан табыламын әрдайым!

СЕНІМ ПАТШАЛЫҒЫ

Авансценада:

Ақын — Маздақ

Сақтар дәуірінде: Біздің дәуірде:

Хан	Тойбасы
Жайық	Медет — Маздақтың әкесі
Мерей	Айымбек — әртіс
Уәзір	Жұбанышбай — комсомол қызметкері
Көңбай	Дария — Маздақтың қалыңдығы
Жендет бастығы	Қабділдә — қарт ақын
Қарашал	Орынбасар — Жайықтан келген жігіт
Торбай және басқалар	Жұбанышбай, Құда, Тойық және басқалар

Кіріспе

Өзендер мен көлдердің,
Көлден шалғай шөлдердің,
Биіктер мен алыптардың,
Жылулар мен жарықтардың арасын
Жалғап келген бір ән бар.
Парасатты мұңданудан
Жерді қирап күл болудан,
Танды қарадүрсіндіктен,
Адамдарды күншілдіктен
Қорғап келген бір ән бар:

Ол ән — ұлы достық әні, негізгі әні ғаламның,
Ол ән — ұлы махаббаты менің сайын даламның,
Дала көңіл бабамның.
Сол екі әнмен гүлденер жер
Салмақ тауып саналы.
Сол екі әнді білмегендер
Өмір сүрдім демесе де болады.

Бірінші бөлім

Ақын, Тарих

Тарих

Иә, ақыным, жан едің сен гүл жүзді,
Ызалысың, тынышыңды кім бұзды?

Ақын

Сенуші едім, болар деп тойым алда,
Тек арыма сыйындым мойығанда,
Тек ізгілік ізледім тыным таппай
Ең қаскүнем адамның бойынан да.
Кей көңілдің бас бұзар жарлығына,
Кей көңілдің шектен тыс тарлығына,
Қаным күйіп тұрса да сыр бермедім,
Кешіріммен қарадым барлығына.
Сүйрегенмен дамылсыз өзін өрге,
Өзі пенде жандардың сөзі пенде.
Бір батылдық көрсем деп үміттендім
Ең жігерсіз адамның көзінен де...

Тарих

Сол ниеттен, сол сезімнен айныма!

Ақын

Бірақ та мен душар болдым қайғыға.

Тарих

Қиялынды камшылап асау талап,
Тынбай шарлап өмірдің белес-белін,
Адамдарға жақсылық жасаудан-ақ
Тіпті қолың босаған емес сенін.
Бағытыңнан айныма!

Ақын

Бірақ та мен душар болдым қайғыға.

Тарих

Дауыл күні ең алдымен бөйтеректер құлайды
Өзгелерден биіктеу тұрғандығы үшін...

Ақын

Кім жауап бермек сол құрбандық үшін?

Тарих

Иә, сен албырт ақын болдың,
Арқа тостың ауырға.

Өзге жұрттан жақын болдың,
Жақын тұрдың дауылға.

Ақын

Сол дауылдың ертең мені жықпасына кім кепіл?

Тарих

Ал жығылмау — азаматтық міндетің.
Қалай?
Қайтіп?
Қай жолмен?
Оны өзіннің өрең білер.
Тамырынды терең жібер,
Елің саған артып еді көп сенім.
Әттең, терең тамырың жоқ,
Үлкен досың жоқ сенің.
Әлсіздігің осында!

Ақын

Кезім бар ма адалдықтан айныған,
Қанша адамды алып шықтым қайғыдан.
Шаттығына ортақтастым талайдың,
Іс түскенде басыма,
Көбі мені сатып кетті, қалай бұл?
Мен достыққа деген үлкен сенімімді жоғалттым.

Тарих

Өкінішті.
Бірақ мұны арын қалай құптайды,
Онда сенен ешқашанда үлкен ақын шықпайды.

Ақын

Өмір катал. Көңіліңе қарай ма?
Өзімнің де көзім жетті сол ойға.
Енді мені жетекке алды басқа мұң.
Әкім болам.
Ақындықты тастадым.
Кеше мені жомарт пейіл, ақылды
Бір ағатай шақырды.
Жігітсің деп дәні бар,

Қарауында жеті-сегіз жаны бар
Кішкене бір мекемеге
Бастық болып баруымды сұрады.
Жасырмаймын,
Ұсынысы маған қатты ұнады.

Тарих

Жоқ, сен әкім бола алмайсың.
Енді сенен үлкен әкім шықпайды!

Ақын

Түсінбедім сөзіңе,
Ең зиялы адамдардың өзі де
Менде жұртты иландыра білетін
Қабілет бар деген сөзді құптайды.

Тарих

Ол қабілет аздық етер...
Сенен әкім шықпайды.

Ақын

Өзімді өзім шығара алман теріске,
Беріп қойдым келісім.
Әрі өте қолайлы бұл мен үшін.

Тарих

Мұның тіпті масқара ғой!

Ақын

Жетер, бәлкім, осынша жерлегенің.
Әкімдікке дәмелі жүргендерден
Ақыл-ойым, өнерім кем бе менің?!

Тарих

Ізгілікке жасалған
Алуан-алуан қадамдар бар.
Өзін-өзі ақтауға

Бейім жүрген адамдардан
Қағыс, кашық тұрса-дағы даңққа
Өз қылығын соттай алар адамдар
Пайдалырақ халыққа.

Ақын

Маған тағар басты кінәң не сонда?

Тарих

Ер атанып, басқа бөрік киісең де,
Осыншама жасқа келіп
Мойындайтын азаматтық күшінді,
Тым құрыса бір адам таба алмапсың.
Ең дұрысы тәрбиелей алмапсың.
Сөйтіп жүріп қанша адамға, маскара-ай,
Ертең әкім болмақсың,
Бұл кінә емей немене?
Міне, осыдан арзандайды нарқын да.
Жұрттың көбі қалайысын күміске,
Жылтыраған алтынға
Бағалаудан ақсаған.
Сен де, ақыным, содан қорық,
Одан асқан қауіпті жау жоқ саған.
Достыққа осал болған адам не тындырмақ ақын боп?
Дүниеге ақын көзбен қарамай,
Әкім болуға да хақың жоқ!
Ақыным-ау!
Бірімізсіз біріміздің
Алыс кетпес үніміз.
Бірімізсіз біріміздің
Не болады күніміз?
Әттең, өзің жанбай жатып
Жақын тұрсың сөнуге.
Пенделікті шалғайға атып,
Тағдырыңмен бел ұстасып көруге
Жетер ме екен батылың?
Сені терең ойға тартар, бір әңгіме шертейін,
Тында, көне, ақыным!..

Сонау сақтар заманында,
Бір азулы хан болған-ды Ақжайықтың алабында.

Ханды бір күн қарттық жеңді,
Кім басқармақ елді мынау.
Бөйбішеден қалған ұл бар, өттен, ол да делқұлылау.
Елге нұрын шашып туған, асып туған қатарынан
Және жалғыз кызы бар-тын он үшінші токалынан.
Ызалы хан көп толғанды, ұлдан тірек таба алмады,
Таппаған соң тек қызының тағдырына аландады.
Тек қызы үшін аландады,
Аландауы айып па екен?
Бір күн халқын жинады да, сөз тастады байыппенен...

“Кім байлығын өз жанына медеу тұта алады?”

Дауыстар

— От-анамыз жарылқа!
— Ханға кайсар ғұмыр бер!

Хан

Ей, халайық, мен қартайдым...
Өмір заңы... өкінгенмен нетемін.
Ел тізгінін кімге ұстатып кетемін,
Мына тақты кімге сеніп тастаймын?
Осы боп тұр бас қайғым.
Білесіндер өздерін,
Қарашығындай көзімнің,
Жарасымындай жарқын, жалын кезімнің,
Қажығанда болған қайрат, дәрменім,
Сүйенішім — жалғыз қызым бар менің.
Осы өлкеде ең бай адам қайсың бар,
Көне, қайсың жұрттан асқан байсындар?
Кім байлығын өз жанына медеу тұта алады.
Нақ сол адам күйеу балам болады,
Әрі мына тағыма да мұрагер боп қалады!

Көңбай

(Алға шығып таңдана)

Тақсырым-ау, бұл өлкеде менен асқан бай бар ма?!
Шүкір, қазір Көңбай атым айналды зор айбарға.
Бұл өлкеде менен асқан бай бар десе бір кісі,

Оған тіпті, ха-ха-ха, келер жұрттың күлкісі,
Менің малым анау, өне,
Құмырскадай құжынаған қалың жылқы белесте,
Керек десең, есебінен жаңылыстым емес пе?
Әгерәкім нысананыз байлық болса тандаған,
Құлдығым бар, ұлы ханым,
Күйеу балаң мен болам!
(*Басын иіп тағзым етеді.*)

Хан

Тағы кім бар?

Уәзір

Тағы кім бар?
— ?

Дауыс

Ұлы өміршім, босқа уақыт жіберме,
Көнекеннен асқан бай жоқ бұл елде!

Хан
(*Ызаланып*)

Тағы кім бар?
— ?

Жайық
(*Алға шығып*)

Мына мен бар!

Дауыс

Бұл баланың ауысқан-ау есі мүлде,
Жарғақ құлақ ешкісі де жоқ еді ғой есігінде!

Көңбай
(*Әжуалап*)

Уа, қараңдар!

Бұралқы иттей әрең жүрген көшедегі,
Өз жылқышым өзімменен болып шықты бәсекелі.
Байқауымша, бұл қу кедей ұлы ханды мазақтап тұр,
Сөйтіп, өзі жаһаннамға аттануға аз-ақ қап тұр!

Жайық
(*Ханға иіліп*)

Иә, әміршім, болғанмен қиялым көп,
Рас, менің тігерге тұяғым жоқ.
Жігерімді шындадым төзімге орап,
Арманыма жол бердім ағындаған.
Рас бәрі:
Ес білген кезімнен-ақ
Мына сараң Көнбайдың малын бағам.
Сол болып па мойынға тағар айып?!
Жә, жә, мейлі, жан емен егес құмар,
Еңбегімді сатқаным, о, халайық,
Намысымды сатқаным емес шығар.
Мен байлықты баскаша түсінемін:
Киын шақта, бақ ауғанда басымнан,
Табан бұрмай табылатын қасымнан,
Биік тұрған жердегі бар асылдан,
Жаны мөлдір, діні мықты,
Ардақ тұтқан ұлылықты,
Менің інкәр, жан аяспас досым бар!
Кой, бекерге жанықпа деп,
Достық байлық болып па деп,
Қазір маған күлерсіңдер табалап?
Әттен, мұны ұқпауларын обал-ақ.
Күйік қосып күйіктіге,
Туыс түгіл сүйіктіңе
Сену қиын мына тайғақ заманда.
Жаны гүлзар дос тапқаным,
Достық атты асқақ дарын
Мерейімді шарықтатты шығанға.
Қадірменді хан ием!
Өңгімені өзіңізден басталық.
Қаншама жыл момын елді басқарып,
Күндіз күлкі, түнде ұйқыдан қалдыңыз.
Кейде жөн боп көрінгенмен алдыңыз,
Дүлей мұхит ортасында окшауланған аралдай,
Бір адамнан бекем достық таба алмай,

Жеген тамақ бойыңызға таралмай,
Суда қалған сабандай,
Бықсып өмір сүрудесіз жана алмай.
Біреу қакпан құрып қойған жоқ па деп,
Итергелі жүрген жоқ па отқа деп,
Күдікпен таң атырып,
Күдікпен күн батырып,
Тайпаң шақта тағыңыздың қамы үшін,
Өртке байлап бағлан ердің намысын,
Тіршілікте бір адамға сене алмай,
Мөңгі бұлай арзандауға көне алмай,
Қой қамаған қасқырдай
Кеудеңізді ой қамап,
Қартайғанда қор болдыңыз өле алмай!

Уәзір

Астапыралла!

Дауыстар

— Доғар сөзді!
— Бұл не деген жөнсіздік!

Көңбай

Ұлы ханды жөбірлеуге соншама,
Кім берді оған билікті?
Кеткен екен тіпті көзі қарайып.

Қарашал

Бас кеспек бар болса да,
Тіл кеспек жоқ, халайық!

Хан (Тістеніп)

Айтсын ойын,
Айтсын, тындап бағайық!

Жайық

Аңғартқанмен жүзін ізгі,
Таксыр, сіздің қызыңызды
Алу басты мақсат емес мен үшін.
Ал достыққа мерей сыйлау — ең асаси жеңісім.

Тәтті үмітке берер тізгін,
Нысананыз егер сіздің
Медеу тұтар байлық болса таңдаған,
Бұл мандағы ең бай адам мен болам!

Дауыстар

— Күйеу бала оңай жерден табылды,
Ұлы ханның бағына.
— Атасының бетін жыртып,
Қызын алмақ тағы да.

Көңбай

Егер достық байлық болса —
Тағы менің асқаным,
Тағы жарқын мандайым.
Қай ауылға бармайын,
Қойын сойып, қол қусырып достарым,
Жүрген жерім — дүрмек той.

Қарашал

Ол, байеке, өзіңе емес, малына
Көрсетілген құрмет қой.

Уәзір

Көңбай, сенде неше әйел бар?

Көңбай

(Азырқанған кейіппен)

Жетеу ғана...

Қарашал

Ар алдында илікпеуші ең,
Тым болмаса, хан алдында шыныңды айт,
Өтірігің шығып қалды.

Дауыс

Үш әйелін бүгіп қалды, ха-ха-ха...

Көңбай

Ол үшеуі тексіз жердің қыздары,
Ала сап ем жарасқан соң тұз-дәмі...

Уәзір

Тексіз жердің қызы дедің.
Кім олар?

Қарашал

Ә, Көнеке, келді кезің сыналар.

Көңбай

(Күмілжіп)

Малсақ қызы Дариға,
Шомбал қызы Талиға,
Марас қызы...

Шомбал

(Жұлқына алға шығып)

Не дейсің-ей, көң сасыған Көңбайым?
Сенен тексіз болсам егер — оңбайын.
Қара мұны, мен бе екенмін ермегін,
Кұдай куә, сендей сараң көрмедім.
Ай мен күндей қызымды алып,
Тым болмаса, қотыр тай да бермедің.
*(Ызаланып Көңбайға қарай ұмтылады,
көпшілік араша түсіп жібермейді.)*
Енді бүгін тексіз деп

Жұрт алдында жерледің.
Маған оңай жаба алмайсың жаланы.
(*Ақырып*)
Бөртпе батыр шөбересі қалай тексіз болады?

Малсақ
(*Басы қалтаңдай, кимелеп*)

Тексіз деді-ау мені де,
Бұл қақбасың жүрмей ме екен жөніне?
(*Таяғын көтеріп, кіжінеді.*)
Күйеу болмай, күйе боп
Жабысты-ау бұл біздің гүлзар тұқымға.
Байлығынды қайтейін,
Тіпті бүтін шалбарың жоқ бұтында.

Көңбай

Итбалықша туладыңдар,
Түтіп жердей шуладыңдар, немене?
(*Ханға бұрылып, тізерлеп*)
Ұлы әміршім, қызыңызды мен алсам,
Күн еркесі гүлге балап,
Үлде менен бүлдеге орап,
Көтерер ем төбеме.

Дауыстар

— Ой-дөйт, деген-ай!
— Қайтсін енді, одан артық, не десін!
— Паһ, шіркіннің дәмесін!

Уәзір

Бар ма тағы талапкер?
— ?
(*Хан уәзірдің құлағына ұзақ сыбырлайды.*
Уәзір мақұлдаған кейіппен басын изейді.)

Уәзір

Ал, туғандар,
Енді үкім тыңдандар!

Ақ сакалымен өтірік айтып,
Ұлы ханды басынғаны үшін,
Үш әйелін жасырғаны үшін,
Көнбайдың басы иығынан ажыратылсын.

Көңбай
(үрейленіп)

Ажыратылсын дегені қалай?

Малсақ
(Қалымен көрсетеді)

Былай.
Алынсын дегені ғой.
Бейішке ерте барсын деп,
Хан иемнің саған жасаған көмегі ғой.

Көңбай
(Дегбірі ұшып, жыламсырап)

Ау, хан ием, бұл қалай?
(Әркімге бір жалынып)
Ау, халайық, десендерші бірдене,
Кеткенім бе босқа өліп?

Қарашал

Шараң қанша, құмға сіңген жылғадай,
Көңбай атын өшкелі тұр, бейбағым.
Мандайына сор боп тиді-ау бөспелік!

Көңбай
(Қарашалдың жағасына жармасып)

Әй, сен қакбас, өзіліңді қоймадың?
(Екі нөкер Көңбайды қарсыласқанына қарамай
сүйрей жөнеледі. Көңбай топ ішінен Кенесалды
танып, кемсеңдеп)

Ей, Кенесал!
Былтыр менен қарыз алған тоқтыны
Жалғыз ұлым Торбайжанға бере сал!

Пай, пай, пай, пай,
Қаншама жыл тірнектеп
Жиған малым қала ма?

Шамбал

Қапаланба, тастамаспыз далаға!

(Көңбайды алып кетеді.)

Уәзір

Мүшкіл халін мына аусар жігіттің
Мен айтпай-ақ ұғарсыңдар,
Ұлы ханға тіл тигізгені
Өз басына бұлт үйгізгені екенін
Сезіп тұрған шығарсыңдар?

Қарашал

(Мысқылмен)

Сезіп келе жатқан құкай ежелден,
Шөл даладай баса алмаған аптабын,
Ел қанына еріндерің кезерген...

Нөкер

Келсе әгерки сақалыңды сақтағың,
Жөн болады аузыңды баққаның!

Қарашал

Мен өлімнен қорықпаймын,
Асарымды асадым,
Жасарымды жасадым.
Тек мына бір жайсаң бұла боздақтың
Боз тағдыры жүрегімді қозғап тұр.

Уәзір

Жетер! Босқа лақпандар!
Ту көтеріп жаңсақ ойын,
Сонымен бұл талша мойын

(Жайықты нұсқап)
Өзі ізденіп келген жоқ па қылышқа?!
Әкетіндер жұрт көзінен тасаға.
Жендет қайда?
Кірісіндер жұмысқа!

(Қарашалдың және үш-төрт адамның ара түсуіне қарамай бір топ нөкер Жайықты алып кетеді.)

Уәзір

Ау, жарандар,
Осыменен жиын жабық, тарандар!
(Жұрт аң-таң болған күйде тарай бастайды.)

Сын сағатта

Күзетші

Алдияр хан!
Асығындай еліктің,
Шемен жігіт келіп тұр.
Аты-жөнін айтпайды.

Хан

Ешкіммен де әңгімеге зауқым жоқ.

Күзетші

Қырсық екен, айтқанынан қайтпайды.
Кірем дейді қалайда.
(Ойланып)
Кірсе, кірсін.
Қаруы боп жүрмесін,
Қойны-қонышын тексеріндер алайда.

(Күзетші шығып кетеді де, сәлден соң қайта кіреді.)

Күзетші

Қалтасынан қанжар шықты, хан ием.

Хан
(естімегендей)

Кірсін де!

Мерей
(иіліп сәлем бере, мысқылмен)

Қанша жұртты қасіреттің құзарына құлатқан,
Аманбысыз, тақсырым?
Сізбен менің өңгімем бас құрамақ сұрақтан.
Кешірініз, бұл сұрағым тисе өгәрки қолайсыз.
Қанаттыда қай құсты киелі деп санайсыз?

Хан

Аккуды.

Мерей

Кім, сіздіңше, аккуды атқан адамдар?

Хан

Безбүйректер, мейірімсіздер, надандар.

Мерей

Киеліні табанына тастаған,
Ізеттісін тасқа ұрған,
Онда нағыз безбүйрек,
Онда нағыз хас надан
Сіз болдыңыз, тақсыр хан!

Хан
(ақырып)

Токтат! Не деп көкіп тұрсың сен,
Мені мұнша басынатын кімсің сен?

Мерей

Шаптықпаңыз!

Міне, осы бір сауалдан
Басталады бізге қажет әңгіменің сүйегі.
Адамзатта достық сезім аккумуляторы-сынды киелі.
Тіршілікте әсемдікті іздеуден бір танбаған,
Аккумуляторы қос қанатындай самғаған,
Біз, Жайықпен екеуіміз,
Иықтасқан, тұтасқан бір дене едік.
Пенделікті тас қаңтарып, шегеріп,
Біріміздің қамымызды екіншіміз жеп едік.
Шаттығымның тостағаны енді мәңгі кертілді,
Қалай көрем өз мінімді,
Қалай көрем бетімді?
Доссыз адам айнасыз қыз секілді.
Менің тұлпар арманымды айбынды,
Қасіретім мен қайғымды,
Және осал жақтарымды,
Кейде қикар ісімді
Және қайсар мінезімді, күшімді
Жайықтай кім бағалады,
Жайықтай кім түсінді?!
Біз өмірден іздемедік оңай бақ,
Кеудемізден достық нұры атқан сайын арайлап
Туыскандар қызғанысып,
Танданыса көз тігетін бар аймақ,
(*Ханға жасақындар*)
Біз әрқашан жан байлығын адамның
Болашағы деп қарадық ғаламның.
Кәне, ақыл-таразыға төрелік
Берелік те, сіз басқарған хандықты
Мысалға алып көрелік.
Сіз бірінші орынға
Адамзаттың қара күшін қойдыңыз,
Сөйтіп, елдің игі істерге құштарлығын жойдыңыз,
Қара күшпен қызықтырған дүрмекті
Қайдағы бір ойсыз, есер палуандар
Ақындардан әлдеқайда құрметті.
Басқа есікке жасадыңыз ілгекті.
Жұрт ішінен достыққа інкөр, парықты
Біреу туса күндей жарқын санасы,
Бүкіл халық даңқты...
Өткен жылы біздің елдің баласы
Жау қолында, сонау көрші хандықта
Қалып қойған досын іздеп барыпты.

Тек ізгі ойдан алар болсын ән басын,
Самғаса тек сенім жыры самғасын.
Іздеп барса...
Бүкіл хандық жиылып
Дарға аскалы жатыр екен жан досын.

Қайсар жігіт амалсыздан сол елдің
Сіз секілді ханының аяғына құлапты.
“Досым еді тұрақты,
Қиын шақта табысып,
Бірге іздескен мұратты”, —
Деп тұтқынның өміріне сауға сұрап жылапты.
“Күнөсі ауыр”, — деп шайқапты хан басын.
Сәл ойланып: “Иә, ауырлық нарға сын.
Көкірегінде жалындаса нар сенім,
Ұлан болсаң сол сенімге шөлдеген,
Бұл жігітті тек бір ғана жолменен
Құтқаруға мүмкіндігің бар сенің.
Көзіңді бер құрбандыққа,
Оған бола бөсеңсімес алаулы ой.
Достық деген бір бағытқа
Бір көзбенен қарау ғой.
Онда бір көз екеуіне жетпей ме?
Досың бар ғой жетелер.
Бұл талапқа көнер болсаң, қарағым,
Шартым осы,
Көзіңді ойып аламын.
Сонан кейін досыңды ерт те, кете бер?!”
“Құлдық, таксыр, — депті жігіт шаттанып,
Қайсарлықтан жанарында от жанып, —
Дос тілектің садағасы жанымыз,
Міне көзім, алыңыз!”
Қіреуке сап думанды елге,
Хан үкімі орындалды, не керек,
Тұтқын жігіт туған жерге
Көзсіз досын ертіп келді жетелеп.
Ерлік хабар жылдам екен желден де,
Ерлік хабар дүр сілкінтіп даланы,
Бүкіл ауыл жолға шығып қарады.
Сол көрініс қалып қойды кеудемде.
Ете алмады ел көз жасына иелік,
Бірін-бірі аялап, бір-біріне сүйеніп,
Келе жатқан екі досты көргенде.

Заман қанша салғанымен бұғалық,
Біздің марғау, соры қалың елден де
Батыр перзент туылды-ау деп жыладық.
Ең әрісі қикар атай Ерден де
Қайта-қайта жас үйіріп көзіне,
Бұл ерлікке өзін мәңгі борыштыдай сезіне,
Той жасады жұртты жиып кешкісін.
Жалғыз ұлға сауын етіп отырған
Атып ұрып жалғыз шұнақ ешкісін.
Ел осылай ер ұланын елеусіз
Қалдырған жоқ, қошеметсіз, демеусіз,
Ал мына сіз сол адамның есімін де білмейсіз.
Сөйте тұра қалың жұртты адалдыққа үндейсіз.
Нағыз ерлік көзіңізге көрінбей,
Құзға біткен өрімдей,
Назардан тыс қалып қойды бағасыз.
Сіз өзіңіз айдар таққан ер жігіт деп киелі
Шомақ палуан,
Дара біткен сүйегі,
Аркаға сап көтерсе атан түйені,
Марапаттап қуана қол соғасыз,
Иығына алтын шапан жабасыз.
Босқа және
Басқа жаққа лағасыз!
Ер қадірін назардан тасалаудан
Қай ел опа тауыпты?
Иә, ерлікті жасамаудан
Бағаламау әлдеқайда қауіпті.
Танытатын азаматты, арлыны,
Бай ететін жарлыны
Достық сезім — мәңгі жасыл желегі,
Достыққа осал болғандардың барлығы
Ел тағдырын ойлауға
Қабілетсіз келеді.

Хан
(ойланып)

Иә, сен мұнда жан досыңның сүйегіне келмеп пе ен?

Мерей

Дәл таптыңыз, тақсыр хан!

Айырдыңыз мені жалғыз жақсымнан,
Бұғау тастап күн бермей.
Мендегі ұлы мүмкіндікті жойдыңыз.
Ботақанын тартып алған інгендей
Ордаңызға жаутандатып қойдыңыз.
Көктем өтпей жетіп қапты күзім де,
Әттен, мына сұм тағдырдың қорлауы-ай.
Тым болмаса, сізбен қанжар жүзінде
Сөйлесетін мүмкіндіктің болмауы-ай!
Ордаңызды, дауыл бұзған ұясындай қарғаның
Талқандар ем, қол астымда әскер жоқ.
Жоқ және де қорғаным.
Сондықтан да секілді бұл орындалмас арманым.
Пешенеден көрерсіз де,
Бұдан былай егер сізге
Жер бетінде біреу болса діні қас,
Ол — мен болам.
Ал кессеңіз, міні бас!
(*Ханға мойнын тосады.*)
Жайығымнан шыбын жаным артық па?
Әгәрәкім кеспесеңіз,
Өле-өлгенше өштесеміз.
Өле-өлгенше ізіңізден қалмаймын.
Түлкі болып сіңсеңіз де тау-тасқа,
Қыран болып төбеңізден самғаймын.
Осыменен әңгімемді бітірем.
Тек бітірер алдында,
Қансыз әрі миятсыз,
Шым етпейтін ұятсыз
Мына қара бетіңізге түкірем!
Тфу!
(*Ханның бетіне түкіреді.*)

Хан

(*шошына бетін бүркеп, кіжініп*)

Сүйегімнен өтіп кетті-ау қорлығың,
Хан басымды тәлкек еткен зорлығың!
(*Жендет бастығын шақырып*)
Жас “мейманды” тас қораға жабындар!
Ұмытардай болсын тіпті есімін.
Арқасына алпыс дүре,
Қарынына қырық дүре соғындар,

Бас бармағын шабындар,
Жәбірлендер,
Әбден қорлап бағындар.
Ал көнбесе, амал не,
Қайсар басын қағындар!

Жендет бастығы
(маңғазданып)

Таксыр, маған нақ осындай,
Аттың болат тағасындай
Қайсар бастар ұнайды.
Бірақ мені білесіз ғой...
Алдыңызға кешірімді бұл әлі
Еңбектеп кеп сұрайды.

Мерей

Ал сұрата алмасаң?

Хан

Иә, сұрата алмасаң ше?

Жендет бастығы

Онда таксыр, мен болайын күнәлі.
Басу маған түк емес,
Пөпігін бұл мырзанын.
(*Қызынып*)
Лебізімде тұрмасам,
Қызметтен қусаңыз да ырзамын!

Мерей
(*мысқылмен*)

Уәдеңізді қайта алыңыз,
Қызметтен боска ажырап қаларсыз.

Жендет бастығы

Рақмет!
Қайғырмаңыз оған сіз.
(*Жендет бастығы Мерейді алып кетеді.*)

Жоктау

*Көңбайдың отау үйі. Төрде ересек, делқұлы
баласы Торбайды қасына алып бәйбіше, одан
төменірек қара жамылған тоқалдар отыр.*

Бәйбіше

(жағасын ұстап)

Тоба, тоба!
Ұрттарыңа күм кұйылған сияқты.
Көне, жоктау айтындар,
Келген жұрттан ұят-ты.

Бірінші тоқал

(мұңлы мақамға сап)

Сөнді жарық айымыз,
Жер жастанды байымыз.
Енді біздің, құдай-ау,
Не болмақшы жайымыз?

Екінші тоқал

Қайран байлық қор болған,
Мандайыңа сор болған.
Бүтін шалбар кимей-ақ,
Өтіп кеттің жалғаннан.

Үшінші тоқал

Мал ғана боп білгенің,
Қуанбадың, күлмедің,
Қанша сараң десе де,
Жаксы еді аман жүргенің.

Торбай

(Бәйбішеге еркелеп)

Апа, мен де әкемдей,
Аламын ба көп әйел.

Бәйбіше
(жақтырмай)

Тыныш отыр. Аласың!

Торбай

Калыңдыкка қашан ертіп барасың?

Бәйбіше
(ызаланып)

О, жын қаққан, әйел женген санасын.
Әкең өліп жатыр ғой!
Кейін...
Кейін барасың.

Төртінші тоқал

Құлағандай аспаным,
Кім ойламас бас қамын.
Жиырма екімде жесір ғып,
Мені кімге тастадың?

Бәйбіше
(ақырып)

Жә, жә, байсыз қалмассың,
Бөртпе лақтай шошандаған албастым.
(Қуланып)
Былтыр жазда, нар жайлауда, дөнесте
Ымырт түсе жолығатын өзіңе
Жылқышын бар емес пе?
Кім еді әлгі...
Аузы-мұрны добалдай,
Ырс-ырс еткен сабан тыққан қанардай.
Енді сені мен алады дейсің бе,
Сол алмай?!
Сәл сабыр ет, кетерсің,
Арманыңа жетерсің...

Төртінші тоқал

Кетсем, кетем.

Қандай опа тауыппын мен Көңбайдан?
Тек бай деген аты ғана қомпайған.
Қартайғанда белге түйді-ау ұятты,
Шүйгін шөпті, жайлау, көлді жерсінбей
Қашып шыққан ессіз бұқа сияқты.
Осы отырған бөрімізді менсінбей
Ханның қызын баспақшы еді төсіне.
Сауап болды.
(Тоқалдарға бұрылып)
Ау, біз сонша қайғырамыз несіне?

Үшінші тоқал

Дұрыс айттың, Талиға!

Екінші тоқал

Талиға жөн айтады!
Көрі қакпас қайта қозып сайтаны,
Құрсауына өзі ілінді тұзақтың.

Бірінші тоқал

Хан қызына көз салғанын қайтерсің,
Осындағы он әйелін жарытпай.

Үшінші тоқал

Ал біз сорлы дөңбекшіміз ұзақ түн,
Санымызды жарқыратып балықтай.

Жылқышы

(ентіге кіріп, жүгенін ұрады.)

Ойбай, ойбай, бәйбіше!
(Ентігін баса алмай)
Ойбай, ойбай, бәйбіше!

Бәйбіше

Есінді жи, не болды?
Неге сонша зарладың?

Жылқышы

Алып кетті Көнекеңнің бар малын...

Бәйбіше

Кім әкетті? Айтсаңшы!

Жылқышы

Малсак айдап әкетті жүз жылқыны,
Қарсак айдап әкетті жүз жылқыны,
Танаш айдап әкетті жүз жылқыны,
Қалаш айдап әкетті жүз жылқыны,
Рысбек те, Қамысбек те, Камбар да,
Бәрі, бәрі... Өнешбай да, Талғар да,
Және мынау жас тоқалдың әкесі...
(Төртінші тоқалды нұсқайды.)

Бәйбіше

Шомбал ма?

Жылқышы

Иә, иә, Шомбал да.
Көп жылқыны қамай қуып әкетті
Түстіктегі аңғарға.

Бәйбіше

А, ку құдай. Болысатын жан бар ма?
(Тұтығып)
Қ...қайда, қайда қалғаны?

Жылқышы

Қалың малдан босатты жұрт өрісті.
Ал қалғанын...
жылқышылар бөлісті.
Аз емес-ті еңбегім...
(Жыламсырап)
Маған түк те тимеді.

Бәйбіше
(басын соққылап)

Ойбай-бай-бай, бар арманым күйреді.
Ойбай-бай-бай, бар арманым күйреді.
(Торбайды құшақтап)
Зор қайғыға душар болдық арылмас,
Енді Көнбай сорлының
Сүйегін де өкелер жан табылмас.

Торбай
(жыламсырап)

Қолымызда мал қалмаса,
Маған қалай әпересің қатынды?

Бәйбіше
(Торбайды итеріп жібереді.)

О, жарым ес, даңғаза,
Қатын жұтқыр атыңды.

Үшінші тоқал

Бүйте берсе, түк қалдырмас бұл халық,
Оңала ма бір түскен соң іріткі.
Иә, тоқалдар, босқа қарап тұрмалық.
Біз де, ендеше, бөліселік мүлікті.
(Бәрі таласа-тармаса төрдегі кебежеге,
жиюлы тұрған жүктерге ұмтылады.)

Қайсарлық

Хан ой үстінде. Жендет бастығы кіреді.

Жендет бастығы
(ііліп)

Аманбысың, алдияр!

Хан

Ә, келдің бе, хас батырым, жан қияр,
Кетіп едің үш күн бойы хабарсыз?

Жендет бастығы

Алдияр хан!
Күйге түстім ажарсыз,
Амал нешік. Екі сөйлеу ер адамның өлгені...
Жас жігітті сізге әкеліп сұратуға кешірім
Иланыңыз, менің шама келмеді.
Сабак алдым естен мәңгі шықпастай,
Мен адамды жазалаудың
Жүз елуден асқан түрін білемін.
Соның бәрі қалғаннан соң түкке аспай,
Өмірімде бірінші рет қан жылады жүрегім.
Діні қатты екен тіпті,
Біз басқаша,
Ол айтады басқаша өн.
Мұндай қайсар бекемдікті
Естіген де, көрген де емен ешқашан!
Қаншама рет үсті-басын қан қылдық,
Қаншама естен тандырдық,
Башайларын қырықтық,
Сосын тұзға малдырдық.
Бірақ иттің баласы
Міз бакпады-ау!
Қандай өжет етіп туған анасы.
Жо-жо-жо-жоқ! Ол ит емес, өзім ит
Болып шықтым шамасы.
Тең емесін тұңғыш сездім күшімнің,
Ұрып, соғып, қорлап және азаптап,
Оны жеңу мүмкін емес екендігін түсіндім.
Кейде жаны бұл фәнимен қоштасуға аз-ақ қап,
Тұрса-дағы
Ойға тұнған жанары
Маған қарап күліп жатты мазақтап.
Жындануға сәл-ақ қалдым мен байғұс,
Ерік қолда, қылыш қолда десе де.
Оны мұнша батыл еткен қандай күш?
Міне, міне, міне, міне, мәселе!
Нәлет айтып, кектенудің орнына,

Мені шексіз жек көрудің орнына
Аянышпен, мүсіркеумен қараған,
Мені бақсыз, сор мандай жан санаған,
Ес жия алмай жатса да ауыр жарадан,
Өзін мәңгі бақыттыға балаған,
Бұл не деген өр адам?
Намыстандым, қорландым мен, тап шыным,
Бейнесі әлі жанарымда тұр күліп.
Көкірегімде бірінші рет, тақсырым,
Бас көтерді сізге деген бір күдік.
Бұдан отыз жыл бұрын,
Алдияр хан, маған сеніп бердіңіз
Осы катал қызметтің шылбырын.
Отыз жылдай бастың емес, дененің
Қызметін ғана атқарып келемін.
Пәленшені мұнда келтір дедіңіз,
Сол сәтінде келтірдім.
Түгеншені жылдам өлтір дедіңіз,
Сол сәтінде көзін жойдым, өлтірдім.
Білуге де тырыскам жоқ себебін,
Өйткені мен бас емеспін, денемін,
Бұйырдыңыз — орындадым,
Тас жұмдым да көзімді.
Әділеттің жолындамын
Деп санадым өзімді.
Сөнген арман, өшкен көңіл
Тағдырындай әсер етпей көбіктің.
Жұрттың менен сескенгені деп ұқтым.
Ханға сену секілденіп төл ісім,
Ештенені ойлағам жоқ өмірде.
Мен үшін де,
Және қалың ел үшін
Хан ойлап жүр дедім де.
Алдиярым, мінезіме таң қалма.
Мына жігіт кеудемдегі бар сенімді талқандап,
Күдік атты қорқынышты аңғарға
Кеткендей ме мені жалғыз арқандап.

*Хан
(күрсініп)*

Ой жіберсең парықпен,
Бір ұшында мен де бармын сол жіптің.

(Бұйыра)

Жә, жігітті алып кел!

(Жендет бастығы шығып кетеді де, екі нөкердің сүйеуімен үсті-басын қан жуган Мерейді алып келеді. Олардың соңын ала бере уәзір кіреді.)

Көзім жетті.

Ерітердей тас жүректі мұз қатқан,

Отты, қайсар, катал жігіт екенсің.

Зор әбестік болды, әрине, біз жақтан

Сорлы досың өліп кетті, не етерсің?

Мерей

(ханға ұмтылып)

Сорлы деген сөзіңізді

Қазір қайтып алыңыз!

Хан

Иә, қайтып алмасқа да шамам жоқ.

Оның қанын менің мына кәрі мойным көтерсін.

(Мерейге жақындап)

Талап айтсам, қалай қарар екенсің?

Және тілек демеске де шарам жоқ.

Маған қарсы жинақталған бар өкпең

Сол тілекпен өтелсін!

Мерей

Айтыңыз!

Хан

Айтсам, алда үлкен думан тойым бар,

Ай мен күндей ардақ тұтқан қызымды

Саған бермек ойым бар.

Мерей

(басын шайқап)

Болмайды!

Менің досым ердің ері еді ғой,
Адамдықтың түпсіз кені еді ғой.
Ал мен оның ширегіне тұрмаймын.
Тек досыма тиеселі бақытты,
Атамаңыз, не бетіммен ұрлаймын!?
Олай ету шығар еді сатқындық боп санасыз!

Хан

Ойлан, ойлан!..

Мерей

Ойланатын түгі жоқ!

Жендет бастығы

Алдияр хан, екі айтпайды бұл жігіт,
Мен білем ғой, бекер әуре боласыз!

Хан

Таяқтың да екі ұшы бар емес пе?
Айтқаныма көнесің,
Ал көнбесең, өлесің!

Мерей
(қасарып)

Мен өлімді таңдадым.

Жендет бастығы
(Мерейдің алдына келіп тізерлеп)

Айналайын!
Гүлзар достық аспанының кендігін,
Оның ұлы-парасатын, ерлігін,
Өлімге де мойынсұнбас өрлігін
Қайсарлықпен дәлелдеді.
Сені көріп қайта тудым мен бүгін.
Аяу білмес мынау жендет жүрегімді мұз қатқан
Ойран-асыр дөнбекшіткен, сыздатқан,
Дімкәс соқыр сенімімді күл-талқан ғып құзға атқан

Пенделікке ұстатпаған сауырын
Сенің данқың артсын мәңгі!
Енді асқақ өнім сенсің,
Арай шашар таңым сенсің,
Менің ұлы ханым сенсің, бауырым!
Әзер тұрған өзі қазған апанына құлауға
(*Ханды нұсқап*)
Отыз жылдай сенген ханым мынау ма?
Отыз жылдай құлдық ұрған бас тұлға
Бүгін маған жиіркенішті көрінді.
Ызалы ойым айналды сел-тасқынға,
Бұйыр, көне!
Ханның басы әп-сәтте-ак
Домалайды аяғынның астында.
(*Жалынып*)
Бұйыра гөр, жарқыным!

Мерей

Бұйрықпен бір сыйыспайды дос көңіл.
Және кылыш жүрген жерде зорлық бар,
Іздеген жөн баска емін.

Жендет бастығы

Ақ тілегін алдында
болсын, жаным, бас құрбан.
(*Қылышын суырып алып ханның алдына тастайды.*)
Қылышыңыз өзіңізге, тақсыр хан!
Өз кінәнді өзің сезбей,
Талайлардың жолын бүркеп торлаумен
Айналысқан өкінішті мол дәурен,
Нәлет саған!
(*Мерейге бұрылып*)
Енді қалған өмірім
Өтсін сенің шаттығыңды қорғаумен.

Хан

Арлы беттей қызарып, нарттай жанған,
Әзіл соңы алапат өртке айналған.
Жөн-нұсқасын өзім пішкен мына мұңлы оқиға
Кетті менің келте ойымды күйретіп,

Қалай ғұмыр сүрмеу керек екендігін үйретіп,
Кімге күлу,
Кімге күлмеу керек екендігін үйретіп.
Қатал болдым қылышынан қан тамған,
Талай баста менің салған бар танбам.
Ал қазіргі дарқандығым ол кінәмді жуа алмас,
Және ешкім қаға қоймас арқамнан.
Тарпаң шағын ұмытпайды ел қайда да,
Білем бәрін.
Нақұрыс деп ойлама.
Бірақ тым кеш білгендіктен ойынды
Асыра алман пайдаға.
Достық — ұлы мүмкіндігін туады екен адамның,
Болашақта ұстар өні тек сол болғай заманның,
Арзандайды ел адал достық көз жоқта.
Досын окқа қиған жанға
Елін кию сөз боп па?
Біз сол ұлы құдіретті қорлап, көзге ілмеппіз.
Мақсат жібін өте келте күрмеппіз.
Бір адамды шексіз сене сүюден
Елге деген ұлы сезім басталарын білмеппіз.
Дауа бар ма бұл құдірет сезімге,
Хан басыммен қол астымда қандай күш
Жатқандығын кезінде
Әттең, әттең... ұғынбаппын мен байғұс.
Көне бердім,
Сөне бердім.
Қарттық жеңді. Бір аяғым тұр көрде.
Бару қайда немеремнің
Әні естілер күндерге?

Кім өзгертер табиғаттың бұл заңын.
Өлім заңын,
Өмір заңын,
Гүл заңын,
Бүгін, міне, тірліктегі ең негізгі қатемді
Түзетуге мүмкіндіктің туғанына ырзамын.

Бүгін тұңғыш тапқандаймын арманымның қорегін,
Бүгін тұңғыш суарамын мақсатымның терегін.
Сондықтан да ханның тәжін киіп тұрып, ең соңғы,
Ең негізгі бұйрығымды беремін!

(Уәзір жаза бастайды.)

Тіршілікте бір досы жоқ адамдар
Тәнті етсе де біліміне, күшіне,
Алынбасын ел басқару ісіне!
Дос тілектен тамыр жайсын армандар,
Бірінші боп достық шықсын төрге де.
Достыққа әлсіз болғандар
Әлсіз екен басқа күрестерде де!

(Уәзірге бұрылып)

Мені енді шетке қакты
Нән толқыны өмір атты ағыстың.

(Мерейді нұсқап)

Сыңарынан көз жазған бұл аққуды
Жұртты жинап, сыңарына табыстыр...

*(Уәзір шығып Жайық пен Көңбайды ертіп кіреді.
Өз көзіне өзі сенбегендей аң-таң аңырып қалған Мерей
Жайыққа қарай ұмтылады. Екеуі құшақтаса кетеді.)*

Мерей

(көңілі босап)

Тірі екенсің ғой.
Тірі екенсің ғой...

Жайық

*(Мерейдің үсті-басын
көзімен тінте қарап ызалана)*

Денесінде сау-тамтық жоқ.
Ау, бұл қалай, таксыр хан,
Айырманыз калмаған ба қасқырдан?

Уәзір

Ашу кейде көзсіз, ойсыз ақ тарлан.
Қазір бәрін түсінесің
Сөл-пәл сабыр ет, қалқам!

Хан

(Жайық пен Мерейге жақындап)

Мына тақты,
Және заңғар қызметін таксырдың,

Қарақтарым, екеуіне тапсырдым.
(*Жайықтың иығына қалын салып*)
Қарашығы секілденген көзімнің,
Жайық қалқам, қызым қалып барады.
Егер тағдыр қосам десен, өзің біл,
Ал өйтпесе, қарындасың болады.
(*Өзіне-өзі*)
Ізгілігін зұлымдыққа талатқан,
Аққу құсқа оқ атқан,
Барлық алтын уақытының жиһазын
Пенделіктің орманында тонатқан,
Көрдей қара тұман жапқан көңілін
Ең сорлы жан мен болайын,
Ең соңғы хан мен болайын, төңірім?!
(*Хан қалтаңдай басып шығып кетеді.*)

Көңбай
(*жыламырап*)

Ау, халайық, мен қайтем?

Уәзір

Көңбай, сенің жолың ашық, бара бер!
Токалдарың төркінінде жүр аман,
Бәйбішен де дін аман.
Сен өлді деп жұртқа жайған кезде де
Табылмады
Сүйегінді әкететін бір адам.
Үш күн өтпей шаңырағың құлады...
Малыңды да қалың жұрттан сұрап ал.

(*Көңбай шегіншектеген күйі
сахнадан ғайып болады.*)

Жендет бастығы
(*Жайық пен Мерейді құшақтап*)

Туған өлке аттарыңды асқарына көтерсін,
Әлемдегі ең бай адам сен екеуің екенсің.
Баскаша екен екеуіңнің арынын,
Қылыштан да, Заңнан да,
Патшадан да, Ханнан да
Сендер мықты боп шықтындар, жарығым!

Қарашал

Ал, канекей, оятындар даланы,
Оятындар өзендерді жасаураған жанары.
Оятындар кәрі шалды,
Бесіктегі баланы.
Оятындар мүлгіп жатқан сананы.
Бойын бүгін түзеген бұл патшалық —
Ұлы сенім патшалығы болады!

Екінші бөлім

Акын, Тарих

Тарих

Ізгіліктің жайлауынан от өрген,
Достық өнін төбесіне көтерген,
Міне, осындай ерлер өткен, ақыным!

Ақын

Дүниеге миығынан паң күле
Тымық түнді түре келген арайша,
Бұл ғажайып өңгіме
Назардан тыс калып қойған қалайша?

Тарих

Мен Тарихпын,
Аз көрмедім ғасырлардың тоқпағын.
Бірде ашық, бірде жабық қақпағым.
Мені әр дәуір өз көзімен соттады,
Өз көзімен мақтады,
Өз көзімен ақтады.
Бүгінгінің көбісі —
Кешегі ойлар өрісі,
Кешегінің жалғасы.
Бірақ бүгін игі істердің
Кешегіден кеңіді ме арнасы?
Нар тұлғасын ұрпақтарға үлгі етер
Ерлік аз ба жарқыраған жасындай?!

Ақын

Өлімге де мойынұсынар тосылмай
Досың болса, болсын шіркін, осындай!
(*Ызаланып*)
Көрмедік деп ой тұшынар түгінді,
Жазбайсың деп бүгінді,
Қазір маған кінә тағып жатыр жұрт.
Қайдан жазам?
Ғасырлардың талғамына татырлық,
Айналамнан табылмаса,
Нақ мынадай ұлы достық, батырлық?

Тарих

Аша түссең көзіңді
Бұл сөзіне ұялар ең,
Тіпті соқыр санар едің өзінді .
Әне, содан болашағың көмескі,
Ең әрісі әкенді де зерттеп білген емессің?!

Ақын

Зерттей қояр не бар еді әкемде?
Әлде, әкемнің мен үйленіп жатқандағы тамашамды бұзғанын,
Әлде, арақты қалай ішіп қызғанын
Зерттеп, жазып ойға демеу етем бе?
Рас, бұрын момын еді шама-шарқын байқаған,
Кенет Нілдей бұзылды ғой есер дауыл шайқаған.
Бәлкім, дұрыс өлген шығар...
Әйтпесе,
Қайын атам маған қызын бермес еді қайтадан.
Кешпес еді сол жолғы оның қылығын.

**“Жан-жағымнан қаумалайды жалғандық, киіміне
жасырынып шындықтың”**

*Студенттердің шағын асханасы.
Стал басында үйлену тойына жиналған адамдар.*

Тойбасы
(*орнынан тұрып*)

Бүгін біздің Маздақ пенен Дария,
Тағдыр қосып, табысып,

Қуанышын етіп отыр бәрімізге жария.
Ал сол үшін, халайық,
Қос ғашыққа деген абзал ниетімізді ұқтырып,
Орнымыздан тік тұрып
Осы тосты көмекейге бір аунатып алайық!

*(Бәрі орындарынан көтеріліп
бокал соғыстырады.)*

Дауыстар

— Бақытты болыңдар!
— Алдарыңнан ай тусын!
— Тек махаббат пілтесімен жаныңдар!

Тойбасы

Жомарт ойы қона қалған бойына,
Қауымына сәулесін шашып келген,
Перзентінің тағдыр қосу тойына
Ауруханада жатқан жерінен қашып келген
Медет қартқа беріlmек ендігі сөз.

Медет

(көзіне жас іркіп, кемсеңдеп)

Сенсеніздер сөйлер халде емеспін,
Құшағынан босана алмай өткен күнгі елестің.
Қара жердей ішке бүккен асылын
Бір сырым бар еді, достар, жасырын,
Ол сырымды кейін ашам туған жерге барғасын.
Елге апарып өткіземін
Мына тойдың жалғасын.
Бәріңді де шақырамын сол тойға.

Дауыстар

— Жаса, шалым, қартайма!
— Бәрекелде, жан аға!
— Біраз жатып, жүректі емдеп алыңыз,
Игіліктің ерте-кеші бола ма?
— Дәрігерді тындасак,
Болар әр кез бас аман!

— Машинадай қайта шыққан жөндеуден
Бұратыңыз онша-мұнша тетіктерді босаған.
— Ал сол үшін алайық та, халайық!

(Бәрі бокал соғыстырады.)

Тойбасы
(қолын көтерін)

Жолдастар!
Бүгінгі той, тек үйлену тойы ғана дегенге,
Айтындаршы, көнер кім?
Бүгінгі той — ертең толар кемерге
Тойы — балғын өнердің.
Әдеп барда өдемілік тозбаған.
Жайсаң ойлар жетегінде маздаған
Біздің Маздақ нағыз ақын емес пе,
Жұрт жүрегін қозғаған!
Көне, мұны дей алады бекер кім?
Мен Маздақты танымайтын кезімде
Жолыққанмын әкемнің
Көзіндегі оған құштар сезімге.
Әкем марқұм, Маздақ жырын деректеп,
Отыратын зерттеп, жаттап, електеп.
Әрбір ұлттың шегінгенін, өскенін
Ақынына қарап білу керек деп.
Байтақ дала ақынымен данқты,
Алып қана тудырады алыпты.
Бәлкім, аяу керек шығар өзінің
Ұлы ақынын туа алмаған халықты.
Бұл той — балғын ақын тойы,
Бәріміздің жанымызға жақын той.
Бәрімізді толғандырған мәселе
Осы ақынның жырларында жатыр ғой.
Бұрынғы өтіп жатқан басқа тойлардан
Міне, достар мына тойдың айырмасы осында.
Кімде биік тілектер бар, жасырынған қайнар бар?
Кімде қандай көкейтесті ойлар бар?
Сол айтылсын дастарқанның басында!

Дауыстар

— Бәрекелде, бұл ерекше той болсын!

— Тойбасымыз қой бастаған серкедей,
Бастады ғой тосынға.
— Дұрыс, осы бағытыңнан тосылма!
— Құр бөстекі тілектерден
Қажыды жұрт, расында!

Орынбасар
(орнынан тұрып)

Тойбасымыз ауыр міндет жүктеді.
Қою, сірә, оңай соқпас бұл тілекке нүктені.
Дегенмен де көрейін...

Дауыс

Ал көрсең көр, үстем болсын мерейің!

Орынбасар

Өріс ашқан сан кеме, сан қайыққа
Біздің сонау айтолқын Ақжайықта
Кета деген балық бар.
Уылдырық шашар кезде сол балық.
Кос жанары тұмандана толғанып,
Пәленбай күн жол жүріп,
Әбден шаршап болдырып,
Құлшына, жанып іштен,
Жан жүйесін сыздатқан сағынышпен,
Ұрпағына сенімді орын тапқанша,
Ешқайда қайырылмастан,
Бастапқы бағытынан айырылмастан,
Көзінде тек аналық арман ойнап,
Жүзеді екен үмітін алға байлап.
Ол анық сезінеді:
Табиғаттың тамаша кезеңінде
Сонау інкәр Ақжайық өзенінде
Жылдағыдай секіріп ойнамайтынын,
Жем іздеп шарламайтынын,
Жанарында жаз көркі жайнамайтынын.
Тереңге тепсіне бойламайтынын.
Амал қайсы, бәрін де көру керек,
Ұрпағы үшін оған да көну керек,
Кеталардың тағдыры қандай қатал,

Уылдырық шашқан соң — өлу керек!
Бұл балық шынында да дара батыр,
Әне, оған жақын тұр заман ақыр.
Соның бәрін біледі ол,
Біле тұра,
Уылдырық шашуға бара жатыр.
Қалса бопты ұрпағы жалғасы боп,
Жалғасы боп,
Тірліктің арнасы боп,
Өзі өлген соң денесін шортан жесін,
Мұнда оның инедей шаруасы жоқ...
Әттең, шіркін, мүсінші болсам-ау мен,
Ұзақ түн кірпік ілмей толғатар ем.
Ұрпағы үшін жүрегі жырлап өткен,
Ұрпағы үшін өмірін құрбан еткен
осындай алыптарға

Ғажайып бір ескерткіш орнатар ем.
Өмір мынау, толған дау, толған егес,
Ұрпақ жоқта тарланың тарлан емес,
Арманың арман емес...
Өйткені ұрпақ тағдырынан маңызды
Бізге дейін ештеңе болған емес,
Және бізден кейін де болмақ емес!!!
(*Бәрі қоштап, қол шапалақтайды.*
Орынбасар бокалын көтерін)
Кешегі ұяң Дария қыз бүгін келін атанды,
Енді адал ана болсын, адал сүйсін Отанды.
Күйеу жігіт он бес ұлға әке болсын сақалды,
Сол ертеңгі ұрпақ үшін көтерейік бокалды!

Дауыстар

— Жарадың!
— Табылған ой!
— Тауып кеттің, қарағым!
(*Бәрі орындарынан тұрып бокал соғыстырады.*)

Тойбасы

(*Қабділдәнің қасына келін*)

Тіршілікте ұясын тек шыңға сап,
Шыннан ұшқан хас қыранның бірісіз,
Дарқан қазақ өнерінің гүлісіз.
Ал, Кабеке, енді сізді тындасак!

Қабділде
(Маздаққа бұрыла)

Көргендер де,
Көрмеген де арманда,
Ертеде бір той бопты, ұлым, орманда.
Кокиказ да, қаракұс та, қыран да,
Қара аю да, күшіген де, жылан да,
Қырғауыл да, косаяк та, зорман да
Бас косыпты сол маңда.
Коян кепті қос құлағы ербеңдеп,
Тасбақа да орын тепті төрден кеп.
Сан орманның тамашасын тауысқан
Ән шырқады ала қанат сауысқан.
Жапалақ та ән шырқады толғана,
Кезек өзер жеткен кезде қарғаға,
Мандайына алақанын жастана,
Тыңдаушылар қалғып кетті, маскара.
Коян айтты:
— Қалай болған күнде де,
Ән кезегін ұсынған жөн Пілге де!
Бір тыңдаушы айқай салды:
— Немене?
Өнер шіркін, қара күшке көне ме?
Одан қайта Піл ағай
Тауға барып тасымай ма бөрене?
Бірақ жұрттың елең қылмай бұл сынын,
Піл ән салды бұлғандатып тұмсығын.
Тумады-ау деп ой сергітер байтақ ән,
Қалың қауым қалғып кетті қайтадан.
Осы сәтте Бұлбұл әнге басты бір,
Қарт тоғайдың елестетіп жастығын.
Мүлгіп кеткен тыңдаушы жұрт оянып,
Жанарынан ризалықпен шашты нұр.
Көпке дейін тежеу мүмкін болмады
Ұлан-асыр қуаныштың тасқынын.
— Өте орынды соғылды бұл шапалақ, —
Деп сөз алды тостаған көз жапалақ, —
Біз де өнерін қадірлейміз бұлбұлдың,
Бірақ аз-мүз шатағы бар құрғырдың,
қарандаршы, бір қанаты қыркылған,
балақ жүні ұйпаланған, жыртылған,
Достарым-ау, жатқан жоқ па осында,
Бет қызартар үлкен істің былығы?

Қаршыға айтты:

— Доғар сөзді, тасынба,
Бұл өзіндей пенделердің қылығы,
Онсыз, сірә, күн кеше ме майдалар?
Әйтсе-дағы бір сыр шерттің ойланар.
Мына сенің қанатың сау, ал содан
Жұртқа қандай пайда бар?
Ауыр еді бұл сұрақтың салмағы,
Елдің көбі Қаршығаны қолдады.
Баз біреулер тұрып алды табандап
Бұлбұл өнін жерге соға жамандап.
Тек Қаракұс қалыс қалды...
Келмеді оның тіпті көзге түскісі.
Өнерінің күдіреті жағынан
Бұлбұл, сөзсіз, құс біткеннің күштісі.
Мақтар еді жарылып бір ағынан,
Ой шырмаған қызғаныш ит тағы бар.
Ал даттауға қорқатын ол Бұлбұлдың
Үлкен болашағынан.

(Маздақтың қасына келіп)

Әрқашан да саф өнердің жолы — сын.
Ұлым, сенің үлкен болашағың бар!..
Мына тосты көтергенді жөн дер едім сол үшін!

*(Маздақпен бокал соғыстырады,
бәрі орындарынан тұрады.)*

Маздақ

— Рақмет, аға!

Орынбасар

Кедергіні сезінсе адам, жүрмек ылғи күшінде,
Ояу жүрмек өні түгіл түсінде.
Ендеше, біз көтерелік
Сол Қаракұс үшін де!

Қабділдә

Жок!

Бұл пікірің болғанымен киысты,
Тек ізгі ойлар қолдау көрсін.
Тек ізгі ойлар жұрттан мадақ есітуге тиісті.

Айымбек

Дұрыс айтты Кабекең!
Өссін десек жақсылықты сезіне,
Жаксы ақынды мактаған жөн көзіне.
Өз тойында ойлы жырын Маздактың
Тілек етіп қайта оқимын өзіне!

Дауыстар

— Бәрекелде!
— Жөн, жөн!
— Ал тындадық!

Айымбек (*тамағын кенеп*)

Ғұмыр келте деп налисың, досым-ау.

Бұдан миллион ғасыр бұрын,
Жер ғарышка тең шашып жасыл нұрын.
Мимырт, шабан тіршіліктің құшағында күліпті.
Ал адамдар үш мың жылға дейін өмір сүріпті.

Сан балапан ғасырларды алақанда сөйлеткен,
Ұзақ ғұмыр,
Ұзақ ғұмыр, ой, неткен!
Жасы қашан жеті жүзге жеткенше
Уыз сәби саналыпты бой жеткен.
Ара-тұра бой қылтитқан Күдікке
Бір жайсаң сөз айта алмапты Үміт те.
Жеті жүзге жасы жетпей,
(заң солай),
Үйленуге рұқсат жоқ жігітке.

Бірақ бірде болды оқиға сұрапыл...
Қыз бен жігіт бір өлкеде тұратын,
Қосып арман-тілегін,
Қосып мұнын, мұратын,
Тіл бітірер сезімменен тасқа да
Тек сезімді етіп іңкәр астана,
Жасы жүзге жетпей жатып,
Бір-біріне ғашық бопты,
Масқара!

Күннен-күнге лаулай түскен кұштары,
Бұл не пәле салт-санадан тыскары?!
Тумай жатып қағынғаны қалай деп,
Жұрт жағасын ұстады.

Ал жігіттің әкесі айтты:
— Қу, балам,
Ит боп шықтың жақсы атаққа тумажан.
Дәтің барып қалай дәстүр бұзбақсың,
Жұрттан қайда қашпақсың сен шулаған?
Жетер қайғы сыйладың сен өлгенше,
Өлген жақсы бұл қорлықты көргенше.
Ақылға кел,
Үйленбестен қоя тұр,
Тым болмаса, алты жүзге келгенше.
Ел тағлымын аяқ асты төсенбе,
Той аз болмас әлі сенің көшенде,
Бес жүз жыл күт.
Сонан кейін рұксат,
Он бес кызды қабат алам десең де!

Жігіт өксі мұңын шақты:
— Болмайды,
Бұл пәлсапаң ақылыма қонбайды.
Тасқа ұрсаң да мына бейбақ маңдайды,
Әнім өн боп самғайды.
Көрі емендей қасарыса бергенше,
Қайран әке, ұғынсаңшы, мән-жайды.
Тұйықталса перзентіңнің арманы,
Сені де ілер қайғы-мұңның қармағы.
Одан қайта қол ұшын бер, құда түс,
Қыз үйіне бар-дағы.

Бірақ әке секілденіп тас камал,
Үндемеді.
Таусылды енді басқа амал.
Жаңалыққа көз аз болмас оқталар,
Бой көрсетті тұсаулар мен нокталар.
Қорғау, қолдау көрмеген соң ешкімнен,
Қол ұстасып тауға қашып кетті олар.

Бұл оқиға шартарапқа жайылды.
Дінге берік қатал қолдар байырғы

Қос ғашықты іздеп тауып алды да,
Бір-бірінен айырды.
Енді лезде байтақ аспан тар болып.
Көңіліне ызғар толып, қар қонып,
Күні-түні еңіреді екеуі,
Қас қағым сөт көрісуге зар болып.

Екі ғашық алып ұшып жүрегі
Тағдырынан былай тілек тіледі:
— “Төсте тойы тарқамаған,
О, Жер-анам, дарқан анам,
Ұл керек пе саған мықты?
Өзгерт онда шабандықты.
Сен үшін бұл қиын іс пе соншалық?
Шабандықта қырсық жатыр қаншалық.
Біздер ұзақ, мағынасыз ғұмырдың
Іш пыстырар мінезінен шаршадық.
Қайтіп тірлік кешеді жұрт самғамай,
Арындамай,
Ағындамай,
Тандамай.
Махаббатсыз өткен күннің бәрі ізсіз,
Суға жазған танбадай.
Жүрсек мейлі, қай белесте,
Дөңесте,
Сағынышпен атқан танның бәрі есте.
Мағынасыз үш мың жылдан
Мағынамен,
Мәнмен өткен,
Махаббатпен,
Әнмен өткен,
Үш жыл артық емес пе?
Егер оны көп десен,
Айналайын алып тұлға,
Күдіретті, жұмыр жер,
Ғашығыма жолықтыр да,
Үш-ақ күндік ғұмыр бер!
Сезінбестей ет кессе де етімнен,
Лапылдайын інжулі інкәр отыммен,
Тек үш-ақ күн,
Тек үш-ақ күн бере ғой,
Сонан кейін басымды алсаң, өкінбен”.

Қайсар ғалам жібітіп тас көңілін,
Қос ғашықтың қайтпасын деп меселі.
Жер бетінде адамдардың өмірін,
Отыз есе қысқартыпты деседі...

...Ал сен ғұмыр келте дейсің!..

Дауыстар

— Онай соқпақ тауып кетті, не етерсің?
— Тамаша!
— Көркем дауыс, көркем үн
Ойлы өлеңнің өсіреді-ау өркенін!
— Жаксы оқиды екенсің!

Айымбек

(бокалын көтеріп)

Қиын шақта тізесін бүкпесін деп,
Екі жастың көп болсын деп елге тартар үлесі.
Және ешқашан бітпесін деп
Мағына мен мазмұн үшін күресі,
Тойбасының тіліменен айтқанда,
Мына тосты, халайық,
Көмекейге тағы аунатып алайық!
(Бәрі орындарынан тұрып бокал соғыстырады.)

Тойбасы

Уақытқа сән қосатын өзекті
Енді әнге бермейсіз бе кезекті?

Дауыстар

— Келініміз ән салсын.
— Көне, Дария, қысылма!

Дария

*(орнынан тұрып “Қалғымасын ерлігің”
атты әнді орындайды.)*

Міне, саған ойланатын келді күн,
Азамат боп атқа міндің сен бүгін.

Бірақ атқа мінгеніннен не пайда,
Жүрегінде қалғып жатса ерлігің.

Қайырмасы: А - а - а,
Бозбала,
Канатынды талдырма,
Алай-түлей жаңбырда,
Тізгінінді беріп қойма тағдырға,
Қуанышым.
Жан-тәнінмен бір адамды сүймегенің үшін,
Сүйе алмағаның үшін
Табиғаттың алдында кінәлісің.

Қорға, жаным, сеніміңді жеруден,
Қорлық бар ма, жанбай жатып сөнуден.
Өмірдегі үлкен жеңіс әрдайым
Басталмай ма өзінді-өзің жеңуден.

Болашағың алдында өлі, бүлдіршін,
Ер жігіттің намысына бұл бір сын.
Бүгін көрсет қайратынды, күшінді,
Ертең мүмкін кеш бола ма, кім білсін.

Дауыстар

— Көп жаса!
— Қосағыңмен қоса ағар!

Тойбасы

Қалықтасын пәк тілектің ақ құсы,
Хас жүйріктер жарыстарда көрінбек.
Келесі сөз
Жұбанышбай Нұрқановқа берілмек.

Дауыстар

— Көсіл, көне, жігітім,
Тұсау тастар ешкім жоқ аяғыңа!
— Көкейтесті не тілек бар ойыңда,
Ақтар бәрін жан досыңның тойыңда!

Жұбанышбай
(орнынан тұрып)

Баяғыда,
Бабамыздың бабасының бабасы
Жүрген кезде сүйенбей таяғына
Көңіліне пәктіктен өсірген гүл,
Жомарт әрі мейірбан жесір кемпір
Ұстап апты ауласына келіп қонған бүркітті.
(Одан мұндай батылдықты кім күтті?)
Ал Бүркіттің көріп имек тұмсығын
Кемпір қатты үркіпті.
Оны өзінше “майысқан” деп ойлапты,
Сөзге келмей пышағын тез қайрапты.
Имек жерін кесіп, жонып, тегістеп
Сорлы құсқа бір жақсылық жасауға бел байлапты.
Гүжім аспан әлеміне айбатты,
Қайратына тамсандырған аймақты,
Қайсар қыран тағдыры
Ақылсыздау, бірақ адал кемпірдің
Пышағында ойнапты.
Кемпір байғұс сыртқа жайып шын сырын,
“Басы қайтты, — деп қуанды, — қауіптің”.
Жона-жона имек бүркіт тұмсығын
Тұмсығына ұксатыпты ол тауықтың.
Енді бірде бүркіттің
Өткір, ұзын тырнақтарын аңғарып,
Басын шайқап тұрып қапты танданып:

— Мүшкіл екен,
Мүшкіл екен бұл халін,
Сорлы құсым, егер де мен жолықпасам бағына,
Жетіпсің-ау жүдеп өлер шағына, —
Деп отап ап тастады бар тырнағын.

Патша жұртқа жар салды:
— Талмас қанат,
Алмас қылыш иықты,
Маған ылғи аңсататын биікті,
Тіпті жалғыз інім өлген кезде де
Ұмыттырған кеудемдегі күйікті
Бүркітімді жоғалттым ең сүйікті.

Қыран еді ол бастан бағы ұшпаған,
Менмін деген арланды,
Менмін деген киікті
Тырнағы мен тұмсығында ұстаған.

Қайырымдылық ерлікке төн әманда,
Бүркітімді тауып берген адамға
Ат басындай алтын сыйлау
Түк қиындық туғызбайды маған да.

Ойға, қырға шабармандар ағылды,
Жұрттың бөрі бүркітті іздеп сабылды.
Үміт оты сан тараптан жағылды
Бірақ бүркіт қиындықсыз табылды.

Мазасыздық бұлты сонда серпілді,
Алас-күлес шаттық күйі шертілді.
Шадыман жұрт хан көтере мадақтап,
Патша алдына алып келді кемпірді.

Патша лезде құсын танып, түнеріп
Үнсіз қалды зілман ойға тіреліп.

Көңіліндегі апас-қапас тасқынды
Айғақкерлеп жанарына жас тұнды.

Енді бір сөт оймен шолып киырды,
Қабағын тас жиырды.
Нөкерін тез шақырды да, бүркітті
Өлтіруге бұйырды.

— Тағдырынды қасіретке байланған
Ап шыға алман бұл тұйықтан, қайраңнан.
Хош бол, құсым, — деді патша қыранға, —
Өлген жақсы қасиетін жойғаннан.

Сонан кейін:
— Иә, кемпірім, аман ба?! —
Деп жадырап шыға келді ол табанда, —
Сендей жомарт адамдар
Ауадан да қажет біздің қоғамға.

Үстем содан мерейің де, баған да.
Шапағатың тиді, міне, маған да.

Әттең, әттең... осы дарқан пейіліне
Ақылынның сай келмеуі жаман да.

Тұғырында тұра алмайсың тағат кып,
Сөйтіп тағы жасайсың-ау ағаттық.
Нәрестенің қолындағы қанжардай —
Ақылсыздың қолындағы жомарттық.

Жаның адал.
Адал содан асын да.
Ат басындай алтыныңды ал,
Тосылма!
Бірақ мына алтын алған қолыңды,
Амал қанша, қалдырасың осында.

Тек өзінді санай көрме ғарыпқа,
Қатал жаза қолданды деп қамықпа.
Өйткені сен қарсы шапқан жаудан да
Қауіптісің халыққа.

Қалың қауым сенен оңғақ күй көрсе,
Саған қарап жомарттықтан жиренсе,
Не болмақшы?
Ал мына алтын өзінді
Асырасын арқаң жерге тигенше!

Қатал патша дегенінен қайтқан ба?!
Сөйтіп қолын кескен екен кемпірдің...
Анам маған осы аңызды айтқанда
Көз алдымда сен тұрдың.

Дарының да, даңқың да бар жаңғырған,
Ақ тілектер арай шашса, гүлдейсің.
Бірақ ертең не күтеді алдыңнан,
Білмейсің-ау,
Оны мүлдем білмейсің.
Тұтастырып бак пен сордың арасын
Сикырлайды атар таңның назды үні.
Бүгін кіммен, ертең кіммен боласың?
Тым күрделі бұл сұрақтың мазмұны.

Заман сенен аямайды бар нұрын,
Мансап сені құлата алмас торына.

Жатсам-тұрсам тілеймін тек
Тағдырын
Түспесін деп әумесердің қолына.
*(Жұбанышбай өз тостын көтеріп
тастап орнына отырады.)*

Тойбасы

Қызық енді басталды,
Ортамызға катал сұрақ тасталды.
“Бүгін кіммен, ертең кіммен боламыз?
Кімге жакын,
Кімнен алыс тартады ертең арамыз”.

Мына тосты жетегінде осы ойдың
Көне, достар, үндеместен аламыз!
(Бәрі үнсіз орындарынан тұрып бокал соғыстырады.)

Жігім

(ентіге жүгіріп кіріп)

Келіп қалды құдалар!

Тойбасы

Жолдастар!
Ауа райынын адамзатқа “өшігуіне” байланысты,
Ұшақтың кешігуіне байланысты
Енді жетті құдағи мен құдамыз.
Құрметіне сол “айыпты” жандардың
Бәріміз де орнымыздан тұрамыз!

*(Құда, құдағи, Тойтық кіреді. Қонақтарға сәлем бергелі
орнынан көтерілген Медет құдасының жүзіне үңіле
қарайды да, теріс айналып кетеді. Жұрт аң-таң.)*

Орынбасар

(Медетке бұрылып)

Меке, сәлем бермейсің бе құдана?

Медет
(толқып)

Игі жаксы жарандар!
Айтпасқа не шарам бар.
Мына тойды Маздағымның институт бітірген
Думанына санандар.
Менің ұлым үйленбейді бұл қызға!

Дауыстар

— Маскара!
— Қарияға не болған?
— Әзілі ме, шыны ма?

Маздақ

Әке, Әке!..
Жындандың ба немене?

Тойтық

Бұл не деген далбаса,
Сенің ұлын болмаса,
Қарындасым байсыз калып өле ме?

Жұбанышбай

Ау, бұл қалай, қария?

Тойтық
(Дарияны сүйреп)

Кеттік, көне, Дария!

Маздақ
(Тойтықтың алдын кес-кестеп)

Өтінемін, тоқтаңыз!

Тойтық
(кіжініп)

Жә, жолама, сүмелегім,

Бетінді ет қып жіберемін,
Енді саған мәңгі жабық қаппыз!
*(Дарияны сүйреген күйі есіктен шыға жөнеледі.
Құда мен құдағи бірге кетеді.)*

Маздақ
(Медеттің жағасына жармасып)

Ақылына іштін бе, әке, арақты?

Медет
(ақырып)

Тарт колынды!
Ұл емес пе ең санатты...

Маздақ
(күйзеліп)

Ендеше, сол санатынды кара жерге караттын,
Тағдырыма оқ аттын.
Өле-өлгенше кешірмеймін мұныңды,
Қарғап өтем осы кара күнімді.
(Бетін басып)
Бәріне өзін кінәлісің... не етемін...
Жүрегімнен мәңгілікке жазылмайды бұл түйін.
Енді сендей өкенің
Құны маған бір тиын!

Медет

Күтпеп едім...
Күтпеп едім сенен мұны... А-а-а...
*(Жүрегін ұстаған күйі еденге құлап түседі,
Айымбек басып сүйейді.)*

Орынбасар

Саликалы жігіт ең, ақылын бар...
Бекер қызып кеттің-ау...

Дауыстар

— Жедел жәрдем шақырыңдар!
— Жедел жәрдем шақырыңдар!

* * *

Ақын сол ойланған қалпында.

Тарих

— Сонан кейін?

Ақын

Өлді...
Терең казып жерледік.
Мүмкін менен кеткен шығар пенделік,
Егер көзбен қарар болсаң байыпты,
Ол жағдайға түгел әкем айыпты.

Тарих

Ешкім терең танымаған
Сенің әкең — алып адам!

Ақын

Жок!
Әкемді санамаймын алыпқа,
Қонбады оған ел сыйлайтын даңқ та.
Жанын салып мені өсірді, оқытты,
Түптеп келсек, ол алыптық болып па?
Ұрпағы үшін өз өмірін қимай ма
Балық екеш титтей кета балық та?!
Иығымен көтерсін деп заманды,
Мен де өсіріп келем екі баламды.
Әке алдында бар қарызым өтелген,
Дей алмаспын, борыштар боп өтем мен.
Әйтсе-дағы әйелімнің әкесін
Артық көрем әкемнен.
Іс пайымдар әркім жеке басымен,
Әкем жайлы әңгімені доғарайық осымен.
Кеттім, қартым, басқа айтарың болмаса!

Тарих

(мысқылмен)

Тым асығыс екенсін,

Саған тағы ашар сырым бар еді,
Ләкин тыңдап кетерсін?!

Ақын

Бірақ та сен салмай өгіз аянға,
Тоқ етерін қысқа ғана баянда!

Тарих

(басып изеп)

Оңтүстікте,
Дарқан Азат даласында
Отызыншы жылдардың шамасында
Әсте екі айтпайтын,
Айтса бітті, алдан қанжар кезесе де, қайтпайтын,
Жалғыз емес, жалғыз өрді дегенімен атадан,
Қауымына жаны жуас мейірімді ботадан,
Аты басқа болғанмен, мінезі үшін бір беткей
Құрбылары Қайсарбай деп атаған,
Әр таң сайын оянатын өз арының үнімен,
Жеміс күткен арманының гүлінен,
Тұрып жатты жас жігіт
Әйелімен және екі ұлымен.
Бұйығы күн жайғанмен жез қанатын,
Ол бір қатал, тым қатал кез болатын.
Білім нұрын тамсана дала күтті,
Кейбіреулер тосырмап жаңалықты
Жатқанда шетке қашып,
Қайсарбай надандықты бетке басып,
Әйелімен екеуі бала оқытты
Қос құдықтың бойынан мектеп ашып.
Дәл сол кезде бүлікшілер

Бас көтерді Азатта.

Момын дала лезде айналып шыға келді тозаққа.
Тағдыр сомдап соққандай-ақ күш-кейпін,
Иығынан дәуірінің ауыр жүгі түспейтін,
Қайсарбайдың Көрік деген бар еді бір жан досы
Бақытты еді ол тапқанына өзіне сай серікті.
Ештеденен хабары жоқ Қайсарбай
Отырған-ды үйінде.
Екі жігіт жараланған Көрікті
Алып кірді естен танған күйінде.

О, тәңір-ай, осы ма еді, осы ма еді көрмегі,
Қайран досы көз алдында үнсіз жатты өлгелі,
Тықыршумен ернін тістеп кезе берді ол бөлмені.
“Сәл сабыр ет, қазір, қазір ертіп келем дәрігер!”
Ал бейтаныс жігіт айтты:
“Жок, болманыз әбігер,
Айналаныз қаптаған жау, қолға түсіп қаласыз”.
“Өлген жеңіл, — деді Қайсар, — отырғаннан шарасыз”.
Шығып кетті. Дәрігерді таба алмады ол бірақ.
Көңілі жер боп қайтып келсе екі иіні салбырап...
Үйі лаулап жанып жатыр, өліп жатыр жан жары,
Екі жігіт өліп жатыр қанға бөгіп қанжары.
Өліп жатыр... бәрін, бәрін қас қағым сәт шешіпті.
...Тактайменен шегелепті терезені, есікті.
Құлағына екі ұлының даусы жетті шыңғырған,
Санасыз жау шарасызға неге мұнша өшікті?
Бұзып кірді терезені...
досы жатыр өлімге өзін ұмсынып,
Қос ұланы бебеулейді көк түтінге тұншығып,
Қайсар дел-сал тұрып қалды өз сезімін електеп,
“Ең алдымен кімді ап шығу керек?” — деп.

Ақын
(шыдамсызданып)

Сонан соң?

Тарих

Мәселен, сен қайтер ең?

Ақын
(күмілжіп)

Б... білмеймін...

Бөлкім, алып шығар едім сәбиді?!

Тарих

Ал ол досын алып шықты.

Қос перзентін құтқармақ боп

Ұмтылғанда келесі

Құлап түсті отқа оранған биік үйдің төбесі.

Екі бірдей күнәсіз жан, екі бірдей жас тұлға
Мөңгі солай қалып қойды жанған үйдің астында...

Ақын

Мынау нағыз қыран ғой төске өрлеген.
Сонау Сақтар кезіндегі
Достық үшін өлімнен сескенбеген
Таңғажайып ерліктен
Инедей де кем емес.
Асып түсті бар биіктен мен күткен!
Одан өрі айтыңыз?!

Тарих

Бұлт серпілді.
Домбырадан күй шертіліп көңілді,
Тіршіліктің жұпар лебі қайта кезді өнірді.
Өте берді, өте берді желмаядай желіп күн,
Шат-шадыман гүлдеді өмір бұтағындай өріктің,
Қайсарбай да белін буып, бекініп,
Шаңырағынан жылу тапты Көріктің.
Шын сеніскен, сүйініскен, ұғысқан
Сірә, мұндай бола қоймас туысқан.
Міне, қырсық...
Көрік бірде екі күн
Қатарынан қайтпай қалды жұмыстан.
Көңіліне шөкім күдік ой салмай
Асыл досын іздеп барды Қайсарбай.
Жанарынан тарамаған мастығы:
— Кел, кел, — деді НКВД бастығы, —
Көрік досың арам екен, кара екен,
Тап жауымен байланысы бар екен.
Аман сақтап қалғың келсе басынды,
Құтқарам деп әлектенбе досынды!
Бұл ортада бас араздық жүретін-ді бұрыннан.
Жарық көрсе көбелекше қалбаң қағып бұрылған,
Әлгі жігіт жұбайына ынтық еді Көріктің,
Қайсар оның құрған торын тани кетті қырымнан.

Ақын

Оқиға енді тереңдеді.

Мынауыңыз дайын тұрған поэма.

(шыдамсызданып)

Одан кейін не болды?

Тарих

— Арам ойың орындалмас албасты, —
Деп Қайсарбай жас жігіттің алқымына жармасты.
— Қоймадың ба, онда сен де кетесің,
Өз түбіне енді өзін жетесің, —
Деп жымиды ол аңғартып жай кекесін.
Сипап тұрып
Құрбаканың желбезегі сияқты
Кенет ісіп шыға келген шекесін.
Ол айтқанын орындады.
Лебізіне бекем екен “азамат”,
Сондайлардың кейде жолы болатыны ғажап-ақ.
Өтірікпен киыстырған бір жалаға байланып,
Қайсар солай кете барды мекеніне айдалып.

Ақын

Мынау, тіпті, сұмдық екен!

Тарих

Бірақ шындық ешқашанда қалмақ емес тапталып
Үш жылдан соң туған жерге қайтып келді ол ақталып.
Келсе Көрік оралмапты.
Жанын қажап сан күдік,
Жан досының жұбайы да көз жұмыпты мәңгілік.
(Ойланып қалады.)

Ақын

Сонан кейін?
Айтсаңызшы тезірек!

Тарих

Екі өмірдің өзегіндей бұл қызыққа қарашы,
Жалғыз өксіп қалыпты үйде тәй-тәй басқан баласы.
Жесір әйел сол сәбиді қанатының астына ап,

Егіз тағдыр сияктана отыр екен бас құрап.
Кайсар сорлы ашылғандай көңілінің бұлағы,
Нәрестені құшып тұрып айқай салып жылады.
Нәрестені құшып тұрып есіне алды ол өткенді,
Нәрестені құшып тұрып өзіне-өзі серт берді.
Катал, өжет азаматтың мұндай кезін жылаған
Бұдан бұрын бұл өңірде көрген емес бір адам.
Тек жылаумен толтырардай өмірдегі олқыны,
Көп өкірді ол, көңілі теңіз секілденіп толқыды.

Ақын

Иә, иә, бұлайша тек күшті адамдар жылайды...

Тарих

Мұнан кейін жан адамды көзге ілмей,
Қайда бағыт ұстағанын жан адамға сездірмей,
Баланы алып Ақжайыққа көшіп кетті сол түні.
Нақ сол түннен өр жігітті қанатты
Жерлестері мәңгілікке жоғалтты.
Кайсарбайдың күллі өмірін бұрды өзіне нәресте,
Мектепке алғаш барған кезі, шыққан кезі белеске,
Он жылдықты бітіргені... бәрі, бәрі, бәрі есте.
Ұланының жанарына түсе ме деп көлеңке
Үйленген жоқ.
Бар қызықпен қош айтысты ол ерте.
Үйленбеді.
Тым каталдық болды-ау деймін мұнысы,
Бірақ оның дәуіріне сыйлаған кең тынысы —
Ұланы үшін атқарған зор жұмысы,
Ұлы адамның ұлы ісі!

Ақын

Азаматтық — адамзаттың қасиетті ұраны.
Бұл әңгіме болды-ау маған ұлы сын.
Осы ұлы адам туралы
Үлкен дастан жазбасам,
Ақын атым құрысын!

Тарих

Сол ізгі жан өліп кетті ескерусіз, бағасыз.
Бұған теңдес қасіретті, көне, қайдан табасыз?

Мандайына аямастан жазған екен соры да,
Қайран тағдыр қазір жұртқа көрінеді күлкілі.
Ал перзенті ұлы әкесін ардақтаудың орнына,
Ит етінен жек көреді бұл күні.

Ақын
(ызаланып)

Ондай ұлды соттау керек!

Тарих
(кіжініп)

Ә, солай ма?
Ендеше, сен өзің сотта өзінді!
Өзің ағыз ана соқыр көзіңді!

Ақын
(айқайлап)

Неге?

Неге?

Айтпайсың ба себебін?

Тарих

Кешегі өлген сенің әкең сол Қайсарбай еді ғой,
Қолындағы жетім перзент сен едің!
Ата-анаңа бірдей сыйлап қара түн,
Қайсарбайдың қиған жайсаң қанатын
Сол кездегі НКВД бастығы —
Қойнындағы әйеліңнің әкесі,
Яғни, анау қайын атаң болатын!

Ақын

А-а-а-а-а!

(Қос алақанымен құлағын басып тұрып қалады.

Сәлден кейін есін жиып)

Бүкіл әлем алдында екі бетім қаралы,
Жаным жардай жаралы.

(қалшылдап)

Қазір барып қайын атамды өлтірем,
Әке кегін аламын!

Тарих

Ол — онсыз да өлген адам, карағым!

Ақын

Ел құлағы естімеген сұмдық бұл,
Сорлы басым... кімді келгем қорған ғып...
Киіміне жасырынып шындықтың
Жан-жағымнан қаумалайды жалғандық.
Кайран өкем...
Неге-неге тандады екен жолды бұл.
Неге маған бөліспеді
Иығындағы мол жүгін?

Тарих

(күрсініп)

Оның түрлі себептері болды, ұлым...
Бірдей төзіп ыстыққа да,
Салқынға
Жер астында жатпай ма алтын көзден таса қалпында?
Қашан қазып алғанынша күтетін
Шындық кейде ұқсайды сол алтынға!..
Сен акынсың өніп шыққан өртеңге,
Қандай өріс ұсынасың ертеңге?
Қандай жеміс ұсынасың ертеңге?
Ойлан, ойлан...
Әділеттің қылышы
Енді сенің желкенде,
Енді сенің желкенде!

СЕЙХУНДАРИЯ

Мұстай Кәрімге

Делиде болғанымда Үнді ғалымы:

— Сіз Сырдария өзенінің бұрын басқа арнамен аққанын білесіз бе?— деп сұрады.

Кейінірек ауылға барғанда осы оқиганы нағашыма айтып едім:

— Балам, туған елінің тарихына немқұрайлы қараған адамның өмірде жалы болған емес, — деді жүзі сұрланып. Содан бастап мені “Біз еліміздің көне тарихына назар аудармасақ, жаңа тарихтың бізге де назар аудармауы мүмкін екен-ау” деген ой жиі мазалайтын болды.

(Досымның күнделігінен)

Бірінші тарау

*Кірпігіне ел мұңын ұялатқан,
Сен куәсің бәріне, зиялы ақ таң.
Ох, қызарып ақтым мен қаншама рет
Адам қолы тудырған қиянаттан.*

(Сейхун жыры)

Сексеуілді дала жатты секем алып үдеріп,
Сүйіктісін күтті жігіт атын отқа жіберіп.

Сүйіктісін күтті жігіт тондырса да түнгі ызғар,
Түнгі ызғардан жаурағандай дірілдейді жұлдыздар.

Өмір мынау, сенім, күдік алма-кезек жарысқан,
Егер сенім семсер болса, күдік деген — арыстан.

Күдік деген арыстан ғой, қайда барсаң бір егес,
Семсер болса арыстанды жарып тастау түк емес.

Үркер туды, үркерден соң күдістеніп ай туды,
Ақын жігіт сонда ғана есіне алды қайтуды.

Не болды екен Гауһарайға? Күдік тағы күш алды,
Сол күдіктің шылбырына сенім бір сөт тұсалды.

Кенет, жәуміт тыныштықтың иығын басып қаумалай,
Ат дүбірі жарды қырды. Бұл, әрине, Гауһарай.

Кас қағымда жетіп келді ол, карагерін тебініп,
Карагерден қарғып түсіп жылады-ай бір егіліп.

Көп жылады ол өз мұнына жасай алмай иелік,
Көп жылады ол Акжәмидің иығына сүйеніп.

Ал Ақжәми басу айтты:

Сен қыз едің ұйқылыны қозғалтқан,
Дүйім елдің махаббатын маздатқан.
Және өзің де сол сезімге шөлдеген,
Бірақ оған жол бермеген көлденең.
Есең қайтып көрмеген еш пендеден,
Кұралайды көзге ататын мерген ең.
Тек орамал тартқандығың болмаса,
Сөйтіп, салмақ артқандығың болмаса,
Гүлге табын нәзіктігін болмаса,
Анаға тән жазықтығың болмаса.
Содан ба әлде көрінгенің керім боп,
Ерден төмен жерің жоқ.
Ер деуші едім, айнама, неге өзгердің,
Айнама, неге көз жасына сөз бердің?

Гауһарай:

Кешір, жаным, адаскандай айбыным,
Кұшағында бір зымыстан қайғыным.
Алдымдағы бұлың-бұлың күндердің
Жамалынан мұнымды оқып үлгердім.
Бала кезден құм көсігін суырып,
Қыр арқасын қуырып,
Бір жұтып ек жусан дәмін даланың,
Бір кезіп ек інкәр өлке танабын.
Шаршы топтан жарып шыққан ақын ең сен ақ алмас,
Лағыл сөзден ешкім, сірә, сендей камал соға алмас,
Лағыл сөзбен жүрегімді өртеп едің ең алғаш,
Өртеп едің, содан менің алауланып аспаным,
Келе-келе өз отыммен өзім лаулай бастадым.
Содан кейін серттестік біз секемсіз,
Қол алысып, қол беріп.
Енді бүгін сертке барар жол берік.
Айдарынан қыраттың
Жанға жайлы шілде желі ескенде,

Ақ шарбы бұлт керуенін кері бұрып көшкенде,
Изен иісі мұрын жарып,
Құм жуасы бұрымданып,
Алабота бойын жазып, сән құрып,
Көбелектер гүл қуалап қаңғырып,
Алагүлік апас-қапас шапқылап,
Қой жатқанда семіз құмның несібесін тартқылап,
Желкобыз бен Жампоздың
Жанарынан шам жанып,
Зөрезап болған жабы да
Жалын тіктеп панданып,
Пандықпенен қымс еткенді аңғарып,
Айналада қылықты өмір сөз алып,
Аспан бұлттан тазарып,
Қараған кезде көгілжім көзін төңкеріп,
Қызғалдақ далам жатқандай бейне өртеніп,
(Өртеніп деуім — еркелік)
Міне, мен, айнама, сол шақта
Шадыман оймен шат күліп,
Гүлдерден алқа тақтырып,
Мәз етіп ата-анамды,
Анамдай ардақ даламды,
Күй қосып сенің күйіңе,
Шанырағы шалқақ үйіңе
Келін боп түссем деп едім,
Болмады бірақ дегенім.

Ақжәми:

— Үмітіңді таптаған кім,
Саған карап оқтаған кім садағын?
Садақ оғын өз кеудеммен қағамын.

Гауһарай:

Дәрменсіздік біздің ортақ сорымыз,
Үзе алмаймыз, бұза алмаймыз оны біз.
Бүгін сонау Сейхун бойын жайлаған
Күллі алапты, бірлік емес, бүйілікпен байлаған,
Қолынан қан ұйыған
Теке сақал Бүйі хан
Мені алам деп сөз салдырды өкеме.
Әне, жаным, оған шамаң жете ме?

Ақжам:

— Егер ұл боп туғандығым рас болса еңселі,
Бүгін түннен қалдырмаймын, алып қашам мен сені.
Құс қанатын талдырардай мына сайын дала бар,
Талықсыған кезімізде бізге пана бола алар.

Гауһарай:

— Бұл ойыңның, асылым-ау, алды құзар, арты жар;
Құзар шыңнан екеуміздің жайымыз бар тартынар,
Бүйі ханның әкеме айтқан мынадай бір шарты бар:
“Егер қызың менің алтын құзырымнан бас тартса,
Тілегімді жел өтіне тастатса,
Берілмесе еркінше,
Яки менен құтылмақ боп өзін-өзі өлтірсе,
Ант етемін мына ұлы хандығымның атынан,
Аямаймын. Аймағыңның қанын судай сапырам”.
Мұны есітіп жігіт үнсіз тұрып қалды тістеніп,
Жамалынан жалын семіп, жігерінен күш кеміп.
Бар үмітін зұлымдықтың бір қияпат мысы аттап,
Сосын ұзақ жылап жатты торғын құмды құшақтап.

Гауһарайдың қоштасардағы айтқаны:

Езуіне бір қуақы сыр бүгіп,
Міркем дүние миығынан түр күліп.
Сол өжуа,
Әбілетті өжуа
Койды бізді мұнды ғып.

Тұрақ еткен раң гүлдер даланы
Менсіз гүлдеп, енді менсіз солады.
Таң атады
Өзіңмен бір өткізген,
Бұл, әрине, соңғы таңым болады.

Соңғы таңым.
Қоштасамын анаммен,
Анам болған даламмен,
Ертең жылап жүрмеу үшін
Бүгін жылап алам мен.

Таң атады каумаласып ғаламмен.
Ғаламдай кең даламмен.
Ертең күліп жүрмеу үшін
Бүгін күліп алам мен.

Аңыраған әнім қалды өзінде,
Ең бакытты кезім сенің көзінде,
Шуак болып құйылып тұр сезімге,
Ол бар кезде каумет ізде төзімге.

Амалың не, тасты соқпақ кештің бе,
Амалың не, жанбай жатып өштің бе?
Тек басынды жоғары ұста өлсең де,
Тек өзінді мүсіркепте ешкімге.

Арман барда жігер гүлі солмайды,
Ал махаббат жүрек отын талғайды.
Бәлкім, мәңгі жолы сәтсіз болуы,
Бірақ оны мүсіркеуге болмайды.

Жол бұралаң, сезім тура, ой тура,
Жол түскен соң болмас және қайтуға.
Сүйген адам сезімі үшін бакытты,
Болмайды оны бакытсыз деп айтуға.

Бұл жайлы көп мұндаудың не орны бар,
Жандар да бар пәк сезімді қор қылар.
Махаббатты үйлену деп ойлайды,
Күдіреттің құнын білмес сорлылар.

Аз ба өмірде жылап жүріп күлгендер,
Құр күлкінің қасіретін білгендер.
Ойлашы өзің, аз ба мынау әлемде
Сүймей, сенбей тағдыр қосып жүргендер.

Сенім жоқта сыр шегініп, қабарды ой,
Сүю жоқта арман семіп, талар бой.
Аяу керек, аяу керек оларды,
Әне нағыз бакытсыздар солар ғой.

Өмір солай, күйзеліс көп, жұлкыс көп,
Болсын мейлі, дінің түзу, тұрмыс ток.
Сүймей, сенбей тағдыр қоссаң біреумен,
Махаббатта бұдан асқан қылмыс жоқ.

Табу қиын бұған теңдес қайғы да,
Қайран көңіл қайратыннан айныма.
Жұртқа салған бейшаралық қамытын
Тағдыр менің сала алмады мойныма.

Мейлі, тілім ұғыспасын ғаламмен,
Тек сені аңсап сарғаярмын санамен.
Мейлі, денем отқа күйсін, өртенсін,
Сені сүйген жүрекпенен қалам мен.

Күші барлар жығар шалып, атып та,
Мұқыл дәурен қорлады деп тотықпа.
Сені ойлаймын, сені ойлаудан танбаймын
Залым ханның көрпесінде жатып та.

Ең даланың ерке тотай елігі ем,
Елім сұлу көрінетін менімен.
Енді денем әлдекімнің мазағы,
Бірақ өнім мәңгі бірге сенімен.

Көңілінде көзі барлар байыпты,
Кінәламас қайрандаған қайықты.
Тағдырымыз қосылмаса, біз емес,
Оған біздің заманымыз айыпты.

Заман қайтсін, маңдайында сор қалың,
Арқандады-ау талайлардың арманын.
Жолы сынсын тұлпарды озған есектің,
Қары сынсын сұңқарды озған қарғанын.

Оңазаға озбыр дөкет берген кім,
Нәуетекке, зәнталаққа сенген кім?
Жолы сынсын бұлбұлды атқан желбастың,
Қолы сынсын аққуды атқан мергеннің.

Ақтық демің таусылғанша құлама,
Құламасын біздер сенген мұнара.
Ең соңғы ауыр қоштасудың сәтінде
Жыламаймын, айнама, сен де жылама.

Қалықтаудан, шарықтаудан талмаған
Сәнің қайда, өнің қайда самғаған.
Ал мен кеттім, бөлкім, мәңгі көрмеспіз,
Күліп тұрып, қолың бұлғап қал маған.

Екінші тарау

*Қамыңды ойлап, халіңді ойлап жаралы,
Ел мұңынан өз мұңыңды қояр болсаң жсоғары,
Перзент болсаң бедері жоқ көк тайғақ,
Тұра алмасаң болат семсер пішінде,
Бөркің ұшсын доптай боп.
Басың кетсін сол бөркіңнің ішінде.*

(Бабалар батасы)

I

Қызылқұмның тағы да бір қызыл иек таңы атты,
Тағы да бір бала қыран даңкын көкке таратты.

Сол қыранға толық ашып үлгере алмай сезімін,
Ата қыран биігінен құлап өлді өзінің.

Тағы да бір көл суалып, құмның көзі бозарды,
Бозаң аспан тілін тістеп, бозаң ойлар сөз алды.

Қасіретті куәгер боп әбілетті тасқынға
Үркердей топ ауыл жатты боз төбенің астында.

Үміт кейде боз төбеде жоғалған бір жез ине,
Жігіт отыр сол төбенің маңындағы боз үйде.

Токтау бар ма? Күндер де бір құм секілді сырғыма,
Гауһараймен коштасқалы өтіп қапты-ау бір жұма.

Зымыстандай бір жұма өтті, атын мұңға шалдырып,
Ақжәмидің маңдайына екі сызық қалдырып.

Бұл кездері көптен жеңіс қолға түспей торыққан,
Хан әскері көп олжамен келе жатқан жорықтан.

Шаттық хабар хан көңіліне зор қуаныш құйған-ды,
Сондықтан да екі тойды бір жасауға ұйғарды.

Үш күннен соң той болады. Бітті дей бер өңгіме,
Арманындай Гауһарайдан айрылады ол мәңгіге.

Жо-жоқ, енді тіршілігін істеу керек тірі адам,
Еркек емес, жігіт емес жел ығына құлаған.

Атка конды. Ауыл жатыр бөз баяғы көркімен,
Даналықтың нұрыменен, пенделіктің өртімен.

Бөз баяғы аңғалдықпен, бөз баяғы пәктікпен,
Әлдекімнен ойы суып, әлденеден бак күткен.

Оны қойшы, табиғат та тыс қоймапты жазадан,
Бұл ауылдың су азабын тартқанына не заман.

Ерні кепкен шөл далада тұрмас еді ел бір күн де,
Бірақ ата мекен-жайын қиып кету мүмкін бе?

Кімге тастап көшпекші олар ата-баба мазарын,
Олар кетсе, туған жерге кім бұрады назарын?

Жок, атама, кимайды жұрт ата-қоныс даланы,
Құмда туды, моласы да құм төсінде қалады.

Сонау Сейхун өзенінен – табиғаттын сыйынан
Жалғыз құлақ су бермеді-ау діннен безген Бүйі хан.

Қаншама рет құдық казып көрсетсе де ел тегеурін,
Басын шайқап мазақтады, берілмеді бедеу құм.

Қайран ауыл қайтсін енді күйі шабан, үйелең,
Күнде ертемен күндік жерден су тасиды түйемен.

Ақын жігіт атын тежеп ұзақ тұрды соны ойлап,
Ең алғашқы сәуір таны келе жатты арайлап.

Сапар сәтті болғай-ақ та, үзілмегей таралғы,
Ақын енді Бүйі ханның ауылына жол алды.

Шіркін, сенім ер жігіттің жолдасы ғой қайда да,
Бұл сапарда білек күші асар ма екен пайдаға.

Кім біледі, таба ала ма, таптыра ма жол айла,
Бүйі ханнан кек алуға бел байлады ол қалайда.

Бірақ қанша қамшы басып тездеткенмен ақылды,
Ақыл барып Енжарлықты сырласуға шақырды.

Сөз бастады Енжарлық:

— Ойландаршы, не ұтамыз жанжал ғып,
Кетпеді ме кетер қыз.
Жолға шықтык бекер біз.
Колға түссек торға түскен торғайдай
Зындан торын сығалаумен өтерміз.
Бас аманда, баста құлақ аманда,
Тілді алсандар, қайту керек табанда!
Ақын тағы тезге салып көріп еді Ақылды,
Ақыл барып Өжеттікті сырласуға шақырды.
Енжарлықтың шерткен сырын өзек қып...

Шашын жұлып ашуланды Өжеттік:

— Нәуетектің айтқан сөзін қарашы,
Әйгі болды әужайынның шамасы.
Сапар ұзақ, бұрылатын жол қайда,
Бұрылғанша өліп кетсек болмай ма?
Ешқайсыңнан мән көрмедім татырға,
Ұксап өлу керек еді батырға.
Ақыл, сен де кеңес ашып көлгірсіп,
Қысталаңда басты бекер қатырма.
Өл бүйткенше. Қара мұның тыншуын,
Заузатыңнан қауқарың жоқ бір сығым.
Егер Айла бірге жүрсе

Ханыңның

Өзім барып тегістеймін тұмсығын.
Қайда менің Айла досым, Айлашым,
Кеттік, көне, соңымнан ер, қайдасың?

Ақыл айтты:

— Демінді бас делендеме, бакырма,
Елендеме, бұлтты күні соқыр дауыл шақырма.
Өжет бұған құлақ аспай жетіп барды Айлаға,
Жетіп барса, Айла сорлы байлаулы екен Ақылға.
— Ой, сұмдық-ай, — деді Өжеттік бар ашуын малданып,
Жол шетіне аунай кетті бетін тырнап долданып.

Ақын тағы тезге салып көріп еді Ақылды,
Ақыл барып Махаббатты сырласуға шақырды.
Кенет маңғаз паң даланың еркін баурап талдырып,
Ту биіктен естілді бір жан тербеген жаңғырық:

— Ғасырлардан ғасырларға жол алған,
Ұшып келген арман атты аралдан
Мен тірліктің ақ құсы едім аппақ ардан жаралған,
Данқым алыс таралған.
Көктем гүлін қадасам да шашыма,
Ылғи көктем ерткенім жоқ қасыма.
Қонған жокпын анау-мынау биікке,
Қонған жокпын кез келгеннің басына.
Қара түнді көп кешсем де азалы,
Және ешкімнің болған жокпын мазағы.
Маған жаза тартқызамын дегеннің
Өзі тартты жазаны.

Тағдыр мені салды қанша сотқа да,
Мойығам жоқ, күйген жокпын отқа да.
Маған арнап оқ атқанның барлығын
Жазып қойды тарих қара тақтаға.

Сескенсе де осы қара тізімнен,
Көп қадалды ала көздер сүзілген.
Тек күншілдік орағытты алдымды,
Тек зұлымдық қалмай қойды ізімнен.

Жадау шакта, аласармай айбыным,
Жүзіп келем інкөр дүние айдынын.
Қанатымда самалы бар бақыттың,
Саусағымда жүзігі бар қайғының.

Сұлулықтың сәні болып өрілдім,
Қорқыта алмас ызғары да өлімнің.
Бір көзімде сәулесі бар үміттің,
Бір көзімде шуағы бар сенімнің.

Ашқан жанға жүрегімнің кілті мың,
Кілтсіз менің ашылмады бір күнім.
Көмейімде әуезі бар бұлбұлдың,
Езуімде сынғыры бар күлкінің.

Ождансыздар сатқанымен халқымды,
Ешкім менің сата алмады данқымды,
Мазак етіп күлге теуіп жібердім
Мені сатып алмақ болған алтынды.

Әділдіктің жолын күтіп сарылсам,
Өкінбеймін қайтпады деп қарымсам.
Мен сендерге жалынбаймын құтқар деп,
Мен Махаббат болмас едім жалынсам.

Маңғаз жатқан паң даланы тағы есінен тандырып,
Әнге ұласып кетті лезде жан тербеген жаңғырық.
— А-а-ау, а-а-ау, а-а-ау...
Ақын тағы тезге салып жұмсап еді Ақылды,
Ақыл қайта Енжарлықты сырласуға шақырды:
Міне ғажап, сорлы Енжарлық жерді тіреп төсімен,
Езуінен көбігі ағып, талып жатыр есінен.
— Біттім, — деді ол есін жиып, — көп мазалай бермендер,
Мүмкін болса енді мені осы араға жерлендер.
Ақын бұған масайрады. Тағы жұмсап Ақылды,
Өжеттікті екінші рет сырласуға шақырды.
Сөйтсе, ол барып арқасына мініп апты Намыстын,
— Көрдіндер ме, — деді күліп, — туысыммен таныстым.
Намыс айтты: — Мына қызба маған келіп жабысты,
Бұл бар кезде менің жолым болар ма екен табысты?
Төзім айтты: — Мен тіріде қорықпа да торықпа,
Ылғи сені қорғап жүрем, қолдап жүрем жорықта.
— Жок. Төзімді ертпеу керек, — деп Күншілдік күнк етті, —
Асау ойды шабандатып өзін-өзі күлкі етті.
— Төзім мені сан ғасырлар қорғап келді күйіктен, —
Деп Махаббат масаттана дауыстады биіктен.
Ақын ұзақ ойға шомды. Дала жатты керіліп,
Түнгі ұйқыдан көзін ашып, жаңа үмітке беріліп,
Күрсінді ақын. Жаны ерекше болатын-ды сымбатты.
Сосын туған даласына оймен қарап тіл қатты:

— Қайран ұлы қауметі зор далам-ай,
Қысталанда бөлісе алар қайғынды
Ұл туғыздың айбынды.
Ұл туғыздың сымбатымен, сәнімен,
Ұл туғыздың ойы жақұт, жаны кең,
Олар сенің айдындатты даңқынды
Тіршілікке мәңгі өлмейтін өнімен.

Өтті қанша қиқу салып зеңгір күн,
Ерлерінді ертеңіне сендірдің.
Бірақ кейде өзін туған алтынның
Даңқын жезге жеңдірдің.

Қайран, ұлы сайран далам, Отаным,
Мені есейтіп кетті нұрлы шапағың.
Бірақ кейде бойы мұқыл төбенің
Биік шыңнан жоғары еттің атағын.

Алуан үрдіс, алуан сідет меңгердің,
Талаптының қанатына жел бердің.
Панасы сен күннен қашқан байғыздың,
Анасы сен еңіреген ерлердің.

Қайда барсаң, қамалау мен алалау,
Қайтем сені, жаны сәуір далам-ау.
Ер туғаның ерлік еді, тек қана
Тез жоғалтып алатының жаман-ау.

Кейде заман тасқын болды, тасқынды
Тоқтата алмай сенің қайғың асқынды.
Тұлпар тудың,

жампоз тудың,

бұл дұрыс,

Бірақ қайдан ойлап таптың қасқырды?

Бакытты еттің қай көктемді, қай күзді,
Бұлт шегінсе, айдарыңда ай жүзді.
Қыран тудың,

бұлбұл тудың,

бұл дұрыс.

Бірақ қайдан ойлап таптың байғызды?

Боларсың ба ождансыздан от күткен,
Ойға сыймас аңқаулығың көп тіптен.
Қатар өсті қалампыр мен шоңайна,
Қызғалдағың қатар өсті шеттікпен.

Қайран бейкам, ихсандығы зор далам,
Зор тұлғанды бейкамдық па қорлаған.
Мен өкшемді саған тіреп өсіп ем,
Өкшен қисық десе біреу, арланам.

Өзің айтшы, арқан қанша қабарды?
Соншама арман әнін ерте доғарды.
Ақын тусан, құзға салдың соқпағын,
Баян тусан, коса тудың Қодарды.

Мейлі, мейлі күдіс емес ол да аса,
Бақыттымын нұрың мені қолдаса.
Ұлы дала аталмас па ең, бөлкім, сен,
Осындай бір қайшылығың болмаса.

Бірақ дала үндемеді, әлденені ойға ала,
Әлденеге сүйсінгендей күлімдеді жай ғана.
Күлімдеді жас үйіріп көзіне,
Кім біледі, ұлылық па үндемеудің өзі де.

Жымиды ақын, дидарына қосып әсем өңділік,
Бұйра бұлттар әлдеқайда бара жатты жөңкіліп.
Шіркін, қайсар қанаттыны қандай күш бар бөгеген,
Саңқ-саңқ етіп бала қыран ұшып өтті төбеден.

II

Шаршатсын ба жастық шақтың қажыры мен дауылы,
Ұзақ жүрді ол. Әне, өне, Бүйі ханның ауылы.

Хан тұқымы жұрттан ерек өбзелдетіп бағасын,
Емін-еркін жайлап жатыр дарияның жағасын.

Еріксізден ойды бұрып, жауын алған жанардың
Мынау занғар сән сарайлар меншігінде солардың.

Айналасын мұңға бөлеп, бір қорқыныш төндіріп,
Ұлы Сейхун өзенінен жатыр екен сең жүріп.

Кенет ащы шу естілді. Бұл не дабыл? Масқара!
Туырлықтай сең үстінде барады ағып жас бала.

Қазір-қазір бітеді енді, аунап кетсе, болғаны...
Онда балғын бір өмірдің мәңгілікке солғаны.

Долаң үрей құшағында қолын жайып балаға,
Бір топ адам есі шығып жүгіріп жүр жағада.

Жүгіріп жүр есі шығып жан-жағына алаңдай,
Көмек сұрап, ал өздері тәуекелге бара алмай.

Ұлы дария қаһарланып, буырқанып, толғанып,
Сең мен сенді соғыстырып, тасып жатыр долданып.

Тағдыр ерге сыбағаны тартады екен не түрлі,
Жігіт аттан қарғып түсіп дарияға секірді.

Нән толқындар оркештеніп жан-жағынан қаумалап,
Қаумаласып алып ұрмақ, ердің еркін баурамақ.

Бөренедей бір сең келіп соғып өтті ақынды,
Ақын біраз басы айналып, күшін қайта шақырды.

Бар арманы, бар өнері су астында қала ма,
Сонда қалай? Бұған да ажал қыл тұзағын сала ма?

Жо-жо-жо-жок! Ұл керек қой мына ұлы далаға,
Перзентіне күш-қуат бер, тапқырлық бер, жан Ана.

Сең астымен жүзіп жүріп әрең жетті ол балаға,
Әрең жетіп, бүлдіршінді алып шықты жағаға.

Алып шығып жата кетті ол, төсін жерге қыздырып,
Арқасында сау-тамтық жоқ, кеткен екен мұз тіліп.

— Неткен көзсіз батылдық бұл, неткен іңкәр адамдық, —
Деп жамырай таңдай қағып алғыс айтты оған жұрт.

Ал бүлдіршін кімнің ұлы? Бұл қызыққа қарашы,
Бүйі ханның бөйбішеден туған жалғыз баласы.

Ыныранып хан да жетті екі өкпесін қолға алып,
Аман қалған жалғыз ұлын құшып сүйді толғанып.

Жалғыз ұлын кім құтқарды? Сұрамады оны да,
Қайтпақ болып ыңғайланды асасын ап қолына.

— Алдияр хан, — деп сол сәтте бір қария тіл қатты, —
Бұл мінезің мін болмай ма ақылыңа сымбатты.

Ұлынды кім құтқарғанын тіпті білгің келмей ме,
Бүйте берсең, ел ішінде ізгі сезім өлмей ме?

Тірлігінде ізгілікке тас атқан жан оналмас,
Анау тұрған жас жігітке алғыс айтып, амандас!

— Ә, солай ма? — деп зорлана езу тартты Бүйі хан, —
Ендеше, бұл құр қалмайды ұлы ханның сыйынан.

Ашулы ғой, көтерейік көңілінің күйін бір,
Уәзір қайда? Жігітті алтын докабамен киіндір!

— Керек емес, алтын менің арманымды ақсатар,
Өлкенізге киім іздеп келгенім жоқ, ақсақал.

— Не жорық бар, мұздай болып киінгісі келмесе,
Бұл жігітті ертең маған ап келіндер, ендеше.

III

Хан өзінің тұрмақ болып уәдесінде бұйдалы,
Ертеңгілік ордасына күллі халқын жинады.

Жинады да мұз көңілін тұңғыш рет жібітті,
Екі нөкер хан алдына ертіп келді жігітті.

— Ал, жас батыр, байқап тұрмын мінезің тым өр екен,
Өрлігіңе байланысты болар бәлкім мерекең, —

Деп Бүйі хан бір тоқтады, — жан екенсің табанды,
Кеше өлімнен алып қалдың менің жалғыз баламды.
Байғазысы болсын соның, арманыңды айт көздеген,
Бірақ жалғыз тілегінді орындауға сөз берем.

Бәлкім, маған уәзір болып қаларсын ақ ордамда,
Бәлкім, саған байлық керек, оныңды да айт, арланба.

Өлде сұлу қыз керек пе жұрт тамсанған көркіне,
Мұны өзің шеш, өзің танда беріп тұрмын еркіне.

Осы сәтте Ақжәмиді екі сезім биледі,
Екі сезім биледі де, екі жакқа сүйреді.

Екі сезім. Екеуі де бастар еді мұратқа,
Бірінші боп Гауһарайдың үні жетті құлаққа:

“Сұңқарым-ау, құтқаруға келдің бе,
Дүлей-шампа тағдырыңның қикарлығын жеңдің бе?

Бұлың-бұлың болашақты алға сап,
Шіркін, егер жолымызды жалғасак.

Қатар аксак өмір атты белеңде,
Бізден асқан бақытты жан болмас еді-ау әлемде”.

Қандай қиын бір доғалы тағдырлардың ауысы,
Екіншісі — туған өлке, ата-баба дауысы:
“Ұлым, мынау келте өмірді
Ұзартудың жалғыз ғана жолы бар.
Қане, жылдам қайратың мен қажырыңды қолыңа ал,
Нағыз қыран мәңгі ардақтап өтер болар өз көгің,
Өзінді өзін ұмыта біл, бақыты үшін өзгенің.
Жеке шаттық бір басқа.
Арманынның айы алдан тусын-ақ...
Біз қайтеміз. Елің жатыр ерні кеуіп сусырап”.

Екі елес те ғайып болды өз дегенін ұқтырып,
Ақын сонда сөз бастады ханға қарап тік тұрып:

— Кеше де айтқам, тақсыр хан!
Маған байлық керек емес,
Өз байлығым өзімнің жүрегімде,
Жылу сұрап келгем жоқ бұл өңірге.
Жоқ әлде бір үстемдік ансаппын ба?
Керегі жоқ уәзірлік мансаптың да.
Ал сұлу қыз өзімде бар болатын,
Барлық өнім тек соған арналатын.
Ойда жоқта ақсады арман - атым,
Соны ақсатқан адамның мойнында
Тиіс еді ойнауға шар болатым...
Жә, жарайды... Айтайын тілегімді,
Бұл тілек — ел тілегі,
Егер-егер мұны айтпай, басқаны айтсам,
Онда мені намысым өлтіреді.
Қызылқұмда мекенім, ата-бабам,
Жерім жатыр сусырап қаталаған,
Мұның бәрі маған мұң.
Көзі ашылсын ұлы қуаң даламның,
Хан басыңмен айнып кетсең, еркінде,
Тұрар болсаң сертінде,
Ақылдасып алғаннан соң еліммен
Ұлы Сейхун дариядан —
Тек қалаған жерімнен
Су бересің бір құлақ.
— А-ха-ха-ха, — деп мәз болды Бүйі хан

Екі санын ұрғылап. —
А-ха-ха-ха! Есті ме деп ойлап ем,
Есерлікке не дейін,
Тек сол болса көмейін,
Бір құлақ су аздық етіп жүрмей ме,
Екі құлақ берейін.
Аха-ха-ха, есерлікке не дейін?!

IV

Бакытты ғой — иығына ел сенімін артқандар,
Туған жерде пайғамбардай қасиетті қарттар бар.

Туған жерде ғұламалар, даналар бар не түрлі,
Ен даланың жазылмаған оқулығы секілді.

Жанарынан шапағатты жалқын сәуле шашырап,
Олар ұзақ кеңес құрды Ақжәмиді қасына ап.

Мақсат айқын. Тек бір ортақ шешім таппай тұрғанмен:
“Сейхун суын Қызылқұмға қай арадан бұрған жөн?”

Бір қарт айтты: — Қол көрсендер мен кесейін нарықты,
Үш тораңғыл мүйісінен қаздырындар арықты.

Кеудесі ылди, арнаға сай, өрі беті шегірен,
Жер қабаты өте жұмсақ, аңғарғам-ды шөбінен.

Өрі ол манда ескі оқпан бар, суыр, тышқан, іні көп,
Оқпан барда бұл мақсаттың орындалмас жыны жоқ.

Қарт ақылы мақұлданды. Осы болды келісім.
Күндік жерден арық қазу аз бейнет пе ел үшін.

Міне, ақыры дариядан су алынды бір құлақ,
Асау толқын құмға қарай бет түзеді сылдырап.

Басы сәтті. Неге апарып соғар екен жалғасы,
Бірте-бірте кеңі берді жас арықтың арнасы.

Туған жерде ғұламалар, даналар бар не түрлі,
Ен даланың жазылмаған оқулығы секілді.

Көзбен көрмей, бұл ғажапқа нана кою мүмкін бе?
Ұлы дария жаңа арнаға аунап кетті бір түнде.

V

Ертеңгілік семіз уәзір бір сүрініп, бір құлап,
Шырт ұйқыда жатқан ханды зорға оятты жұлқылап.
— Ойбай, сұмдық! Енді қайттік, тез тұрыңыз, ұлы хан,
Осы болар құрыған.

Жер соқтырып кетті бізді қызылқұмдық жас бала,
Сейхундария басқа арнаға аунап кетті, маскара.
Аунап кетті, қол үздіріп барлық игі жақсынан,
Барлық дәулет, сәулетіннен ажырадың, тақсыр хан.

Хан калбақтап сыртқа шықты. Кереметке қарай кал!
Қаңырап тұр су үстіне салған зәулім сарайлар,
— О, маскара, құтылуға табар ма екем жол бұдан, —
Деп дірілдеп түсі қашып жынданардай болды хан.

Ал маңайда жан адам жоқ, уәзір ғана қасында,
Жұрттың бәрі жүрген еді жаңа арнаның басында.

Есі шығып хан да жетті. Жұрт жол берді қаумалай,
Міне, қызық, бір топ қызбен осында жүр Гауһарай.

Гауһар десе Гауһар-ақ қой, қараған жұрт сүйсінген,
Айлы жүзі бал-бұл жанған, ақ сәукеле киінген.

Шаттанады, қуанышын қоярға жер таба алмай,
Көптен күткен бақытына бүгін жеткен адамдай.

Хан қарлыға дауыстады: — Бір айласын табындар,
Әскер қайда, жабылындар, жана арнаны жабындар!

— Олай ету мүмкін емес, — деп Гауһарай қатты тіл, —
Енді қайтып жамалмайды бұл жыртылған шаттығың.
Бұдан асқан азапты,
Бұдан өткен мазакты
Тіпті ойлап таба алмассың,
Жолың қара болған соң ағармассың.
Бүгін сенің мұнар күнің,
Жәуміт күнің, жылар күнің,
Ойың шабан, тасбақадан озбаған,

Әттең, шындап жылауды да тағдыр саған жазбаған.
Осынау зор кереметті жасаған
Батыр жігіт — менің жарым болатын.
Екеуімізде бір-ақ арман бар еді,
Сол арманның сен күйдірдің канатын.
Сен орнаттың басымызға қара түн.
Хан болсаң да жүрек шамың жанбаған,
Үні жойқын, діні мықты,
Небір ғажап ұлылықты
Тек махаббат ашатынын білмейсің-ау, сен надан.
Сүйген жүрек максатына иек артпай тынар ма?
Сол жігіттің маған деген сағынышы — бұл арна.
Кане, тоқтат, мықты болсаң.
Бірақ қуат қайда ондай?
Ізгіліктің желкесінде ойнап едің тайрандай,
Абыройың төгілді енді итке құйған айрандай.
— Әкетіндер, мынаны тез, шаптығыуын қараңдар, —
Деп Бүйі хан дір-дір етті. — Әкетіндер, қамандар!
— Әкете бер, қорықпаймын мен енді,
Кеудем асқақ махаббаттың жеңісіне бөленді.
Жеңіс маған мәңгі берді қол ұшын,
Бакыттымын,
Тәкаппармын сол үшін.
Оны ұғатын қайдан болсын от сенде
Өкінбеймін қазір өліп кетсем де.

Екі нөкер алып бара жатты қызды қамауға,
Лезде алтын күн дарияны бөледі әсем алауға.

Шіркін, қайсар канаттыны қандай күш бар бөгеген,
Саңқ-саңқ етіп бала қыран ұшып өтті төбеден.

Сүйіктіме менен сәлем жеткізерсің дегендей
Қыз қыранға қолын бұлғап жүре берді бөгелмей.

Оң канатта Сейхун жатыр толқын атып жарқырап,
Қош бол, қош бол, — деп күрсіне сыбырлайды бал құрақ.

Сен өлмейсің, сен өлмейсің деп тұрғандай жел күліп,
Іңкәр таңнан хабар айтып болашаққа сендіріп.

Сол болашақ не сыйламақ? Әлде бөрі бітті ме?
Бөрі мүмкін. Қыз ол жайлы ойлаған жоқ тіпті де.

МАЗМҰНЫ

ӨЛЕҢДЕР МЕН БАЛЛАДАЛАР

Эверестке шығу	6
Ғашықтық ғаламаты	7
Еркектер жыры	12
Әйелдер	12
Сұлулықты сезіну немесе Ғабиден Мұстафинмен қарттық жайлы әңгіме	14
Арман	15
Шын басындағы оқиға	18
Алтын, күміс және қалайы	21
Жайықпен жүздескенде	22
“Байқаймысың”	22
Жалын	23
Жанерке	24
Достық өлкесінің заңы	27
Жігерлендіру немесе өзін бақытсызбын деп есептеген жігітке жауап	29
Өзендер	30
Ла Валетта маңындағы түн немесе қасиет мұнарасы	31
Ұшақ үстіндегі ой	33
Үнсіздік	34
Түсінісу теоремасы	34
ТЖ-лар	37
Біз, қазақтың екі ақыны, біргеміз	38
Қалдаяков өзені	38
Айбергенов шыңы	40
Қазақтың бас бұлшық еті	40
Алғыс айтып өтем саған	41
Оралу	42
Наурызға ода	43
“Көкірегімде төрт сәуле бар төрт бақыттан тұратын”	43
Рух мектебіндегі мұң	44
Жана қазақтар немесе рухани байлықсыз да мемлекет кұруға болады деп ойлайтын жас бизнесменге хат	45
Цемент	48
Жұбайлар бар әңгімесі таусылған	48
Шекарасыз жомарттық немесе	

Калекеш Қарағұловты іздеу	49
Құлпытас кепіеті немесе кері тебу заңы	50
“Ғұмырымыз сан үміттен тұрады”	53
Мен қыз үшін ұялдым	54
“Маған арман жалғағандар”	56
Тарысы бар аймақтың	56
Қасымды қабылдамаған адам хақында	57
Жароков көшесіндегі кездесу	58
“Тарихқа үнілсең сезер ең”	62
Барселона әуежайындағы сұңқарлар	62
Жігіттің екі сипаты	66
Құдаша	67
Мұрын жайлы әзіл	69
Алғашқы махаббатқа хат	70
Терендік жыры	73

“Өркениеттің адасуы” атты романнан үзінділер

Компьютербасты жарты адамдар	76
Еркектерге көзқарас немесе әйелге сирек жолығатын бақ	78
Ел тілегінің күші	81
Құрметсіз, шыншыл тұлғалар немесе Түрік қағанатының құлауы	83
Бакыт геометриясы	86
Желтоқсан аланы	88
Төрт ана	89
Бесінші еркек	89
Әмір-Темірдің соңғы өсиеті	91

“Жазагер жады космоформуласы”

атты романнан үзінділер

Гималай жолбарыстары немесе малдық сана туралы мұң	95
Ұлылар мен орташалар	96
Қасқыр аулаушылар қулығы және саразбан сабағы	97
Тарихи жады тұжырымы	99
Жетінші түйсік	101

ПОЭМАЛАР

Махаббатты қорғау	104
1. Саматтың жұбайы Айжанармен жекпе-жек	106

2. Ғайша	110
3. Түркістан аңызы	111
Нарынқұм зауалы	115
1. Махамбеттің соңғы сөзі	115
2. Әке үкімі	117
Шыңғыс ханның қателігі немесе жеңілген жеңімпаз	
хақындағы Отырар дастаны	120
Жаңғырық немесе Ақсақ Темір қалай басталды	129
12 — 3 = ?	137
Танакөз	141
Күре тамырды іздеу	163
Сенім патшалығы	188
Сейхундария	249

Художественное издание

Шаханов Мухтар

ВОСХОЖДЕНИЕ НА ЭВЕРЕСТ

Стихи и поэмы

(на казахском языке)

Бас редакторы *Ә. Пірманов*
Редакторы *А. Хасенова*
Техникалық редакторы *Ұ. Рысалиева*
Көркемдеуші редакторы *Д. Нұрышева*
Корректоры *Ә. Кенжалина*

ИБ № 203

Теруге берілді 7 08 03 Басуға 18 11 03 қол қойылды Пішімі 84х108 1/32 Оффсеттік қағаз
Шартты баспа табағы 14,28 Есептік баспа табағы 14,84 Таралымы 10000 дана № 1014 тапсырыс

“Атамұра” баспасы, 480091, Алматы қаласы, Абылай хан даңғылы, 75

Қазақстан Республикасы “Атамұра” корпорациясының Полиграфия комбинаты,
480002, М. Мақатаев көшесі, 41

**“Атамұра кітапханасы” сериясымен биыл мына кітаптар
жарық көреді:**

Сәкен Сейфуллин. Акқудың айырылуы.

Жүсіпбек Аймауытов. Ақбілек.

Ілияс Жансүгіров. Құлагер.

Бейімбет Майлин. Шұғаның белгісі.

Ғабит Мүсірепов. Ұлпан.

Қасым Аманжолов. Дариға, сол қыз.

Ілияс Есенберлин. Қаһар.

Тахауи Ахтанов. Қаһарлы күндер.

Ғафу Қайырбеков. Көнсадақ.

Қасым Қайсенов. Жау тылындағы бала.

Шерхан Мұртаза. Соғыстың соңғы жесірі.

Бауыржан Момышұлы. Үшқан ұя.

Әбіш Кекілбай. Ханша-Дария хикаясы.

Кәдірбек Сегізбай. Біз қалада тұрамыз.

Бердібек Соқпақбаев. Менің атым Қожа.

Баубек Бұлқышев. Заман біздікі.

Саттар Ерубай. Менің құрдастарым.

Сағи Жиенбаев. Алтын қалам.

Оралхан Бөкей. Кербұғы.

Қадыр Мырза Әли. Көкейкесті.

Кәкімбек Салықов. Жезкиік.

Мұқан Иманжанов. Алғашқы айлар.

Оспанхан Әубәкіров. Мың мінездеме.

Қойшығара Салғараұлы. Сол бір күндер.